BOSNA

BROJ 8 6/2025 CIJENA/10 €

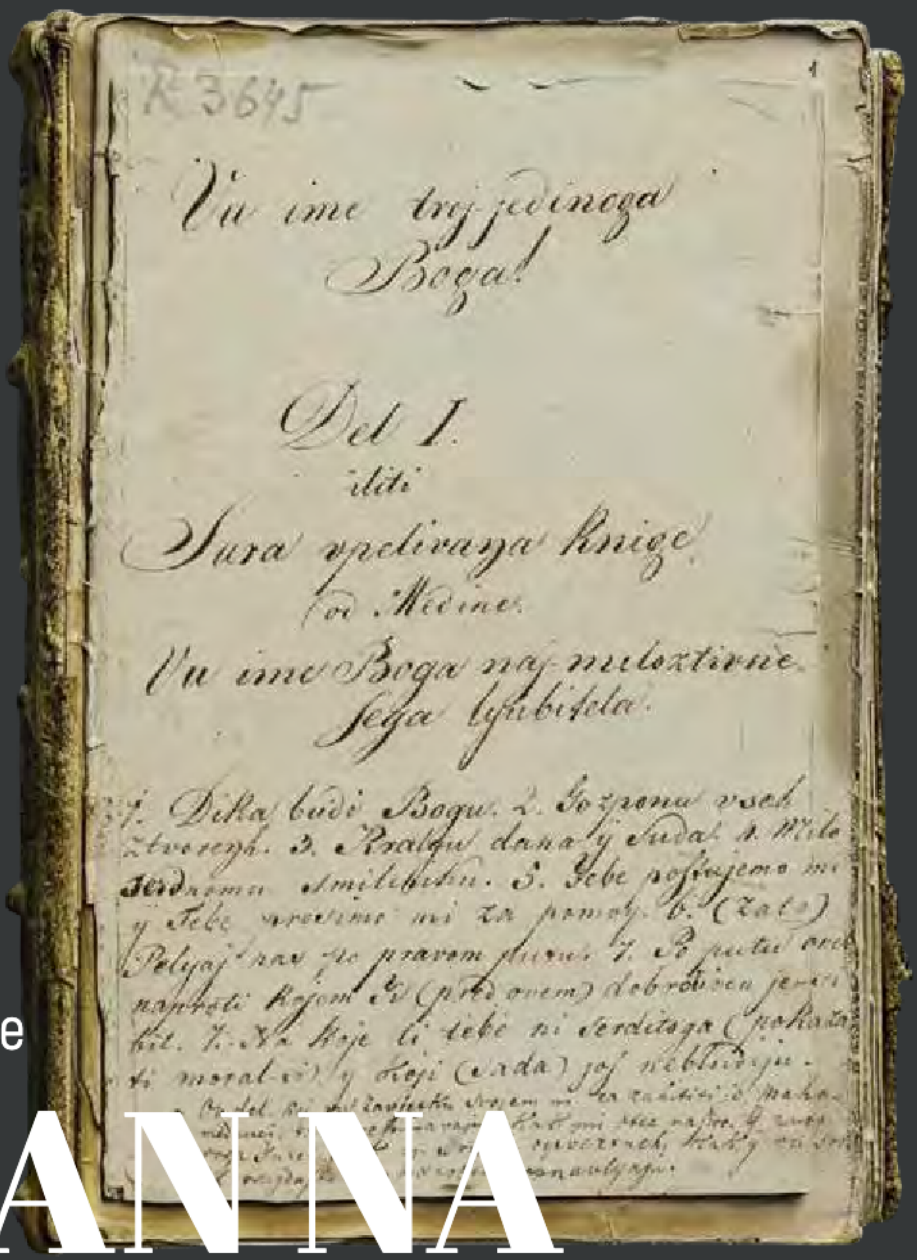

Otkriće koje je pomjerilo granice naše kulturne historije

KUR'ANNA KAJKAVSKOM

KADRO KULAŠIN, predsjednik Sabora bošnjačkih asocijacija Hrvatske:

NEZNANJE I NEPOZNAVANJE DRUGOG JE NAJVEĆI PROBLEM

TIBOR VARGA, predsjednik Savjeta za nacionalne manjine:

BOŠNJACI, SAMO NAPRIJED

BOSNA

BOSNA BR. 8 ● 6/2025 ● CIJENA/10 €

БОСНА.

ISSN 2991-7735
Izdavač: *Bošnjačko nacionalno vijeće*
Adresa: *Bulatova 4, 10000 Zagreb*
Za izdavača: *Armin Hodžić*
Glavni urednik: *Filip Mursel Begović*
Uredništvo: *Faris Nanić, Edib Ahmetašević, Mahir Sokolija, Ermina Ramadanović, Nedim Hasić, Jakub Salkić, Elvir Resić, Stipe Majić, Nedim Kulenović, Tarik Ikanović, Ahmed Imamović*
Dizajn: *Velija Hasanbegović*
DTP: *Redakcija "Bosna"*
Tisak: ***Botaprint**, Zagreb*
Web domena: *www.bosna.hr*
Naklada: 1000

2 SADRŽAJ

UVODNA RIJEČ
3 Filip Mursel Begović: *Posljednji muslimanero ili kraj bošnjakovanja*

TEME
4 Tibor Varga: *Bošnjaci, samo naprijed*
8 Faris Nanić: *Ko je Isus u islamu i zašto ga muslimani ne kite lampicama*
10 Sead Alić: *Igra skrivača ili kako se Bošnjacima muslimanima želi podmetnuti nacizam*
14 Filip Mursel Begović: *Naturanje bosanske nacije je zločinački eksperiment nad živim ljudima*
16 Nedim Hasić: *Jedan život, jedna država - Politička biografija Irfana Ljubijankića*
20 Ahmed Imamović: *Kur'an na kajkavskom ili kako je šest listova pomjerilo granice naše kulturne historije*
24 *Peljalj nas po pravom putu* (Transkripcija fragmenta Kur'ana)
28 Nepoznata Bašagićeva fotografija: *Preporodno lice koje je sablju i megdan zamijenio perom i knjigom*
30 Nedim Hasić: *Bošnjaci muslimani u Mađarskoj i zaboravljeni zakon o islamu*

PORTRETI
32 Kadro Kulašin: *Neznanje i nepoznavanje Drugog je najveći problem*
36 Hassan Haidar Diab: *Dobacuju mi da sam mudžahedin i da idem kući, ali ja svoje ime neću promijeniti*
40 Margareta Gregurović: *U Hrvatskoj nemamo definiranu integracijsku politiku i to stvara veliki problem*

INTERVJUI
44 Dr. Šejla Hadžić: *Ništa ne budi toliku poniznost pred Božijim stvaranjem kao dublje razumijevanje prirode* (Razgovarao: Jakub Salkić)
46 Dina Pokrajac: *I na filmu odzvanja tragična povijest Palestine* (Razgovarala: Vesna Ivezić)

OSVRTI
49 Davud Mešinović: *Godina u kojoj su se Bošnjaci vratili na političku i kulturnu scenu Hrvatske*

REPORTAŽE
50 Jakub Salkić: Spomenici prohujalih vremena: *Od moćne katoličke zajednice do tri vjernika u gradu*

KULTURA SJEĆANJA
56 Jakub Salkić: *Četnicima se krv nije ni osušila na rukama, a već su postali partizani*

NOVA IZDANJA
60 Otkrivanje dobrih Bošnjana: Emir Isović i *„Bošnjačka ilustrirana enciklopedija za mlade: Srednji vijek"*
62 Filip Mursel Begović: *Izabrana djela Alije Isakovića - Univerzum biografije univerzalna duha*

NOVI GLASOVI
66 Mirsada Delić Šerifović: *Kamene zvjezdane suze*

IN MEMORIAM: Irfan Horozović (1947 - 2025)
68 Filip Mursel Begović: *Odlazak putnika kroz vrijeme i arhitekta bošnjačke postmoderne* 3 str

BOSNA INFO
71 Uvodna riječ: *Pokrenuta informativna kampanja o upisu nacionalne pripadnosti u Registar birača*
72 Edin Nurkić: *Ministar za prevenciju sukoba, koji u čovjekoljublju i zajedništvu vidi rješenje*
74 Decembar bošnjačke knjige: *Promocije izdavaštva Nacionalne koordinacije Bošnjaka*
76 Taekwondo sestre Džamalija: *Imaju tridesetak medalja i ne misle stati*
78 Orhan Zubčević: *Mi smo mala, ali ponosna zajednica*
80 Elmin Fejzić: *Od Vrbanje, Hajduka i Osijeka do golova u Cibaliji*
82 Asim Kulenović: *Nismo razjedinjeni, rasipamo se po previše udruga, ključna riječ je saradnja*
84 Emina Muminović: *Učionica je na granici, identitet je u bilježnici, a udžbenike čekamo sa nestrpljenjem*
86 Alen Civić: *Treba nam da idemo maksimalno svi kao jedan*
87 Amila Škorić: *Imamo pad broja djece, Bošnjaci odlaze iz Siska*
88 Škola za mlade u Opatiji: *Biti ponosna Bošnjakinja*
91 Jusuf Brković: *Previše je udruga, previše je taština, previše je „svak' bi svoje"*
92 Ismet Seferagić: *Nema nas mnogo, ali bitno je da ne odustajemo, radujemo se svakom novom članu*
94 In memoriam: *Ahmed Ikanović i Adem ef. Smajić*
95 Kampanja: *Izjasni se*
96 Irfan Horozović: *Kuća na četiri vode zove da je ponovo izgradimo*

Tiskano uz financijsku potporu iz državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske

UVODNA RIJEČ

Filip Mursel Begović, glavni urednik

Nedavno mi je u redakciju pristigao bošnjački pisac i kazao da će uskoro obznaniti da se ispisuje iz bošnjaštva jer, eto, nije dobio mirovinu dostojnu čovjeka njegova ranga. Nikada nisam čuo da je ijedan Hrvat ili Srbin izrekao takvo nešto i preko noći postao građanin svijeta. Bošnjaku to može pasti na pamet jer osjeća da je u toku nesmiljena rasprodaja i nebriga o vlastitom identitetu. Pa kud svi, tud i mali Mujo!

Manjina manjinine manjine

POSLJEDNJI MUSLIMANERO ILI kraj bošnjakovanja

Gostovao sam na tribini u malom mjestu u kojem u neprijatnom okruženju devera dvjestotinjak Bošnjaka povratnika. Događaj smo organizirali upravo za njih, u želji da im barem donekle olakšamo i damo do znanja da nisu zaboravljeni. Organizator me je prije tribine upozorio da "pazim šta pričam" jer se ipak nalazimo u općinskim prostorijama koje im ustupa vlast. I zaista, posvuda su bila vidljiva obilježja Republike srpske. To me, naravno, nije iznenadilo jer srpska vlast, kako je dobro poznato, ne propušta priliku da svoju zastavu okači na svakoj raskrsnici.

Naš domaćin nastavi: "Znaš, dolazila su ovdje gospoda iz Sarajeva da nam vaze o bošnjaštvu, bosanskom jeziku i islamu. Tražili su prvo da skinemo sva genocidna obilježja Republike srpske jer inače neće govoriti. Pokušali smo im objasniti da to nije pametno, a na kraju su ih sami skinuli. Onda su počeli s dernjavom: 'Mi nikada nećemo pristati na RS, mi moramo čuvati svoje, pa mi ovo, pa mi ono...' Bolan, rekoh, šta ti meni pričaš o genocidu, ja sam ga preživio. Nejse, izderu se oni tako i odu, a mi ostanemo. I godinu nakon toga imali smo problema sa Srbima. Zato, ako Boga znaš, nemoj mi bošnjakovat."

I tako sam pričao o onome o čemu sam i planirao – o suživotu, o tome kako kad si manjina najbolje možeš živjeti kroz kulturu jer ona ima poslanje da bude ambasador i da spaja nespojivo. Možda je to tako jer umjetnost ima moć upliva u iracionalno, a ondje nema mjesta političkim stranputicama. Možda je zato bosanskohercegovački političari i ne raspoznaju kao nešto dobrodošlo za malobrojne narode, kao što je bošnjački, jer ne uspijevaju razumijevati jezik alegorije, a i na polju čuvanja identiteta funkcioniraju isključivo u domeni racionalnog. Iz tog nerazumijevanja počesto svjedočimo rasprodaji, a ne očuvanju i brizi za nacionalni identitet. Kada nema kulture, onda na scenu nastupaju pajaci koji između pogane jezičine i bosanskog jezika ne znaju ništa drugo nego mahati zastavama.

Kada mašemo formom, a zanemarimo suštinu, odnosno sve ono što je u kontinuitetu gradilo jedan identitet, on počinje vehnuti. Pa ne treba isključiti mogućnost da se oni koji danas tako slavodobitno mašu zastavom s ljiljanima, i samo to, već sutra neće imati na što pozvati. "Ma koji Bošnjaci, goni se u...", viknut će oni umorni od etiketa lišenih sadržaja. I zaista, nedavno mi je u redakciju pristigao bošnjački pisac i kazao da će uskoro obznaniti da se ispisuje iz bošnjaštva jer, eto, nije dobio mirovinu dostojnu čovjeka njegova ranga. Nikada nisam čuo da je ijedan Hrvat ili Srbin izrekao takvo nešto i preko noći postao građanin svijeta. Bošnjaku to može pasti na pamet jer osjeća da je u toku nesmiljena rasprodaja i nebriga o vlastitom identitetu. Pa kud svi, tud i mali Mujo!

"Mi smo ti ovdje muslimanci, to ti je naš naziv za bošnjačke indijance u ovom rezervatu", prekine moje misli jedan duhoviti dedo nakon tribine. "A ja sam ti posljednji muslimanero, u smislu da musliman danas stalno mora biti na oprezu. Musliman u Evropi bit će da je neki desperado, stoga, izabrao sam, ja sam muslimanero. Muslimanero je nova pojava na našim prostorima – rubni manjinski identitet. Nema dva ista muslimanera", uzvratih dedi šaljivo, što nije promaklo ni mladom efendiji, pa se ubrzo sjaranismo.

"Znaš, nas ti slabo ko razumije. Mi živimo u nekom posebnom svijetu. Neki u Sarajevu ne razumiju da mi osjetimo na svojoj koži čim oni započnu verbalni megdan sa Srbima. Stalno pričaju o nekom povratku. Nema više bolan povratka! Što se vratilo, vratilo se. Sad samo čekamo da svi zajedno izumremo. Moraju ulagat' u nas, moraju po četi razmišljati o ekonomskom naseljavanju, a toga nema bez uspješne privrede, a oni se zabavili sobom, a...", prekinuh efendiju uz obrazloženje da mi je sve to jasno, pa neka se nepotrebno ne sekira. Na to je efendija službeno izrazio za dovoljstvo da su nakon svih pajaca u svom gradiću mogli ugostiti i "posljednjeg muslimanera" te me pozvao na akiku u nedavno obnovljenu džamiju.

Svako novorođeno dijete u povratničkoj sredini posebno je slavlje. Tako je bilo i ovoga puta. Pričaju mi džematlije da je ponosni babo malog Ilhama doživio posebni hajr. Naime, jedno jutro pojavio se u džamiji i uznevjereno efendiji saopćio da je sanjao kako je džamija izrasla na trbuhu njegove supruge. Hairli san potvrđen je nakon mjesec kada mu je životna saputnica u ušnu školjku šapnula: "Trudna sam." I eto malog Ilhama da nadahnjuje povratničku maštu.

E pa, dragi Bošnjaci, umjesto da mašete zastavama, volite svoje žene. Ne mora ni biti lijepa po standardima magazina Vogue ili izazovna poput onih TV-voditeljica iz šoubiz-rubrika da bi nama bila najljepša. Ilhamova majka bila je najljepša njegovom babi pa joj je izrasla džamija na trbuhu. A nisu samo džamije lijepe, sve je oko njih lijepo. Nema da fali! Ima da nam čitavi manji entitet bude obnovljeni mravinjak pun malih Ilhama. ●

Predsjednik Savjeta za nacionalne manjine

TIBOR VARGA: Bošnjaci, samo naprijed

Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog u Zagrebu 30. novembra bila je mjesto na kojem se, pjesmom, plesom i raskošnim narodnim nošnjama, ponovno jasno vidjelo ono što se u političkim raspravama često previđa. Nacionalne manjine u Hrvatskoj, naime, nisu "problem", nego slika demokratske raskoši i živi dio društva – sa svojim jezikom, tradicijom, kulturnim pamćenjem i ljudima koji taj identitet prenose na nove generacije.

Na manifestaciji Kulturno stvaralaštvo nacionalnih manjina Republike Hrvatske 2025. nastupilo je šesnaest manjina – albanska, bošnjačka, crnogorska, češka, mađarska, makedonska, njemačka i austrijska, poljska, romska, rusinska, slovačka, slovenska, srpska, talijanska, ukrajinska i židovska. Domaćin večeri bio je Ansambl narodnih plesova i pjesama Hrvatske Lado, a zemlja partner bila je Ukrajina, predstavljena ukrajinskim ansamblom "Verkhovyna".

Manifestacija je održana pod pokroviteljstvom Vlade Republike Hrvatske, na inicijativu i uz financijsku potporu Savjeta za nacionalne manjine – institucije koja, kroz programe kulturne autonomije i kulturnog amaterizma, godinama drži "kičmu" manjinskog kulturnog života u Hrvatskoj.

Na čelu Savjeta danas je Tibor Varga, predstavnik mađarske nacionalne manjine, rođen 30. kolovoza 1963. u Batini. Po struci je diplomirani ekonomist (Hotelijerski fakultet Opatija), s dodatnom izobrazbom pri Ministarstvu financija za unutarnjeg revizora i položenim ispitom za voditelja turističke agencije. U Stručnoj službi Savjeta djeluje godinama – od stručnog savjetnika i zamjenika predstojnika do današnje funkcije predsjednika, na koju ga je Vlada Republike Hrvatske imenovala 13. srpnja 2023. U njegovoj biografiji su i angažmani u tijelima vezanim uz manjinska pitanja i javnu upravu, a govori engleski, njemački i mađarski.

Upravo iz tog profesionalnog kontinuiteta dolazi i njegov fokus: da se u radu Savjeta, osim "velikih poruka", uredi ono što udruge najviše osjećaju u praksi – procesi, rokovi i predvidivost financiranja.

U izjavi za časopis „Bosna", neposredno prije početka programa u Lisinskom, Varga je podsjetio da se manifestacija ove vrste "nakon 17 godina" ponovno pokreće u punom kapacitetu i izrazio očekivanje da će "to biti tradicija".

Posebno je naglasio da je zemlja partner Ukrajina, te da program, uz manjinske ansamble, uključuje i gostovanje ukrajinskog nacionalnog ansambla. "Mislim da će to biti nešto prekrasno… bio sam na generalnoj probi i mogu vam reći – umirilo me kako se naše manjine trude i koliko su ozbiljno shvatile da pokažu ono najbolje što imamo u Hrvatskoj", rekao je Varga.

Takav ton prenio je i u obraćanju punoj dvorani, u kojem je, prije izlaska izvođača, uputio pozdrave premijeru Andreju

Plenkoviću i ministrima, predstavnicima institucija, veleposlanicima više od 25 zemalja, vjerskim zajednicama, saborskim zastupnicima, vijećnicima i manjinskim predstavnicima, kao i bivšem predsjedniku Savjeta Aleksandru Tolnaueru, koji je, kako je naglasio, Savjet vodio dva desetljeća.

O izboru Ukrajine kao partnera rekao je da je to i poruka solidarnosti: Ukrajinu su odabrali "da bismo na ovaj način iskazali solidarnost s patnjama kroz koje ova zemlja prolazi", podsjetivši da Hrvatska, za razliku od dijela europskih država, ima svježe iskustvo rata i razaranja. U tom kontekstu istaknuo je i da ukrajinska manjina na ovim prostorima postoji više od sto godina, te da su pripadnici manjina dali značajne osobe važne za razvoj društva, kao i doprinos u Domovinskom ratu.

Varga je naglašava da se Hrvatska, kada je riječ o manjinskim pravima, "nalazi pri samom vrhu Europske unije", a samu manifestaciju opisao kao priliku da se vidi ono što naziva "stvarnom slikom Hrvatske" – zemljom u kojoj nacionalne manjine zajedno s Hrvatima "žive, rade i grade svoju budućnost".

BRŽI PROCESI I NAJAVA POVEĆANJA SREDSTAVA

Osvrnuvši se na rad Savjeta, Varga je objasnio da je ove godine proces ubrzan i da će odluke o dodjeli sredstava biti ranije donesene, kako bi udruge mogle bolje planirati programe. "Išli smo na ruku udrugama, da već na početku godine znaju što im je odobreno", pojasnio je.

Kad je riječ o proračunu, naveo je okvirni trend blagog rasta. "Ove godine smo imali 11 miliona, sljedeće ćemo 12 miliona imati", rekao je, uz napomenu da se radi o povećanju koje je u skladu s inflacijskim okolnostima i da ne donosi "značajna" skokovita povećanja, ali daje udrugama nešto širi prostor za planiranje.

U dijelu razgovora o općoj društvenoj klimi prema manjinama, Varga je rekao da mu se čini kako se dio atmosfere u javnosti "prenapuhuje" i da se incidenti – koji, kako kaže, postoje u svakoj zemlji – ponekad interpretiraju kao pravilo, a ne izuzetak. "Prava slika Hrvatske je ovo gdje manjine mogu slobodno raditi svoje programe", rekao je, dodajući da se ponekad stvara dojam kao da su "na svakom čošku" ekstremisti, što, prema njegovoj procjeni, ne odgovara stvarnom stanju. Istovremeno je najavio da će se iduće godine "malo više pripaziti" na organizaciju i okvir pojedinih manifestacija, upravo da pojedinačni problemi ne zasjene ono što je smisao ovakvih događaja.

KOD BOŠNJAKA
KONTINUITET I NAPREDAK

Na pitanje o bošnjačkoj manjini, koja je posljednje godine vidljivija i kroz političku zastupljenost i kroz kulturni rad, Varga je odgovorio da prati njihove nastupe i manifestacije te da kod Bošnjaka vidi kontinuitet i napredak te zaključio porukom koju je izgovorio kratko i jasno: "Bošnjaci, samo naprijed."

U Lisinskom je te večeri bio i premijer Andrej Plenković, kojem je Varga, u ime Savjeta, uručio Zlatnu plaketu kao znak pažnje za dugogodišnju suradnju, uz poruku da Vlada "kontinuirano pomaže" u ostvarivanju manjinskih prava.

U svom obraćanju premijer je zahvalio sudionicima programa i organizatorima te naglasio da su prije devet godina krenuli u "snažnu i sjajnu priču" o uključenosti nacionalnih manjina u život Hrvatske, i kroz predstavnike u Hrvatskom saboru i kroz Operativni plan za nacionalne manjine. Podsjetio je da je Hrvatska među rijetkim državama koje imaju fiksna mjesta za manjinske predstavnike u Saboru te da je suradnja s manjinama podignuta "na zavidnu razinu".

Posebno je naglasio važnost identiteta, kulture, običaja i jezika te poručio da uključivost, dijalog i poštovanje nisu "manjinska tema", nego vrijednost koja "cijelo društvo i cijelu državu čini snažnom, kvalitetnom i boljom". U tom smislu istaknuo je i da država projekte financira sviješću da je to dobro "za nacionalne manjine, ali i za cijelo društvo".

Program je bio koncipiran kao presjek manjinskog kulturnog amaterizma, uz profesionalni okvir domaćina večeri. Manjine su se predstavljale prema abecednom redu, a među nastupima posebno je zapažen bošnjački folklorni blok: Igre Bošnjaka i Bošnjakinja iz BiH, prema koreografiji Emira Bašića, uz glazbenu obradu Emira Bašića i Samira Nurkića, izveo je BKUD "Sevdah" Zagreb kojim predsjeda Džana Kahteran Hodžić. ●

Između bora i Objave

KO JE ISUS U ISLAMU i zašto ga muslimani ne kite lampicama

Religijski simboli postaju potrošački rekvizit, a pitanje Isusa postaje postaje teološko i političko pitanje identiteta. Kako islam vidi Isaa alejhisselama, Mesiju bez božanstva, Poslanika bez križa, povratnika bez smrti? Nismo u potrazi za pomirenjem dogmi, nego želimo razumijevati razlike. Jer tek ondje gdje prestaje potrošačko kićenje počinje ozbiljan razgovor o vjeri, Objavi i granicama poštovanja.

PIŠE: Faris Nanić

S obzirom da su muslimani širom zapadnog svijeta i usred novih kršćanskih tradicija zasuti manifestacijama obilježavanja iščekivanja Isusova Adventa, često vrlo simboličnima, narativnima, blještavima i poprilično nekršćanskima jer su preuzeta iz nekih drugih tradicija, nije zgorega prisjetiti se kako se islam odnosi prema Isusu, odnosno Isa alejhisselamu. Kako se adventsko kićenje gradova munjevito širi i u muslimanskom svijetu, recimo najveći i najkićeniji borovi postavljaju se u Abu Dabiju, a jedan je diplomatski službenik jedne muslimanske zemlje autoru ovog teksta nedavno rekao kako treba kititi gradove za Advent jer „djeca to vole“. Pitanje je kako bi sam Isus na ovu potrošačku i kićastu, idolatriziranu maniju reagirao.

Iako nije u korelaciji, treba spomenuti kako neki zapadni teoretičari smatraju da je Isus, naravno na supstancijalno drukčiji način, duboko poštovan u islamu. Prvenstveno i najvažnije, potrebno je napomenuti da se u islamu, Isusa ne doživljava kao Božjeg sina, posebno ne kao jednog od Trojice, već kao od Boga odabranog Poslanika i Vjerovjesnika. On ima jedinstven status među Poslanicima i činjenicom rođenja jer je, uz Adema jedini Poslanik i jedini čovjek koji nije imao biološkog oca. Može se reći da islamska tradicija Isa'a opisuje i kao čudotvorca, učitelja božanske mudrosti i pravovjernog Allahovog slugu. Zato se njemu ne mogu upućivati molitve jer on nije Bog koji jedini molitve uslišava. On ne smije biti objektom obožavanja jer je to širk, pridruživanje, najteži grijeh. Dakle, islam Isusa tretira u nekim aspektima bitno drukčije od kršćanstva, ali u nekima postoje dodirne tačke. To potvrđuju i kur'anski ajeti i vjerodostojni hadisi te hadisi kudsi.

Kur'an ga osim imenom naziva i Sinom Merjeminim (Marijinim), Mesihom (Mesijom, odnosno Pomazanikom, što se na grčkom jeziku kaže Hristos, pa je naziv Isus Krist potpuno legitiman i u islamu). U tefsirima se navodi da spada u pet najvažnijih Poslanika od Postanka, sa Ademom, Ibrahimom, Musaom i Muhammedom. Jedan je od četiri Poslanika kojemu je spuštena Knjiga – Indžil.

Indžil je arapski oblik grčkog prijevoda aramejskog izraza sebratha (donositi radosnu vijest - euaggelion ili evangelion, od eu-dobra i angelion-poruka), a Kur'an tu Objavu također zove i bešarom, arapskom imenicom istoga značenja. Muslimani vjeruju da je Isus primio Božiju Objavu, ali kršćanski Novi Zavjet ne izjednačavaju sa njom. Dakle, Indžil se odnosi na originalnu Objavu koju je Isa primio od Allaha, a ne na znatno kasnije zapise njegovih sljedbenika. Takvih je podosta, bitno se razlikuju, a Crkva je kanonizirala njih četiri, od čega tri sinoptička koje smatra jednakovrijednim svjedočanstvima. Sinoptička evanđelja (grč. sinoptios - koji ima sveobuhvatan pogled) zajednički je naziv za **Evanđelje po Mateju, Marku i Luki**. Ta tri evanđelja imaju podosta podudarnosti u prikazivanju i opisivanju događaja, i u tome se razlikuju od četvrtog, Evanđelja po Ivanu. Islamska misao drži da je originalno Evanđelje izgubljeno ili znatno izmijenjeno. Neka nekanonska ili apokrifna Evanđelja su sačuvana i u njima postoji mnoštvo podudarnosti sa islamskim, posebno kur'anskim opisom Isusa i njegove misije.

Isus je u Kur'anu spomenut 93 puta, pod imenima koje smo prethodno naveli. Kur'an u više sura spominje i druge Poslanike koji su mu prethodili, poput Musaa (Mojsija), Ibrahima (Abrahama), Adema (Adama), Jusufa (Josipa), Ismaila, Jakuba (Jakova), Jahje (Ivana Krstitelja), Davuda (Davida), Sulejmana (Salomona)... Zamjetna je njegova naglašena uloga. No njegova jedinstvenost u islamu nalazi se u aspektima koji su navedeni u Kur'anu i islamskoj tradiciji, od Hadisa, Hadsi kudsija, ali i radova islamskih učenjaka. Njegovo je rođenje čudesno, baš kao što je čudesno i u kršćanstvu. Merjem se naziva Azrom (djevicom) i time se potvrđuje njegovo začeće bez biološkog oca. Kur'an i islamska misao i tradicija potvrđuju njegovu prirodu od Boga odabranog, ali snažno niječu i s gnušanjem odbacuju koncept Trojedinstva, odnosno njegovu božansku prirodu. Allahov govor s time u vezi je vrlo odlučan, autoritativan i konačan. Merjem je jedna od četiri najpoštovanije žene u islamu, a jedina je žena po kojoj je naziv dobilo i jedno sure – 19. sure koje govori

o Merjemi i njezinu sinu. Posebno se, u drugim surama naglašava njezina čistoća, čestitost i potpuna odanost Bogu.

Dok kršćanstvo Isusa vidi kao Sina Božijega i dio Trojedinog Boga, temeljem kur'anske Objave, u islamu se on smatra čovjekom, Poslanikom i Allahovim robom. Naime, čisti monoteizam islama odbacuje svaku mogućnost divinizacije čovjeka, pa i Poslanika i to je temelj islamskog vjerovanja koji se naziva Tewhid. Kur'an spominje Isusa često, ali ne donosi detaljne narative o njegovom kao i ni o životima drugih Poslanika, osim jednog intenzivnog perioda života Jusufa alejhisselama. Novi Zavjet nije ništa drugo do narativ o Isusovom životu, djelovanju i čudima, njegovoj smrti i uskrsnuću. Postoji jedno mišljenje na Zapadu da Kur'an ne donosi detalje o Isaovom životu jer su tadašnji, čak i idolopoklonički Arapi poznavali biblijske narative o njemu kao učitelju, Poslaniku, Pomazaniku i liječniku. Jedna od kur'askih epizoda u narativnom obliku opisuje Isusa kako brani majčinu čednost iz kolijevke. Zanimljivo je da se ta epizoda nalazi u jednom apokrifnom Evanđelju – Tominom Evanđelju o djetinjstvu (Isusa) iz 2. stoljeća.

U Kur'anu stoji kako Isus nije bio razapet, već odmah uznesen. Dakle, nije umro, niti uskrsnuo i to je glavna tačka razmimoilaženja islama i kršćanstva. Ovo potonje centralna je dogma kršćanstva i bez nje je ono nezamislivo. Dakle, Isa alejhisselam nije prošao smrt, već je odmah uznesen u Božije prisustvo. Zanimljivo je da se sličan narativ nalazi u jevrejskoj Tori (Starom Zavjetu), u priči o prorocima Eliji i Enohu koji je pradjed Noi (Nuhu). Iako Kur'an to ne donosi, mnogi muslimani vjeruju da je neko drugi, slične građe i crta lica, zauzeo Isusovo mjesto na križu, što potvrđuju neki hadisi, a slično je navodima u nekanonskim kršćanskim tekstovima poput Judinog Evanđelja. Apokrifno Evađelje po Barnabi detaljno opisuje kako je jedan od apostola (havarijuna), svojevoljno zauzeo Isusovo mjesto na križu. Razapinjanje na križ bila je najteža i najokrutnija rimska kazna, rezervirana za najteže zločine.

Za razliku od Novog Zavjeta koji nudi opširne izvještaje o Isusovim učenjima i životnom putu, Kur'an ga predstavlja na više apstraktan način. Muslimani se, stoga, uzdaju na hadise i tradicijsku predaju da razumiju Isaa. Ne smije se izgubiti iz vida da je Muhammed posljednji Božiji Poslanik kojim se završava poslaničko doba ljudske povijesti, koji je pečat poslanstva i uobličitelj na monoteizmu utemeljene ispravne društvene zajednice. Stoga, u Kur'anu, pretpostavljaju zapadni komentatori, nije potrebno navoditi detalje iz rada i života prethodnih poslanika, pa ni Isaa. Kako su svi Poslanici zapravo prenosili i naučavali istu fundamentalnu poruku, ne postoji teološka nužnost ekstenzivnog navođenja niti Isusovih riječi i djela.

Hadisi kao drugi izvor islamskog prava i obredoslovlja, koji su pomoć pri ispravnoj interpretaciji Allahovih naredbi, zabrana i uputa, naznačuju Isaovu ulogu i u posljednjem vremenu – Ahir zemanu koja itekako korespondira sa kršćanskim predožbama. Prema jednom poznatom Hadisu, Muhammed alejhisselam opisao je Isaa kao njemu najbližeg Poslanika na oba svijeta. U Hadisi kudsiju u kojem Muhammed opisuje, u Kur'anu navedeno putovanje – 'Isra i Mi'radž, Poslanik kaže da je vidio Isusa, da je klanjao sa njim i ostalim Poslanicima, bivši im imamom, a ujedno mu opisuje karakteristike.

Ahir zeman je apokaliptični klimaks ljudske povijesti i u kršćanstvu i u islamskoj tradiciji. Kur'an se referira na Jewmu-l ahir, Posljednji dan ili Posljednje vrijeme, odnosno na Čas (Sa'at) te ukazuje na njegove znakove, od velikih potresa, preko cijepanja neba i padanja zvijezda, pa do razvaljivanja planina. Kur'an također govori o Je'džudžu i Medžudžu te dolasku Zvijeri i Dimu na nebu kao znakovima Časa, a Hadis ih smatra jednim od najvažnijih predznaka. Hadisi nadalje govore o Mesihu-d-Dedždžalu, koji odgovara kršćanskom Antikristu koji dolazi kao najveća smutnja čovječanstvu prije Sudnjeg dana, odnosno Dana stajanja (Jewmu-l qijameta). Kur'an ne spominje Dedždžala, pa se islamska eshatologija oko toga uvelike oslanja na Hadis i Hadisi kudsi. Dakle, Kur'an daje glavni teološki okvir za Posljednje vrijeme, dok Hadis donosi detaljne opise događaja, uključivši pojavu i vlast Dedždžala te povratak ili drugi Advent Isusov i njegovu borbu do pobjede sa Dedždžalom. Isaov ponovni dolazak na Zemlju jeste i razlog zašto on nije umro, već je uznesen. Ovi hadisi su sahih i nalazimo ih u dvije ortodoksne zbirke, Buharijinoj i Muslimovoj i nekim drugima. Pobjeda Isusaova nad Dedždžalom, dakle pobjeda dobra i pravednosti uvodi čovječanstvo u period do Dana stajanja. Novi Zavjet, u Knjizi Otkrovenja također govori o Isusovom drugom Adventu, ali vrlo simboličnim jezikom.

Prema Knjizi Otkrovenja, Isus se bori sa višeglavom zvijeri koja simbolizira sile Zla, služeći se sabljom koja dolazi iz njegovih usta, dok je islamska tradicija eksplicitna i govori da se Isa alejhisselam bori direktno sa Dedždžalom, ubija ga donosi konačnu pobjedu Dobra nad Zlim.

Zaključno, možemo reći da je za kršćane Novi Zavjet sav o Isusovoj smrti i uskrsnuću koje daje spas. Za muslimane je Isaova poruka dio je kontinuiteta Božijih obraćanju u Poslaničkom dobu povijesti čovječanstva, što je u skladu sa dosljednim monoteizmom i učenjima prethodnih Poslanika, zapravo od Adema. Dakle, Islam ne smatra Isusa osnivačem nove vjere, već Vjerovjesnikom koji potvrđuje, u drugom okruženju, vremenu i kontekstu, jedne te iste, jedine kod Boga monoteističke vjere koju su propovijedali svi Poslanici.

Međutim, Isus je krucijalna figura u muslimansko-kršćanskim raspravama. Obje ga religije cijene, iako iz vrlo različitih perspektiva. No, razumijevanje ovih razlika, njihovo prihvaćanje te nalaženje zajedničkih vrijednosti može pobuditi i osnažiti međuvjerski dijalog kao put za mir. ●

Mirjana Kasapović u cionističkom vlaku (1)

IGRA SKRIVAČA ILI KAKO SE BOŠNJACIMA muslimanima želi podmetnuti nacizam

Mirjana Kasapović ne ulazi u kontekst. Ona će kontekst odrediti prema ideološkim stavovima cionističkog pokreta, odnosno njegovog trenutno najistaknutijeg zagovornika u Hrvatskoj, Borisa Havela. Što je namjera ove knjige. Kao i većini propagandne literature hasbara ideologije osnovna prikrivena namjera je skrenuti pozornost svjetske i lokalnih javnosti sa zločina koje Izrael provodi nad palestinskim muslimanima i kršćanima. Genocid i etničko čišćenje pokušavaju se opravdati među ostalim i proizvođenjem Palestinaca u neljude.

PIŠE: Sead Alić

(Uz knjigu *Jeruzalemski muftija el Huseini i muslimani BiH – Zamračena priča iz Drugoga svjetskog rata* Mirjane Kasapović, Školska knjiga, Zagreb, 2025.)

UVOD

Pisanje je ostavljanje tragova. Da smo bili. Da smo pokušavali razumjeti ljude oko sebe, njihova i svoja pretjerivanja. Ostrašćene govore ili šutnju. Svako je pisanje usmjeravanje. Svjesno ili nesvjesno s našim riječima istovremeno nudimo svoj ključ za razumijevanje svijeta. Našeg malog svijeta koji se kuha u vlastitoj kuhinji i onog velikoga kojega nam priređuju u svjetskim vojničkim kuhinjama.

Svaka napisana rečenica melem je ili nož. Može umiriti ili razljutiti. Uz nju možemo biti dio HarmoniUma, ali i slutnja potresa.

Sa strahom sam uzeo u ruke knjigu *Jeruzalemski muftija...* Mirjane Kasapović. Plašio sam se da će to biti knjiga nakon koje nema povratka. Slutio sam da će na površinu isplivati negativna energija brižno skupljana u tekstovima analize sudbine bosanskohercegovačkog naroda. Namjerno kažem bosanskohercegovačkog naroda jer sam nesretnike različitih vjera i nacija Bosne i Hercegovine uvijek doživljavao kao sestre i braću, ljude koji su se znali i posvađati, i mrziti, i ne razgovarati, i biti okrutni jedni prema drugima, ali koji su u dubinama svojih bića znali da vjetrovi religija i politika dolaze i prolaze, a da je bivanje, zajedničko bivanje, jedina prava i duboka zajednička sudbina.

Svaka naša rečenica odskočna je daska za nove rečenice i nove oblike argumentiranja stare rečenice kao odskočne daske. Svakom novom rečenicom pokušavamo opravdati put kojim smo krenuli. Vremenom

povjerujemo da smo na pravom putu i postajemo - djelitelji pravde. To je trenutak pretjerivanja. Mjesto koje treba napustiti.

Godine rada i razrađena metoda znanstvenog dijeljenja pravde znaju zavarati. Čovjek vremenom postaje profesionalac koji stručno i znanstveno-dokazano - ubija. Učitelj prestaje biti učitelj, uzima skalpel u ruke i secira. Ulazi u područje iz kojega nema povratka.

Uzimam *Jeruzalemskog muftiju…* u ruke sa slutnjom da će me ta knjiga uvući u područje ideologije, lažnih pitanja i lažnih odgovora, u prostore lijepljenja etiketa, proizvodnje ljudi u neprijatelje, nepotrebnog i ishitrenog povezivanja sudbina palestinskih i bošnjačko-muslimanskih.

Čitati se mora. I govoriti se mora. No, koja je vrsta govora odgovarajuća za analizu stavova autorice čiji osmjeh i blagu riječ mladih dana još uvijek pamtim, autorice koja niti s jednim zarezom nikada nije davala do znanja da bi joj nacionalna ili vjerska različitost nešto značila. Kako iz filozofije iz koje dolazim govoriti o politološkoj historiografskoj, a dijelom i političkoj (politiziranoj ideološki obojenoj) knjizi? Nije jednostavno.

Prije ulaska u labirint povezivanja sudbine palestinskih i bošnjačko-muslimanskih (s ružnom konotacijom suptilnog nacificiranja jednih i drugih) još samo jedno pojašnjenje vlastite pozicije. Priznajem da vrlo naivno gledam na svaku ideju identiteta u okviru nacionalnog određenja. Nacije su za mene prolazna historijska kategorija. Nas će ideja nacije nadživjeti ali će i sama ideja nacije biti treptaj oka u historiji ljudskog traganja za sigurnim identitetom.

Vjerujem ljudima koji vjeruju u dobro, razumijevanje među ljudima, jednakost i ravnopravnost svih bića na zemaljskoj kugli. Najmanje vjerujem religijskim hijerarhijama koje su kroz historiju uspjele dokazati da uspješno onemogućuju ono što propovijedaju – mir i razumijevanje. Užasavam se navijačkih pristupa, posebno u opasnim područjima vjera i nacija.

Iz takvih osjećaja proizaći će i stavovi o ovoj knjizi. Poneka prejaka formulacija bit će reakcija na neizgovorene, ali prisutne i kako mi se čini - neprihvatljive sugestije Mirjane Kasapović.

ODGOVORNOST SUDIONIKA PROCESA ODGOJA I OBRAZOVANJA

Mediji su nam donijeli informacije iz cijeloga svijeta, ali nas istovremeno učinili odgovornim za cijeli taj umreženi svijet. To bi ponajprije trebale/morale imati na umu osobe koje sudjeluju u procesu obrazovanja. Odredbeni razlog volje nekog profesora ne bi smio biti komfor priklanjanja aktualno najsnažnijim ideološkim postavkama, narativu koji dominira u sustavima komuniciranja, a

još manje, odnosno nikako, priklanjanje moći. Profesori bi trebali odgajati buduće intelektualce za kritičko propitivanje, slobodu valoriziranja svih nametnutih istina, za otvoreni dijalog, te za razdvajanje znanstvenih od neznanstvenih, nerijetko propagandnih istina. U tom kontekstu reakciju studenata Fakulteta političkih znanosti na seksistički ispad Borisa Havela treba shvatiti kao znak nade da će konačno i slobodno i studenti ocjenjivati svoje profesore.

Na isti onaj način na koji zagađenje u nekom od dijelova oceana predstavlja opasnost za cijeli ocean - propast morala, militarizacija nekog dijela svijeta ili ekonomska kriza na jednom kontinentu, pa čak i u samo jednoj državi, mogu pokrenuti domino efekt i kontaminirati društvenu, političku, moralnu i svaku drugu situaciju u svijetu. Jednako tako svaka knjiga sudjeluje u oblikovanju javnosti, kako neke nacionalne zajednice, tako isto i cjelokupne baštine čovječanstva. (Zamah leptirova krila…) S knjigama dakle treba oprezno, odmjereno i u skladu s dostignutim moralnim i civilizacijskim standardima.

Taj svijet u kojemu danas pokušavamo živjeti posebno je osjetljiv na prostore Palestine. Riječ je o nekad postojećoj državi koju već jedno stoljeće svojim terorističkim, političkim, ratnim, ucjenjivačkim, donatorskim akcijama koje se provode u Palestini i u svijetu - smanjuje cionistički kolonijalni pokret obojen religijskim bojama evangeličkog protestantizma i cionističkog židovstva. Utoliko je važno sagledati cjelinu i interpretirati dijelove iz te cjeline. Važno je razumjeti i objašnjavati kako je započela nesreća u Palestini i s kojim je i čijim inicijativama stvarano stanje koje je moralo završiti gotovo pa stogodišnjim ratom.

Jedan kolonijalni projekt, a od Herzla nadalje jasno je da je riječ o kolonijalnom osvajanju onog dijela svijeta kojega križarski ratovi nisu uspjeli privesti silama Zapada – ne može se interpretirati navijačkim predstavljanjem osvajačke ideologije i kritikom otpora tom kolonijalnom pokretu. Otpora ne bi bilo da nije bilo planiranog naseljavanja Židova u Palestinu, da nije bilo lukave namjere Zapada da se za svoje zločine i neprihvaćanje Židova u svoje države, Židovima ponudi nečija tuđa zemlja. Ne bi bilo nikakvih sukoba da apetiti cionizma nisu rasli sa sve snažnijim šutljivim odobravanjem od strane Velike Britanije, a onda i SAD-a.

Za razumijevanje pobune u Varšavskom getu potrebno je znanje o nakanama nacionalsocijalizma prema Židovima u Njemačkoj i u ostatku Europe. Za razumijevanje otpora rasističkom aparthejdu u Južnoafričkoj republici treba poznavati kontekst uspostave i provođenja rasizma na jugu Afrike. Ulazak u analizu nekog historijskog fenomena izostavljanjem konteksta, izvora, početka, nužno vodi ideologiziranoj navijačkoj slici koja će više toga skriti nego otkriti. Tu smo na uvodnom prigovoru knjizi *Jeruzalemski muftija el Huseini i muslimani BiH* Mirjane Kasapović. Knjiga je to koja ne objašnjava kontekst, koja ne želi vidjeti niti interpretirati historijski slijed događaja. Autorica ne vidi cijeli ekran nego nekoliko piksela u donjem desnom kutu ekrana. To je neznanstveno i nekritičko interpretiranje cjeline detaljem koji

Knjiga je to koja ne objašnjava kontekst, koja ne želi vidjeti niti interpretirati historijski slijed događaja. Autorica ne vidi cijeli ekran nego nekoliko piksela u donjem desnom kutu ekrana. To je neznanstveno i nekritičko interpretiranje cjeline detaljem koji je potpuno iščupan iz konteksta. Štoviše riječ je o propagandnoj metodi kojom se taj detalj želi predstaviti kao istina cjeline. Pars pro toto na uobičajeni način procionističkih tekstova.

je potpuno iščupan iz konteksta. Štoviše riječ je o propagandnoj metodi kojom se taj detalj želi predstaviti kao istina cjeline. *Pars pro toto* na uobičajeni način procionističkih tekstova.

Naime, sve je više teoretičara koji, za razliku od evangeličko-cionističke propagande, u Palestini prepoznaju obrise novog po svijet opasnog procesa: U Palestini se gradi prototip stroja za novu vrstu kolonijalizma. Riječ je o nevidljivom, ali globalno prisutnom stroju koji ucjenjuje, podmićuje, donira, provodi aktivnosti kulturnih i umjetničkih razmjena, koji se uvukao u odgojno-obrazovne ustanove, na sveučilišta, u akademije znanosti... Stroj je to koji prati, propituje, snima, bilježi, mapira, arhivira, sistematizira podatke i priprema svijet za zahtjeve svojih vlasnika.

U Palestini je taj stroj prije više od stotinu godina započeo završni dio svoje samoizgradnje. Za to mu je bio potreban vlastiti državni teritorij, a za osvajanje teritorija bili su potrebni teroristi. Hagana, Irgun, Šternova banda i slične organizacije od 1920. godine radile su na osvajanju teritorija za taj stroj. Mirjanu Kasapović taj terorizam (o kojemu sjajno piše Thomas Suarez u knjizi *Država terora*, kao i državni terorizam Izraela koji će doći priznanjem države Izrael, ne interesira. Kasapović se uključuje u procionističke okvire koje je u Hrvatskoj postavio Boris Havel. Ona ne prepoznaje načine ucjenjivanja i propagandne trendove cionističkih metoda stroja koji je izrastao do monstruozne veličine.

Nakon Drugog svjetskog rata stroj je već radio na jačanju osjećaja krivnje u svim nacijama koje su imale udjela u progonu Židova u Drugom svjetskom ratu. Nakon švicarskih banaka i njemačke reparacije na red industrije holokausta došli su i pritisci i opomene svim državama u kojima se ikada desio neki eksces vezan uz Židove. Hrvatska, Srbija i Bosna i Hercegovina su pod posebnom prismotrom: ako sve ne teče prema planovima strojnih uputa otvorit će se neke stare rane i pojaviti stare podjele.

NDH je mač nad glavama hrvatske vlasti. „Judenfraj" čeka vladu Srbije iz prikrajka. Bošnjake muslimane treba podsjetiti na 13. SS diviziju sastavljenu uglavnom od muslimana. Svi moraju jako paziti kako interpretiraju izraelske zločine u Palestini jer će svaki neposluh biti kažnjen…

Stroj zahtijeva bezuvjetnu potporu. Amerikanci (kojima se s pravom može prigovoriti za etničko čišćenje domicilnog stanovništva) su prihvatili igru i odlučili podržati genocidni stroj *hasbara* ideologije. Amerikanci su pripremani protestantskim učenjem koje danas predstavlja temelj potpore SAD-a Izraelu. Kongresmeni i senatori su kupljeni AIPAC-om i AIEF-om, CUFI-jem, ICC-om ili nekom drugom donatorskom agencijom. Dio političara, biznismena i medijskih ljudi je ucijenjen no o tome je teško govoriti jer se dokazi skrivaju, a svjedoci (kao i akteri) nestaju.

Među 'nacijama s greškom' našli su se i Nijemci, i Francuzi, i Talijani… Interesantno je da je riječ o državama koje su se dugo držale bezuvjetne potpore izraelskom rasističkom režimu. Otuda potpora i u tim državama čije nacije nisu željele takav odnos prema Izraelu. No vlast je očigledno znala više i usmjeravala odnose prema potpori Izraelu (u novcu i oružju) i proizvodnji pristanka u vlastitim narodima.

Istina o oblicima ucjenjivanja i snazi propagandne mašinerije izraelskih obavještajnih struktura polako je izlazila na površinu. Postajale su jasnije metode oblikovanja volje političara, medija, znanstvenika, kulturnih djelatnika, koji su oblikovali mnijenje svojih nacija.

Pojedinci koji ne prihvate tu ideologiju naći će se na pomno pripremanim obavještajno-ucjenjivačkim listama ili (u Americi) listama kongresmena i senatora određenih za nestanak iz političkog života.

Kontaminiranje genocidnog stroja *hasbara ideologije* pokazao je svoju odlučnost na civilima Palestine. Ubijanje nevinih je svakodnevno. Nestaju prava nežidova. Monstruozni stroj radi trenutno na pravu izraelskih čuvara u zatvorima da nekažnjeno siluju.

Situacija je to koja zahtijeva pobunu, objašnjavanje, povezivanje svih koji razumiju razmjere opasnosti koja se nadvila nad naš zajednički politički pravni kulturni, pa i religijski ocean. Genocidni stroj uzima si za pravo napadati teritorije susjednih država. Svaku kritiku ubijanja, silovanja, etničkog čišćenja u Palestini - stroj proglašava genocidnim pokušajem ponavljanja povijesti.

Zatvoren je krug, od židovske isključivosti i neuspjelih uključivanja u kršćanske države, preko neprimjerenih getoiziranja Židova kroz povijest, kršćanskog cionizma koji je iseljavanje Židova iz svojih država pravdao Objavom određene putanje Židova prema Bliskom istoku, do nacističkog i fašističkog pokušaja 'čišćenja' Europe od Židova i cionističkog preuzimanja nacističkih metoda u gradnji svog genocidnog stroja.

Stroj je preuzeo i apetite nacizma. Na djelu je pokušaj pokoravanja svijeta od strane nove iskompleksirane ideologije koja rješenje za nekadašnja neprihvaćanja danas vidi u pobjedi nad svim ostalim ideologijama, vjerama i nacijama.

To je kontekst koji treba imati na umu kada se ide u analizu pojedinih dionica palestinsko-cionističkog problema. Mirjana Kasapović ne ulazi u kontekst. Ona će kontekst odrediti prema ideološkim stavovima cionističkog pokreta, odnosno njegovog trenutno najistaknutijeg zagovornika u Hrvatskoj, Borisa Havela. Što je namjera ove knjige. Kao i većini propagandne literature hasbara ideologije osnovna prikrivena namjera je skrenuti pozornost svjetske i lokalnih javnosti sa zločina koje Izrael provodi nad palestinskim muslimanima i kršćanima. Genocid i etničko čišćenje pokušavaju se opravdati među ostalim i proizvođenjem Palestinaca u neljude. Neljudi mogu biti necivilizirani barbari, teroristi, muslimani, u svakom slučaju opasne skupine ljudi koje prijete zapadnom sustavu vrijednosti.

Islamofobija je dugo pripreman propagandni projekt službi Izraela i SAD-a. No to je samo nastavak izraelske proizvodnje Palestinaca u teroriste. Cionizam je postavio tračnice za oklopni vlak revolucionarnog pretvaranja ljudi otpora u teroriste. Rušenje Blizanaca podiglo je tu proizvodnju na svjetsku razinu. No budući da su zločini Izraela u Palestini raskrinkali cionističku ideologiju i objelodanili njene zločinačke namjere, otvorila se potreba za dodatnim znanstveno-propagandnim injekcijama.

U taj vlak ukrcala se i Mirjana Kasapović.

Kasapović se uključuje u procionističke okvire koje je u Hrvatskoj postavio Boris Havel. Ona ne prepoznaje načine ucjenjivanja i propagandne trendove cionističkih metoda stroja koji je izrastao do monstruozne veličine.

PROTURJEČJA UVODNIH TEZA

Početna teza politološke propagandistice Kasapović je da je osnovni grijeh muftije el Huseinija bio u tome što je želio spriječiti nastanak židovske države: „Artikulirao je i vodio nepomirljivu protužidovsku politiku koja je isključivala kompromise s predstavnicima Jišuva, organizirane židovske zajednice u Palestini na temeljima koje je 1948. nastala Država Izrael, o budućnosti zemlje u kojoj bi posredovale britanska vlada u Londonu i njezina mandatna ispostava u Jeruzalemu."

Pojasnimo odmah na početku: U državu Palestinu, s palestinskim putovnicama, počinju se početkom 20. stoljeća, značajnije useljavati Židovi. U vrijeme početaka useljavanja prvih cionista, u Palestini je bilo 2-5 posto Židova (koji su stoljećima živjeli u miru s kršćanima i muslimanima Palestine). Europa nije željela Židove u Europi pa su europske države, kao uostalom i SAD propisivale kvote za useljavanje Židova u vlastite države). Doseljenici u Palestinu donose cionističku ideju osnivanja židovske države. Dakle, sa zanemarivim postotkom autohtonih Židova, ali s potporom Velike

Britanije, militaristički nastrojeni cionisti žele na teritoriju jedne države osnovati svoju državu.

Što znači u tom kontekstu pokušaj muftijinog sprečavanja židovske države? Je li grijeh biti protiv naseljavanja militaristički nastrojenih cionista ili grijeh možda treba tražiti u želji Velike Britanije da njeni Židovi u njeno ime koloniziraju Palestinu (Said, Arendt, Garody)? Je li legitiman pokušaj Europe da opere svoj obraz istjerujući Židove ponovno samo sada na drugi način? Kako nazvati otpor licemjernom pokušaju da se na temelju vojne sile jednom narodu/naciji/vjeri dodjeljuje teritorija već postojeće države?

Mirjana Kasapović propagandno-politički, već u uvodu Huseinija vidi kao nositelja "esencijalističkoga protužidovstva" On je, nastavlja Mirjana Kasapović "prononsirani fašistički i nacistički kolaboracionist i, kako neki smatraju, jedan od rodonačelnika suvremenoga "islamskog fundamentalizma", čak i "islamskoga fašizma" (str. 10)

Što nam pokušava reći Mirjana Kasapović?

Onaj tko se suprotstavi iseljavanju Židova iz Europe i pokušaju kolonijalnog osvajanja suverene države, on je protiv Židova. Štoviše on je nositelj "esencijalističkog potužidovstva". Ostavimo po strani nezgrapnu sintagmu koja poput strašila u polju viri iz relativno pristojnih i smislenih rečenica. Pretpostavimo da to znači nešto poput „bitno" ili „najviše". Pa ipak, ni tada stvari ne stoje dobro.

Onaj tko se suprotstavi iseljavanju Židova iz Europe i pokušaju kolonijalnog osvajanja suverene države, on je protiv Židova. Štoviše on je nositelj "esencijalističkog potužidovstva". Ostavimo po strani nezgrapnu sintagmu koja poput strašila u polju viri iz relativno pristojnih i smislenih rečenica. Pretpostavimo da to znači nešto poput „bitno" ili „najviše". Pa ipak, ni tada stvari ne stoje dobro.

Da je u arapskom svijetu bilo "esencijalističkog židovstva" zasigurno ne bi bilo suradnji u Andaluziji, Bagdadu ili Kairu (u različitim historijskim epohama). Budući da jedna historijska osoba (recimo El Huseini) ne može stvoriti nešto "esencijalno" za čitav jedan narod, očigledno je riječ o pokušaju prenaglašavanja političkog stava kojim je muftija el Huseini želio spriječiti cionistički politički projekt kao dio u osnovi rasističkih napora Zapada da se na ovaj ili onaj način oslobode Židova.

Rasizam Zapada skriven i preliven u cionistički rasizam traži spas u proizvodnji svoje krajnje žrtve u rasiste…

Slijedi navođenje tvrdnje "nekih" koji smatraju da je muftija el Huseini "rodonačelnik islamskog fundamentalizma". Nisu dakle za Mirjanu Kasapović fundamentalizmom zadojeni cionisti koji fanatično pokušavaju na tuđoj zemlji realizirati svoj kolonijalno-religijski projekt. Fundamentalisti su oni koji se opiru osvajanju svoje zemlje i cjelokupnog državnog teritorija. Zamjenom teza politologinja vrši propagandni obrat pa zločin fundamentalizma pripisuje opljačkanima, a ne pljačkašima. Fundamentalisti postaju oni koji ne pristaju na oduzimanje vlastite zemlje od strane Židova (koji argument za osvajanje pronalaze u takozvanom doslovnom čitanju 'fundamentalne literature'). Muftijin 'fundamentalizam' je islamski jer je u počecima kolonijalnog osvajanja Palestine (na početku 20-tog stoljeća) u toj državi živjelo između 85 i 90 posto islamskih vjernika (8-10 posto je bilo kršćana, a samo 2-5 posto Židova).

I umjesto da se kaže da su cionistički fundamentalisti krenuli u naseljavanje/osvajanje jedne države, politologinja prihvaća mossadovski obrazac projiciranja vlastitog zločina u žrtvu. Muftija el Huseini, koji se želio suprotstaviti cionističkom, fundamentalistički utemeljenom kolonijalizmu, postaje islamski fundamentalist.

Teza pak o 'islamskom fašizmu' (o kojemu opet 'neki' govore) ispod je razine na koju se treba osvrtati. Prepoznatljiva je radionica iz koje je to izašlo. „Drž'te lopova" uputa je lukavih kradljivaca. Autorici ipak treba zamjeriti što se o tako važnoj etiketi nalijepljenoj na islam govori na temelju „nekih" autora. Svaki fašizam treba i mora biti osuđen. No nalijepiti argument fašizma i bez argumenata i bez imenovanja autora koji su islam tako kvalificirali – znači proizvoljno lijepiti naljepnice. Argumentom institucije u kojoj se radi, vlastite titule i titula „nekih" stvara se magla u kojoj će propagandna djelatnost zvučati znanstveno i argumentirano.

Hitler je, kao što je jako dobro poznato, u svojim planovima istjerivanja Židova iz Njemačke i Europe Židovima bio namijenio Madagaskar. Njemački cionisti podržavali su nacističku politiku Hitlera, ali kao destinaciju iseljavanja predlagali su Palestinu u koju su se useljavali još od kraja 19. stoljeća, a u kojoj su Rothschildi ulagali već od druge polovine tog stoljeća. Njemačkim cionistima odgovarali su i rasni zakoni nacional-socijalizma i nacistička želja da uspostave „čistu" državu njemačke nacije. I sami su naravno imali iste ambicije. Za razliku od Hitlera i nacizma njihovi rasistički zakoni vrijede u Izraelu i danas, a etničko čišćenje privodi se kraju.

Za kraj analize predgovora još samo jedna rečenica knjige koja zaboravlja historijski kontekst i interpretira postojeću situaciju prema instrukcijama cionističke ideologije. Naime, ponovno se ne uzima u obzir činjenica da je na početcima kolonijalnog osvajanja Palestine (početkom 20. stoljeća) u njoj živjelo najmanje 95 posto muslimana i kršćana. Naprosto se kao bitna činjenica navodi sljedeće: "Palestinci žive u jednoj vrsti nesamostalnoga i vojno kontroliranoga političkog entiteta koji se naziva Palestinskom samoupravom (Kasapović, 2016), a Bošnjaci u zajedničkoj državi sa Srbima i Hrvatima koja tridesetak godina opstaje kao neka vrsta međunarodnoga protektorata (Kasapović, 2020).

Što sugerira ova propagandno-politološka sugestija? Najvažnija je sugestija zanemarivanja zajedničke povijesti različitih vjera i u Palestini i u BiH.

Neobjektivno se govori o vojno kontroliranom političkom entitetu potpuno zanemarujući historijat cionističkog svođenja Palestine na ostatke ostataka nekadašnje države. U najmanju ruku stvara se (uobičajeno) slika o samoskrivljenoj nezrelosti palestinskog naroda koji je, eto, nekom vlastitom igrom završio u 'jednoj vrsti nesamostalnoga i vojno kontroliranoga političkog entiteta'.

Ne propituje se od kuda je došla ta vojska koja 'kontrolira'. Ne stavlja se u pitanje teroristička aktivnost grupa od kojih je naknadno stvorena ta 'vojska'. Govori se o 'entitetu' kao sudbini palestinskog naroda.

Identično se zaboravlja suživot različitih vjera bosanskohercegovačkog naroda kroz stoljeća. Neće se spomenuti agresija na Bosnu i Hercegovinu. Samo će se nad Bošnjake muslimane u BiH natkriliti odrednica „međunarodnog protektorata" (poveznica palestinske i bošnjačke sudbine).

Politički, geostrateški, zbog utjecaja moćnih sila i njihovih interesa, sve je naravno moguće. Uz pomoć naših riječi ne upravljamo sudbinom naroda. No naše riječi govore o nama.

Nekonzistentnost uvoda u knjigu *Jeruzalemski muftija el Huseini i muslimani BiH*, svjedoče nažalost o upitnim startnim pozicijama. Okvir koji je sebi zadala autorica više sliči na politički okvir koji je samoj autorici zadan, nego kao okvir koji je proistekao iz sagledanja cjelovite slike o povijesti napredovanja cionističke ideje i historiji kolonijalnog osvajanja Palestine.

(Nastavlja se)

Kolektivni identitet nije švedski sto

NATURANJE BOSANSKE NACIJE je zločinački eksperiment nad živim ljudima

Kad tražiš normalnog čovjeka za razgovor, pitaš: "Dobro, Srbin je ili Hrvat, ali kakav je?" Odgovor koji te ohrabri: "Ma jest Hrvat, ma jest Srbin, al' ti je i Bosanac, i to onaj s dna kace." To znači da se ne boji bosanstva kao zajedničke baštine. To znači da mu "Bosanac" nije zamjena za ime, nego ukras preko kojeg se lakše govori s onim koji je Bošnjak a koji se toga ne stidi. Čuli ste, možda, za bosanske Hrvate, bosanske Srbe, ali nikad za "bosanskog Bošnjaka". Zašto? Zato što se pretpostavlja, i još uvijek je istina, da je bosanstvo već upisano u bošnjaštvo. Bošnjak ne treba prefiks da bi bio Bosanac. Ako se odrekne Bosne, prestaje biti i Bošnjak.

PIŠE: Filip Mursel Begović

Bili na nekim "regionalnim susretima nadarenih osnovnoškolaca" u Budvi: Hrvat, Srbin, Crnogorac i Mali Mujo. Vrli učo im, onako po evropski, postavi pitanje: "Djeco, znate li vi ko je, gdje je, kuda je, šta je taj stećak, rekti?" Hrvat prvi, samouvjeren: "To vam je tamo u Bosanaca onaj kamen." Srbin odmah za njim: "To je ono u Bosni uz cestu, đavo ga odnio." Crnogorac ozbiljno klimne: "Šta će je, to ti je ono u Hercegovini u Bosni." A Mali Mujo, zbunjen, šara očima po učionici. Sjeti se babine priče: kako je jedan insan između grebalja stećkovine u pola noći sreo šareno tele, tele se nasmijalo, on od straha osijedio.

Učo opet: "Hajde, Mali Mujo, šta je to, ko je, gdje je, kuda je stećak, rekti?"

"To je... to je... pa znate, jedna zemlja imade, u zemlji svojoj na baštini tuđi... pa..."

"Ne pitam te za zemlju, pitam te za stećak", pojasni učo.

"Aha... onda vam je to ona, i hladna i gladna, i posna i bosa, i k tome još prkosna od sna – da prostite, naša zajednička baština", izleti Malom Muji, čukunčukununuku Hižoslava, kojem na stećku u obliku nišana piše: "Ase leži rahmetli dedo iz Donjih Moštra kod Visokog."

Ovaj vic mogao bi poslužiti kao savršen uvod u UNESCO-ovu odluku da se stećci proglase "zajedničkom baštinom" Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore. A matična domovina tog kamena, Bosna i Hercegovina, time je razvodnjena do neprepoznavanja. Jer stećak, ma koliko ga širili po četirima državama, pripada geografiji srednjovjekovne bosanske države.

On je nastao pod njenim nebom, pod njenom kišom, uz njene spise i njene molitve. To što danas stoji i u Srbiji, i u Hrvatskoj, i u Crnoj Gori, posljedica je rasparčavanja srednjovjekovne Bosne, a ne dokaz "zajedničkog porijekla". U hrvatskim medijima slavilo se to kao trijumf "zajedničke tradicije". Stećak je proglašen "sivom zonom" koju svi žele prisvojiti, a posebno, naravno, "bošnjački nacionalisti". Usput su nas podsjetili da je i "hrvatski" pjesnik Mak Dizdar pisao svoje najljepše stihove o stećcima. Kao da je Mehmedalija znao, dok je slušao šapat kamena, da će ga jednog dana kao cvjetnog Maka preseliti u tuđu nacionalnu knjižaru.

Srbi, zaokupljeni vlastitim mitovima i obnovljenim epovima, nisu se previše uzbuđivali.

Već su imali svoju verziju zajedničkog stećka: Bulajićevu *Bitku na Neretvi*, u kojoj Bata, Boris, Pavle i Ljubiša jurišaju preko hercegovačkih kamenjara dok se u pozadini vide stećci, statisti na sceni antifašističke borbe. Pavle i Ljubiša padaju među stećke braneći zajedničku baštinu "Dobrih Bošnjana". Na filmu, barem, stećak je bio bosanski.

No, nije stećak samo mramor i kamen. To su greblja naših predaka, zemlja prelomljena u horizontale i vertikale, zemlja s urezanim slovima, znakom i brojem. Književnik Nusret Idrizović, u svom *Kolu bosanske škole smrti*, *Kolu tajnih znakova* i *Kolu svetoga broja*, pokazao je da se stećci vrte kao kotač: kola boljara i baštinika, kola klesara, kola nadgrobnika, grobničkih poljana, kola žena u plamenu i žena u kamenu, kola prijetnje, straha i kamenog bola. Ko jednom zagrebe tu fenomenologiju, brzo shvati da je stećak simbol dualizma: zemlja – nebo, život – smrt, tajna – govor. Bosna i stećak su u vremenskoj simbiozi.

Jednom su nas uhvatili u priči o "bosanskim piramidama" u Visokom, pa su neki Bošnjaci počeli sanjati novu historiju o sebi, dok je autentična baština, stećak, propadala po zaboravljenim vrletima. Mit o piramidama kao turistički projekt, stećak kao zaboravljeni djed u ćošku avlije. Bosanci trče za faraonima, a da nisu nikada sjeli uz kamen na kojem piše: "Ase leži rahmetli Dobri Bošnjanin..." Stećak ostaje, kao i Bosna, veliki bol, a slovo na kamenu je zemaljsko-kosmička bajalica koja nam šapće uspavanku prije našeg konačnog nestanka, a mi je, zatrpani regionalnim festivalima, ne čujemo. Stećak će, rekli su, napokon biti zbrinut. Na pitanje koja je cijena, Mali Mujo već je odgovorio: "Zajednička baština." Mi plaćamo – identitetom.

NIKAD NISMO ČULI ZA "BOSANSKOG BOŠNJAKA"

U svemu tome, kad tražiš normalnog čovjeka za razgovor, pitaš: "Dobro, Srbin je ili Hrvat, ali kakav je?" Odgovor koji te ohrabri: "Ma jest Hrvat, ma jest Srbin, al' ti je i Bosanac, i to onaj s dna kace." To znači da se ne boji bosanstva kao zajedničke baštine. To znači da mu "Bosanac" nije zamjena za ime, nego ukras preko kojeg se lakše govori s onim koji je Bošnjak a koji se toga ne stidi.

Čuli ste, možda, za bosanske Hrvate, bosanske Srbe, ali nikad za "bosanskog Bošnjaka". Zašto? Zato što se pretpostavlja, i još uvijek je istina, da je bosanstvo već upisano u bošnjaštvo. Bošnjak ne treba prefiks da bi bio Bosanac. Ako se odrekne Bosne, prestaje biti i Bošnjak.

I zato je opasno kad se pojave razni samouki "institucionalni" Bošnjaci, koji preko noći prave svebošnjačke institucije i glavinjaju po 21. stoljeću imitirajući srpski nacionalizam iz 19. vijeka. Njihova "briga" za narod često se svodi na sužavanje bošnjaštva na jedan sloj muslimanstva, kao da narod postoji samo ondje gdje je džemat, kao da sve van džamijskog kruga ne pripada identitetu. Time ne čine uslugu ni naciji ni vjeri. Islam je univerzalan i nije privatno vlasništvo jednog naroda. Bošnjaštvo je nacionalno, nije ničije privatno vlasništvo.

BOSANSKA NACIONALNA MANJINA NE POSTOJI

A onda nam se desila Austrija. Baš kad smo pomislili da je nastupio vjekovni zamor od zajedničke baštine. Pojavi se inicijativa da se u Austriji prizna "bosanska nacionalna manjina". Bosanska. Nije Bosanac kao državljanin, nije kao geografska oznaka. Nego Bosanac kao navodna nacija. Bosanska nacionalna manjina ne postoji nigdje na svijetu. Ne postoji ni u Bosni, ni u Dejtonu, ni u Ustavu. Postoje Bošnjaci, Hrvati, Srbi i stećci. Bosanac je pripadnost zemlji, ne nacionalnoj grupi.

Najtužnije u toj priči jeste to da inicijativa dolazi iz društva koje su su-osnovali ljudi poput Smaila Balića i Alije Isakovića, dvojca među ključnim figurama modernog bošnjačkog identiteta. Balić je još sredinom 20. stoljeća u Beču pisao da smo – Bošnjaci. Ne "etnička grupa", ne "vjerska zajednica", nego narod sa svojom historijom i kulturom. Isaković je na Prvom bošnjačkom saboru 1993. godine jasno razdvojio: Bošnjak – nacija. Bosanac – zemlja, osjećaj, bosanstvo. Danas nas njihovi nasljednici uvjeravaju da je "bosanska nacija" nešto iznad "bošnjačke", da je to novi evropski nivo, a ustvari je stari provincijalni kompleks. Kao da nisu čitali one koje citiraju.

Indikativno je da u komitetima podrške takvim inicijativama voli sjediti dio "građanske elite" koji se bori za "zajednički jezik", "zajedničku naciju", "zajedničku manjinu" i "zajedničku baštinu". Sve zajedničko, a ništa naše. Srbi i Hrvati, pritom, mirno stoje sa strane, njihovi nacionalni identiteti zaokruženi su prije 180 godina. Njima ne pada na pamet da budu "bosanska manjina". To Bošnjaci nude samo Bošnjacima, kao anestetik protiv vlastite nacije. Biti Bošnjak, međutim, nije modna oznaka. To je aksiom. Završen proces. Ne u smislu da se ne smije misliti, nego u smislu da se ne smije relativizirati.

Hrvati i Srbi imaju katolike i pravoslavce, ali i protestante, ateiste, agnostike, budiste, hinduiste pa ih niko ne prestaje zvati Hrvatima i Srbima. Zašto bi onda Bošnjaci prestali biti Bošnjaci čim se njihov identitet odlijepi od uskog vjerskog definiranja? Ne treba se plašiti pluralnosti ličnih identiteta, neko je bio roker, pa postao džezist, neko je u mladosti bio komunist, pa postao vjernik, a neko je dijasporac koji više psuje na njemačkom nego na bosanskom. To su lične mijene. Ali kolektivni identitet nije švedski sto. Ne mijenja se sezonski.

Zato je potrebno dalje ulaganje u bošnjački kulturni krug. Ne onaj što se javlja kao "akademski" a piše web-stranice kao loše panoe iz provincije, nego krug koji razumije šta znači naslijeđe Balića i Isakovića, šta znači kontinuirano raditi na knjizi, jeziku, teatru, filmu, medijskoj pismenosti. Jer ondje gdje profesionalno izostane, amaterizam postaje nacionalna slika.

Na kraju, opet se vraćamo na sliku stećka. Kamen koji pamti. Podsjeća da nismo prvi ni posljednji koji su ovdje. Ako hoćemo da Bosna prestane biti indijanski rezervat i postane stvarna država, moramo prestati težiti da nas drugi upisuju kao "bosansku manjinu" i početi sami, mirno i dostojanstveno, govoriti: Mi smo Bošnjaci. Ne protiv drugih, nego uz svoju kuću. Pod istim nebom, na istoj zemlji. Sve ostalo su zločinački eksperimenti nad živim ljudima. ●

Autonomija, diplomatija i smrt ministra

JEDAN ŽIVOT, JEDNA DRŽAVA: Politička biografija Irfana Ljubijankića

Trideset godina nakon ubistva dr. Irfana Ljubijankića, jedne od ključnih osoba političke i diplomatske historije ratne Bosne i Hercegovine, objavljena je knjiga „Dr. Irfan Ljubijankić – politička biografija 1990–1995.“. Riječ je o složenom portretu krajiškog ljekara, političara i državnika, od njegove uloge u osnivanju SDA u Bihaću, preko suprotstavljanja izdajničkoj Autonomnoj pokrajini Zapadna Bosna, do njegove diplomatske misije i pogibije 28. maja 1995. godine

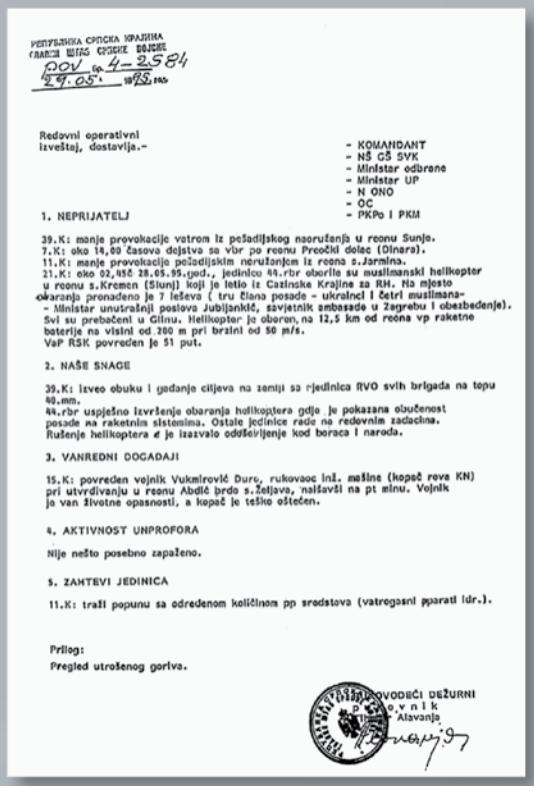

РЕПУБЛИКА СРПСКА КРАЈИНА
ГЛАВНИ ШТАБ СРПСКЕ ВОЈСКЕ
POV Бр. 4-2584
29.05. 1995 год.

Redovni operativni izveštaj, dostavlja.-

- KOMANDANT
- NŠ GŠ SVK
- Ministar odbrane
- Ministar UP
- N ONO
- OC
- PKPo i PKM

1. NEPRIJATELJ

39.K: manje provokacije vatrom iz pešadijskog naoružanja u reonu Sunje.
7.K: oko 14,00 časova dejstva sa vbr po reonu Preočki dolac (Dinara).
11.K: manje provokacije pešadijskim naružanjem iz reona s.Jarmina.
21.K: oko 02,45č 28.05.95.god., jedinice 44.rbr oborile su muslimanski helikopter u reonu s.Kremen (Slunj) koji je letio iz Cazinske Krajine za RH. Na mjesto obaranja pronađeno je 7 leševa (tru člana posade - ukrainci i četri muslimana- - Ministar unutrašnji poslova Jubijankić, savjetnik ambasade u Zagrebu i obezbeđenje). Svi su prebačeni u Glinu. Helikopter je oboren, na 12,5 km od reona vp raketne baterije na visini od 200 m pri brzini od 50 m/s.
VaP RSK povreden je 51 put.

2. NAŠE SNAGE

39.K: izveo obuku i gađanje ciljeva na zemlji sa njedinica RVO svih brigada na topu 40.mm.
44.rbr uspješno izvršenje obaranja helikoptera gdje je pokazana obučenost posade na raketnim sistemima. Ostale jedinice rade na redovnim zadacima. Rušenje helikoptera je izazvalo oddševljenje kod boraca i naroda.

3. VANREDNI DOGADAJI

15.K: povreden vojnik Vukmirović Đuro, rukovaoc inž. mašine (kopač rova KN) pri utvrđivanju u reonu Abdić brdo s.Željava, naišavši na pt minu. Vojnik je van životne opasnosti, a kopač je teško oštećen.

4. AKTIVNOST UNPROFORA

Nije nešto posebno zapaženo.

5. ZAHTEVI JEDINICA

11.K: traži popunu sa određenom količinom pp sredstava (vatrogasni aparati idr.).

Prilog:
Pregled utrošenog goriva.

PROVODEĆI DEŽURNI
Povnik
Alavanja

Izvještvaj tzv. SVK o obaranju helikoptera

PIŠE: Nedim Hasić

Trideset godina nakon ubistva dr. Irfana Ljubijankića historijska distanca još uvijek nije velika, ali je dovoljna da se o jednom od najsloženijih i najznačajnijih političkih aktera ratne Bosne i Hercegovine progovori bez patetike i bez jednodimenzionalnih sudova. Vrijeme je proteklo dovoljno da se emocije smire, a dokumenti, sjećanja i svjedočenja sagledaju hladnije glave, u njihovoj međusobnoj povezanosti i protivrječnostima.

Upravo iz takve potrebe nastala je knjiga „Dr. Irfan Ljubijankić – politička biografija 1990–1995.“, u izdanju Muzeja Unsko-sanskog kantona i Bošnjačkog instituta – Fondacija Adil Zulfikarpašić, autora Muje Begića i Nijazije Maslaka. To je prvo opsežno historiografsko djelo koje sistematski obrađuje politički i državni put čovjeka čije je ime neraskidivo vezano uz sudbinu Unske krajine i Bosne i Hercegovine u presudnim godinama njenog opstanka.

Irfan Ljubijankić rođen je 26. novembra 1952. godine u Bihaću, u porodici koja je snažno bila vezana za vjerski, obrazovni i društveni život grada. Odrastanje u sredini koja se napajala antifašizmom, multikulturalnošću i snažnim osjećajem za zajednicu ostavilo je trajan trag na njegov svjetonazor.

Njegov otac Zarif ef. Ljubijankić (1914–1990) bio je dugogodišnji imam u džematima Harmani i Fethija, a imamsku službu obavljao je u Sanskom Mostu i Bihaću. Nakon završene bihaćke medrese, od 1948. do penzionisanja 1985. godine bio je imam džamije Fethija, jedne od najznačajnijih vjerskih institucija u Krajini. Majka Senija, rođena Handanagić, bila je domaćica; preminula je 1982. godine i ukopana je u mezarju Harmani. Irfan Ljubijankić bio je šesto, najmlađe dijete u porodici, uz sestre Raziju i Enisu te braću Abdulaha, Enesa i Reufa.

Po završetku osnovnog i srednjeg obrazovanja u Bihaću, odlučio se za studij medicine, koji je započeo u Sarajevu, a završio u Beogradu, gdje je diplomirao 1977. godine. Profesionalni put započeo je u Regionalnom medicinskom centru u Bihaću, a tokom osamdesetih godina usavršavao se u oblasti otorinolaringologije, uključujući i specijalizaciju u Zagrebu. Bio je ljekar koji je brzo napredovao u struci, upisao poslijediplomske studije i imao otvorenu perspektivu stabilne i uspješne medicinske karijere.

Uprkos tome, kraj osamdesetih i početak devedesetih godina donijeli su prelom koji je odredio njegov životni put. Slom komunističkog sistema i uvođenje višestranačja u Jugoslaviji otvorili su prostor za političko djelovanje, ali i za duboke društvene potrese. Ljubijankić je vrlo rano shvatio da se Bosna i Hercegovina nalazi pred historijskim raskršćem i da pasivnost više nije moguća opcija. Njegov ulazak u politiku nije bio motiviran ličnom ambicijom, nego osjećajem odgovornosti prema zajednici u kojoj je živio. Bio je među osnivačima Stranke demokratske akcije u Bihaću, a osnivačka skupština održana 23. juna 1990. godine označila je početak njegovog intenzivnog političkog angažmana.

Alija Izetbegović i Irfan Ljubijankić

Na prvim višestranačkim izborima 1990. godine izabran je za poslanika u Skupštini Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Njegovo skupštinsko djelovanje odvijalo se u atmosferi ubrzanog raspada jugoslavenskog poretka, rastućih nacionalnih tenzija i sve otvorenijeg osporavanja državnosti Bosne i Hercegovine. Ljubijankić se u tim okolnostima profilirao kao poslanik koji je insistirao na očuvanju institucionalnog okvira, vladavini zakona i ravnopravnosti svih naroda. Njegovi nastupi nisu bili populistički, nego odmjereni i argumentirani, s jasnim upozorenjem da se država ne može sačuvati kompromisima koji znače odricanje od suvereniteta.

Izbijanjem rata 1992. godine politička odgovornost poprimila je novu dimenziju.

Atif Dudaković i Irfan Ljubijankić

Unska krajina našla se u gotovo potpunoj izolaciji, suočena s prijetnjama izvana, ali i s unutrašnjim lomovima. U tim okolnostima Ljubijankić je bio među onima koji su shvatili da se odbrana Bosne i Hercegovine ne može svesti samo na vojni aspekt, nego da mora imati i jasnu političku i moralnu osnovu. Učestvovao je u organiziranju Patriotske lige u Bihaću, ne kao vojni zapovjednik, nego kao politički autoritet koji je davao legitimitet ideji organizirane odbrane države. Njegov pristup bio je obilježen nastojanjem da se izbjegne stihija i da se odbrana odvija u okviru legalnih institucija Republike Bosne i Hercegovine.

U maju 1992. godine izabran je za predsjednika Skupštine Okruga Bihać. Ta funkcija smjestila ga je u središte političkih zbivanja u jednom od najosjetljivijih područja zemlje. Kao predsjednik Skupštine nastojao je očuvati civilnu vlast i spriječiti raspad institucionalnog poretka u uslovima rata. Međutim, upravo je ta dosljednost postala izvor političkog sukoba. Tokom 1993. godine dolazi do otvorenog političkog obračuna koji će rezultirati njegovom smjenom s funkcije predsjednika Skupštine Okruga Bihać. Smjena nije bila puki kadrovski potez, nego izraz dubokog neslaganja oko budućnosti Krajine i odnosa prema državi Bosni i Hercegovini.

Ubrzo nakon Ljubijankićeve smjene s mjesta predsjednika Skupštine Okruga Bihać, Unska krajina ulazi u najdublji i najtragičniji period unutrašnjih političkih podjela, obilježen pojavom i proglašenjem takozvane Autonomne pokrajine Zapadna Bosna. Taj politički projekt nije nastao iznenada niti kao puka improvizacija u ratnim okolnostima, nego kao rezultat složenog procesa u kojem su se preplitali ratna izolacija, egzistencijalni strah, lične ambicije i pogrešno shvaćeni pragmatizam. Autonomija je dijelu stanovništva predstavljana kao racionalan izlaz iz bezizlazne situacije, kao obećanje mira, sigurnosti i ekonomskog opstanka, ali je u svojoj suštini značila duboko potkopavanje ustavno-pravnog poretka Republike Bosne i Hercegovine i otvaranje prostora za njenu trajnu fragmentaciju.

Za Irfana Ljubijankića, pojava Autonomne pokrajine Zapadna Bosna bila je najopasniji politički izazov s kojim se Bosna i Hercegovina suočila tokom rata, jer nije dolazila izvana, nego iznutra. Vrlo rano je prepoznao da se iza retorike „spasa naroda“ i „realnih rješenja“ krije projekt koji Krajinu odvaja od države i pretvara je u politički izoliranu enklavu, zavisnu od sila koje nisu imale interes za njen dugoročni opstanak. U njegovoj interpretaciji, autonomija nije bila alternativni model preživljavanja, nego oblik političke kapitulacije, presedan koji bi trajno oslabio bosanskohercegovačku državnost i legitimizirao logiku podjela.

Papa Ivan Pavao II i Irfan Ljubijankić

Ljubijankićevo suprotstavljanje autonomiji nije bilo motivirano ličnim političkim rivalstvom, nego dubokim uvjerenjem da se ratna nužda ne smije pretvoriti u trajni politički poredak. Smatrao je da se država ne može braniti parcijalno, niti se sloboda može graditi na izdaji zajedničkog političkog okvira. Kada su mnogi birali šutnju, kalkulaciju ili prilagođavanje jačem, Ljubijankić je insistirao na jasnom i nedvosmislenom stavu po kojemu Bosna i Hercegovina ili postoji kao cjelina, ili ne postoji nikako. Takva pozicija nosila je ogromnu političku i ličnu cijenu, ali je za njega predstavljala pitanje moralne odgovornosti.

Posebno je upozoravao na opasnost bratoubilačkog sukoba koji je autonomni projekt neminovno donosio. Smatrao je da unutrašnji obračun među Bošnjacima predstavlja najveći poraz koji se može dogoditi u ratu koji se već vodi protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja. Autonomna pokrajina Zapadna Bosna, u njegovim istupima, nije bila samo pogrešan politički potez, nego historijska zabluda koja proizvodi trajne rane i razara tkivo zajednice. Upravo zbog toga, njegov otpor autonomiji imao je i širi, gotovo civilizacijski značaj i predstavljao je pokušaj očuvanja političkog i moralnog minimuma u vremenu općeg rasula.

Margharet Thatcher i Irfan Ljubijankić

Ljubijankić je bio svjestan da autonomija nudi iluziju kratkoročnog olakšanja, ali je jednako jasno vidio njenu dugoročnu cijenu. Smatrao je da mir koji se gradi na odustajanju od države nije mir, nego odgođeni sukob, i da historija neumoljivo kažnjava one koji pristanu na privremena rješenja s trajnim posljedicama. U tom smislu, njegovo političko djelovanje u ovom periodu nije bilo usmjereno samo na suprotstavljanje jednom projektu, nego na odbranu same ideje Bosne i Hercegovine kao zajedničke, suverene države.

U Krajini, podijeljenoj strahom, glađu i ratnom neizvjesnošću, takav stav nije nailazio na opće razumijevanje. Ipak, njegova uloga u suprotstavljanju Autonomnoj pokrajini Zapadna Bosna pokazala je jasnu razliku između politike kao vještine preživljavanja i politike kao odgovornosti prema budućnosti. U konačnici, slom autonomnog projekta potvrdio je ispravnost njegovih upozorenja, ali je cijena tog sloma bila visoka i duboko traumatična.

Ljubijankićeva dosljednost dovela ga je u fokus državnog vrha Republike Bosne i Hercegovine, koji je u njemu prepoznao osobu sposobnu da bosansku stvar zastupa i izvan granica zemlje. Imenovanje Irfana Ljubijankića za ministra vanjskih poslova Republike Bosne i Hercegovine označilo je novu fazu njegovog političkog djelovanja. Njegov diplomatski put odvijao se u izuzetno teškim okolnostima međunarodne izolacije, embarga na oružje i opće ravnodušnosti velikih sila. Kao ministar, Ljubijankić je nastojao da u međunarodnim krugovima jasno razgraniči agresiju od građanskog rata, da ukaže na razmjere humanitarne katastrofe i da insistira na ukidanju embarga i otvaranju humanitarnih koridora. Njegovi nastupi bili su odmjereni, lišeni patetike, ali čvrsto utemeljeni na međunarodnom pravu i univerzalnim vrijednostima. Njegova uloga prevazilazila je klasične okvire ministarstva jer bio je glas Bosne i Hercegovine u svijetu u trenutku kada je taj glas često bio potiskivan ili ignoriran. Uprkos ograničenim rezultatima koje je međunarodni kontekst dopuštao, njegova diplomatska misija ostavila je trajan trag u artikulaciji bosanskog državnog narativa.

Pogibija ministra vanjskih poslova Republike Bosne i Hercegovine dr. Irfana Ljubijankića, 28. maja 1995. godine, predstavlja jedan od najpotresnijih i najsimboličnijih događaja u novijoj historiji Bosne i Hercegovine. Tog dana nije prekinut samo jedan diplomatski put, nego je nasilno prekinuta i ideja da se u ratu, uprkos njegovoj brutalnosti, mogu očuvati minimalne granice političkog djelovanja, međunarodnog prava i zaštite državnih predstavnika. Smrt Ljubijankića i članova delegacije Republike Bosne i Hercegovine označila je trenutak u kojem je rat definitivno progutao diplomatiju, a politička misija svedena na vojni cilj.

Ljubijankić je u trenutku pogibije bio ministar države koja je formalno bila međunarodno priznata, ali faktički ostavljena bez stvarne zaštite. Njegov diplomatski angažman odvijao se u uslovima stalnog rizika, improvizacije i nesigurnosti, u kojima su se politički zadaci obavljali bez logističke sigurnosti i bez garancija koje diplomatija u mirnodopskim okolnostima podrazumijeva. Način na koji je prekinuta ta misija imao je snažan simbolički naboj. Prema izvještaju Vojske Republike Srpske Krajine, helikopter u kojem se nalazila delegacija Republike Bosne i Hercegovine pogođen je kao „neprijateljska letjelica“. Taj dokument, pisan hladnim jezikom vojne administracije svjedoči o potpunom nestanku razlike između diplomatskog i vojnog prostora.

Mjesto pogibije, u prostoru koji je već bio simbol političke fragmentacije i ratnog haosa, dodatno pojačava historijsku ironiju događaja. Krajina, prostor u kojem je Ljubijankić započeo svoj politički uspon, gdje je organizirao stranku, branio institucije i suprotstavljao se unutrašnjem razbijanju države, postala je i mjesto njegovog tragičnog kraja. Time se zatvara puni krug njegove političke biografije: od lokalne političke borbe, preko državne i diplomatske odgovornosti, do smrti u ratu koji je razorio upravo one vrijednosti koje je nastojao sačuvati.

Reakcije na pogibiju bile su snažne, ali kratkotrajne, što je dodatno naglasilo usamljenost Bosne i Hercegovine. Dok je u zemlji zavladala duboka tuga i osjećaj gubitka, međunarodne reakcije ostale su ograničene na formalne izraze žaljenja, bez ozbiljnijih političkih posljedica. Smrt ministra vanjskih poslova nije dovela do preispitivanja embarga, niti do promjene međunarodne politike prema Bosni i Hercegovini. U tom raskoraku između težine događaja i mlakosti odgovora ogleda se cjelokupna drama bosanske diplomatije tokom rata - istina je bila izgovarana, ali rijetko pretvarana u djelovanje.

U tom smislu, gubitak nije bio samo institucionalni, nego i simbolički jer Bosna i Hercegovina ostala je bez jednog od rijetkih glasova koji su istovremeno imali politički autoritet i moralnu težinu.

Posthumno priznanje koje mu je dodijeljeno 2. aprila 1996. godine, Orden zlatnog ljiljana sa zlatnim vijencem, potvrđuje da je Ljubijankićeva smrt shvaćena kao žrtva za državu, a ne kao puka ratna nesreća. Time je njegov politički put dobio završnicu koja, koliko god bila tragična, ima jasnu historijsku poruku o tome da je državna odgovornost u ratu često plaćena najvišom cijenom.

Ljubijankić je stradao kao ministar države u nastajanju, kao političar koji je odbio da se povuče u sigurnost funkcije. Njegova smrt nije samo kraj jedne biografije, nego i trajni podsjetnik da je bosanska državnost u ratu branjena ne samo oružjem, nego i životima onih koji su je predstavljali.

Irfan Ljubijankić ostaje figura koju se ne može svesti na jednu sliku. Bio je liječnik, političar, ratni državnik i diplomata u vremenu kada su granice između politike i opstanka bile izbrisane. ●

Umjetnička duša

LJUBIJANKIĆ JE SVIRAO KLAVIR I VOLIO POEZIJU

U političkoj i javnoj biografiji dr. Irfana Ljubijankića odnos prema umjetnosti nije sporedna crta, nego važan ključ za razumijevanje njegove ličnosti. Za razliku od brojnih savremenika kojima je politika postala jedini identitet, Ljubijankić je i u najtežim godinama zadržao snažnu vezu s umjetnošću, smatrajući je neodvojivim dijelom ljudskog dostojanstva. Svirao je klavir, tako je sabirao misli, oblikovao emocije kako bi, makar nakratko, pobjegao od brutalnosti svakodnevice.

Jednako snažna bila je i njegova povezanost s poezijom. Ljubijankić je volio stihove, čitao ih i citirao, vjerujući da poezija može izreći ono što politički govor često ne uspijeva. Ta sklonost poeziji otkriva političara koji nije doživljavao riječ isključivo kao sredstvo uvjeravanja ili mobilizacije, nego kao moralnu obavezu da se govori odgovorno i s mjerom. Ostalo je zabilježeno i njegovo pisanje predgovora za knjigu historičara Ante Babića, što svjedoči o Ljubijankićevom dubokom poštovanju prema historiografiji i znanstvenom radu. Ljubijankić je, naime, znao da bez ozbiljnog odnosa prema prošlosti nema ni stabilne političke budućnosti.

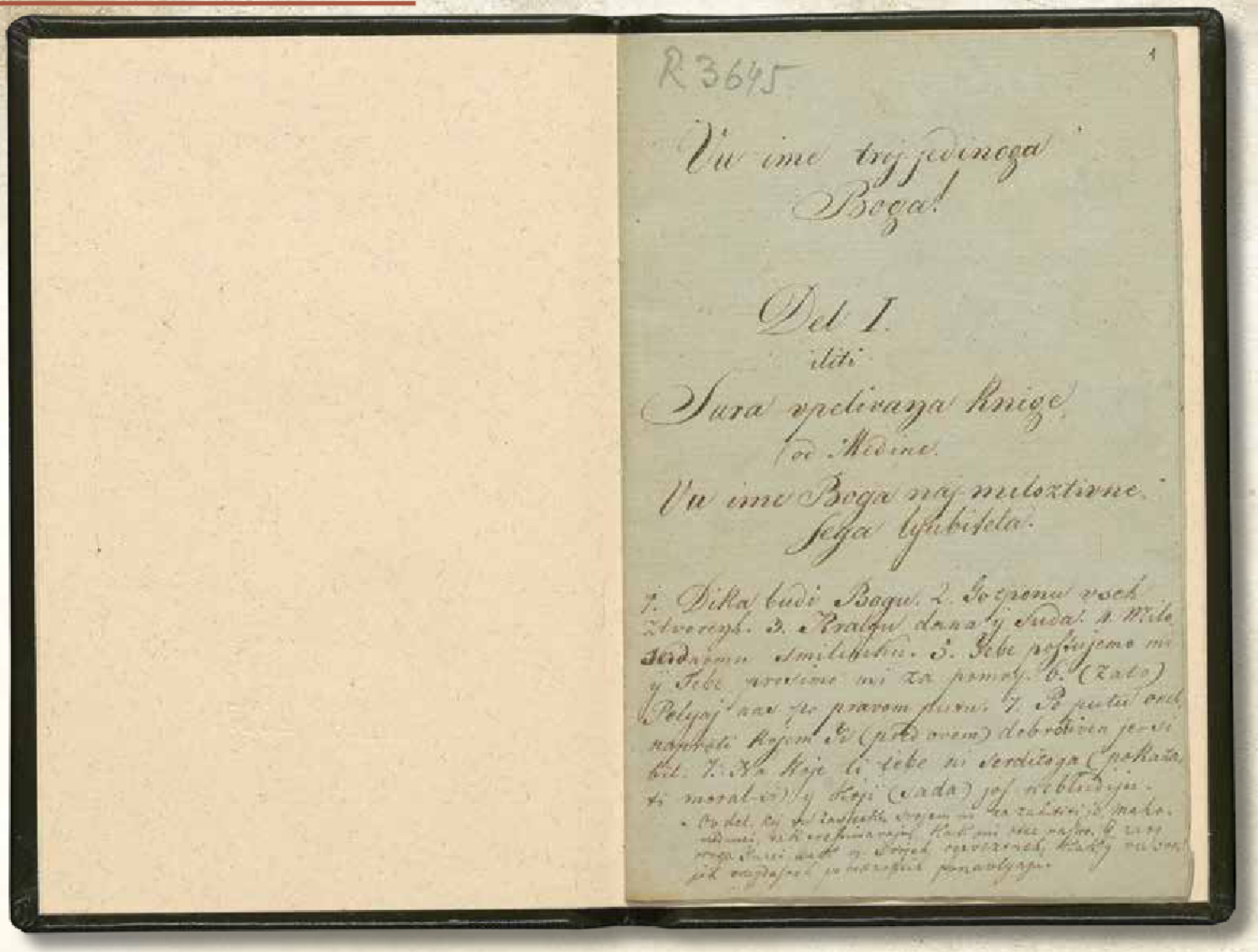

Preslika prijevoda fragmenta Kur'ana iz Nacionalne sveučilične knjižnice u Zagrebu na str 24

Otkriće najstarijeg fragmentiranog prijevoda Kur'ana na južnoslavenske jezike

KUR'AN NA KAJKAVSKOM ILI KAKO JE ŠEST LISTOVA pomjerilo granice naše kulturne historije

U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, pod signaturom R 3654, šest listova je mirovalo u „dosjeu“ Kristijanovićevih biblijskih rukopisa. Katalog ih je vodio kao prijevod Kur’ana svećenika Ignaca Kristijanovića, ali kad su ih, radeći na rekonstrukciji kajkavske Biblije, u ruke uzele lingvistice Barbara Štebih Golub i Ermina Ramadanović, rukopis je progovorio drugačije. Nije Kristijanović nego nepoznati prevodilac s početka 19. stoljeća — donio je cijelu Fatihu i početak sure Al-Baqara, prekinut usred 57. ajeta. To je najstariji poznati fragmentirani prijevod Kur’ana na neki (zapadno) južnoslavenski jezik, s biblijskim upućivanjima i otvaranjem: „Vu ime trojjedinoga Boga!“ — u šest listova papira.

PIŠE: Ahmed Imamović

U starim bibliotekama nema tajnih prolaza, otrovanih bodeža ni monaških zavjeta koji čuvaju zabranjeno znanje. Ima, uglavnom, beskrajno mnogo papira. A ima i ono što je, možda, najbliže avanturi u humanistici,trenutak kada u katalogu pročitate nešto što “ne bi trebalo” stajati tu i znate da morate tražiti rukopis, uzeti ga u ruke, usporediti poteze pera, prebrojati listove, pročitati prvi red.

Naučnice Instituta za hrvatski jezik Barbara Štebih Golub i Ermina Ramadanović do tog su trenutka došle upravo tako - radeći na projektu rekonstrukcije Kristijanovićeve Biblije, odnosno prijevoda Svetog pisma na kajkavski književni jezik, u katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu naišle su na podatak da se pod signaturom R 3654 čuva — prijevod Kur’ana. Bio je pripisan Ignacu Kristijanoviću, svećeniku i poznatom kajkavskom biblijskom prevoditelju, što je Štebih Golub odmah učinilo “malo neobičnim” te je zatražila da joj pokažu fragment, i tek tada počinje priča koja danas s razlogom zvuči kao otkriće godine.

Važno je naglasiti jednu stvar, rukopis, koji je u biti najstariji poznati prijevod Ku’ana na neki od južnoslavenskih jezika, nije bio izgubljen u smislu romantičnog mita o tavanu i prašini. Bio je u biblioteci, katalogiziran, godinama dio fonda. No, kada su ga one pogledale, prepoznale su nešto još važnije, rukopisni potez nije bio Kristijanovićev. U tom trenutku “prijevod Kur’ana” iz kataloške bilješke prestaje biti fusnota i postaje problem koji traži ozbiljnu filološku istragu.

RUKOPIS KOJI JE DUGO ŽIVIO U TUĐEM FASCIKLU

Zašto je prijevod Kur’ana “nađen u Bibliji”? U doslovnom smislu, zato što je fragment godinama bio vezan uz cjelinu u kojoj su pohranjeni Kristijanovićevi biblijski prijevodi. Prema podacima koje su autorice iznijele u naučnom članku časopisa „Filologija“ (broj 83, Zagreb 2024.), rukopis je dugo činio jedinstvenu cjelinu s rukopisom R 3618, a tek kasnije je “izlučen” na zasebnu, današnju signaturu R 3654. Budući da su na signaturi R 3618 bili Kristijanovićevi biblijski prijevodi, i ovaj je fragment Kur’ana pripisan njemu, iako na samom predlošku nema imena ni inicijala.

Drugim riječima, prijevod Kur’ana je bio doslovno u istom “kulturnom dosjeu” kao Biblija, u bibliotečkom smislu riječi. A u simboličkom smislu, taj se susret dogodi i unutar samog teksta jer prevoditelj se služi kršćanskim okvirom da bi čitatelju približio islamsku svetu knjigu, pa čak i upućuje na biblijske paralele.

Tih šest listova, tako mali predmet, a tako velik događaj, čuvaju se u Zagrebu, u NSK, pod signaturom R 3654. Katalog navodi da je fragment nastao “oko 1831.”, rukopis je ispisan latinskom kurzivom svijetlom tintom, a paginacija je naknadno unesena olovkom.

Šta tačno sadrži? Cijelu prvu suru (Al-Fātiha) i 56 cijelih ajeta te početak 57. ajeta druge sure (Al-Baqara). U kajkavskom prijevodu prva sura je naslovljena “Del I. iliti sura vpelivanja knige od Medine”, a druga “Del II. iliti sura od črlene krave od Medine”.

Ovo “nenamjerno prekinuto usred 57. ajeta” za istraživačice je jednako uzbudljivo kao i samo otkriće jer ako je tekst prekinut usred rečenice, to znači da ostatak nije završna tačka, nego najvjerovatnije odsječeni nastavak. U razgovoru za sedmičnik „Express“, Štebih Golub otvoreno je rekla da je sasvim valjano pretpostavljati da ostatak rukopisa negdje još postoji — samo ga treba naći.

KAKO ZVUČI FATIHA NA KAJKAVSKOM?

U Filologiji je objavljena i transkripcija fragmenta, a već prvi red pokazuje koliko je ovaj prijevod “izrastao” iz kršćanskog kulturnog kruga. Tekst počinje rečenicom: “Vu ime trojjedinoga Boga!” a odmah zatim slijedi: “Vu ime Boga, najmilostivnešega ljubitela.”

Nije to samo zanimljiv detalj jer taj početak je trag o svijetu u kojem prevoditelj živi, o jeziku i pobožnom registru koji mu je prirodan, te o pretpostavljenom čitatelju kojem se obraća. Filološki gledano, to je i jedan od onih “malih dokaza” koji pomažu da se prijevod smjesti u kulturni prostor i vrijeme.

U istom duhu, prevoditelj u 5. stihu Fatihe piše: “Tebe poštujemo mi i Tebe prosimo mi za pomoč.”, a zatim: “(Zato) Peljaj nas po pravom putu.”

I onda dolazi jedan od ključnih elemenata koji Kur’an zaista dovode “u Bibliju”, u podrubnoj bilješci uz prvu suru prevoditelj izričito uspoređuje Al-Fātiha s molitvom Oče naš, objašnjavajući čitatelju da muslimani tu suru posebno cijene i često ponavljaju u pobožnostima. Uz to, druga sura dobija biblijski “ključ” u samom naslovu: uz “suru od črlene krave” stoji upućivanje na Knjigu brojeva 19,1. Time se čitatelju objašnjava naziv sure kroz poznatu biblijsku referencu.

U magazinskom tekstu lahko je skliznuti u metaforu, ali ovdje metafora ima uporište u rukopisu: Kur’an nije samo “nađen” među biblijskim rukopisima, nego je u samom prijevodu predstavljen kroz biblijski i katolički interpretativni okvir.

KAJKAVSKI KNJIŽEVNI JEZIK NIJE DIJALEKT

Za čitatelje iz Bosne i Hercegovine, “kajkavski” ponekad zvuči kao simpatičan dijalektalni kolorit. No istraživačice uporno

naglašavaju da ovdje nije riječ o prijevodu na dijalekt, nego o prijevodu na kajkavski književni jezik, jedan od historijskih hrvatskih književnih jezika, korišten na području sjeverozapadne Hrvatske od 16. do 19. stoljeća.

Štebih Golub dodatno objašnjava društvenu sliku vremena u kojoj postoji "društvena višejezičnost", s latinskim kao jezikom crkve i obrazovanih, njemačkim kao svojevrsnom *lingua franca* obrtnika i trgovaca, dok je kajkavski u tom kontekstu bio jezik građanskih slojeva koji su željeli čitati i "konzumirati" sadržaje na narodnom jeziku. A ipak, kaže ona, kajkavski književni jezik bio je polifunkcionalan, prvi tekst pisan kajkavskim (Pergošićev prijevod *Decretuma* iz 1574.) pokazuje da postoji razvijen administrativni jezik, terminologija, rječnici, popularnoznanstveni tekstovi i književnost. Ova napomena je ključna da bismo shvatili kako uopće postaje moguće da neko u tom kulturnom krugu pomisli: "Kur'an bi mogao postojati na našem jeziku." Ne kao egzotika, nego kao tekst koji se može prevoditi, čitati, komentirati, uspoređivati s poznatim.

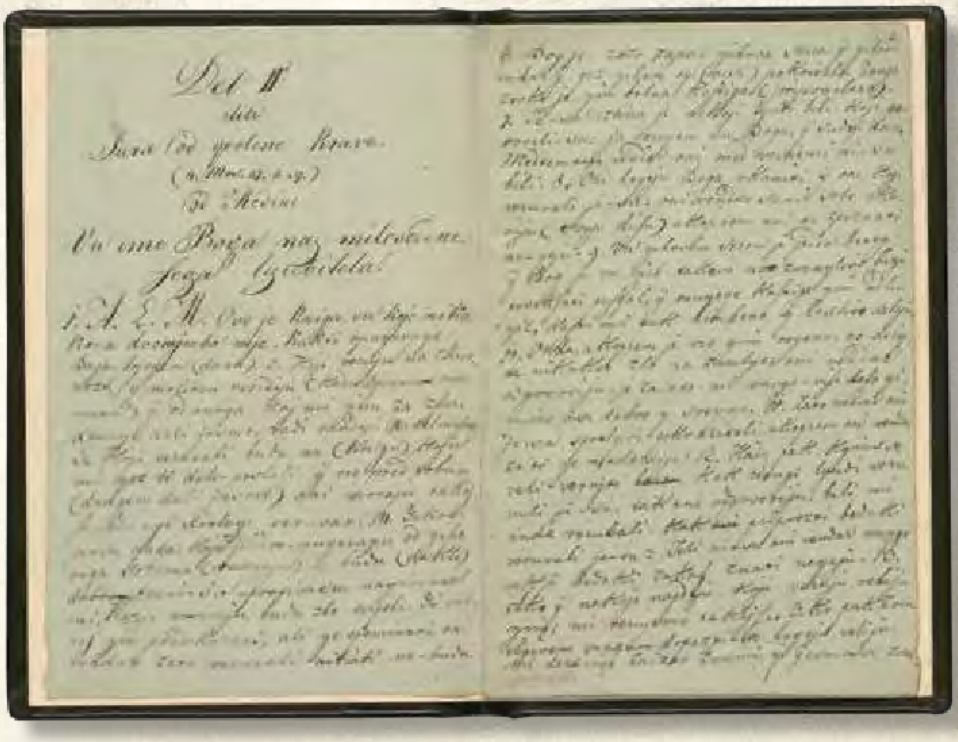

KAKO SE PREPOZNAJE POGREŠNA ATRIBUCIJA

Istraživački dio priče ima nešto od detektivskog rada, ali bez dramatizacije. Sama Štebih Golub kaže da "radna povijest jezika s Imenom ruže zajedničko ima samo to da ste uglavnom osamljeni poput nekog redovnika i da sjedite po starim knjižnicama i kopate po starim knjigama i rukopisima." U njihovom slučaju, prvi "dokaz" bio je vizualan, kako su se godinama bavile Kristijanovićevim rukopisima, već na prvi pogled su vidjele da to nije njegov rukopis. Zatim dolazi ono što čini ozbiljnu nauku, sistematična jezična analiza — grafija, pravopis, fonologija, morfologija, sintaksa. Gledale su grafiju, fonološka i morfološka obilježja, i zaključile da fragment potječe najranije s kraja 18. stoljeća, a najkasnije iz 30-ih godina 19. stoljeća; tačno datiranje nije moguće jer prevoditelj nije ostavio bilješku ni potpis.

U samom naučnom radu zaključak je preciziran jer analiza pokazuje da je atribucija Ignacu Kristijanoviću pogrešna, da je riječ o književnokajkavskome prijevodu, te da je prijevod najvjerovatnije nastao u prvoj polovici 19. stoljeća, a u skladu s datacijom iz kataloga NSK. Jedan od zanimljivijih "mikrotragova" tiče se grafije: u rukopisu se, primjerice, veznik "i" piše kao "□", što nije dio Kristijanovićeva uobičajenog načina pisanja, ali jeste prisutno u kajkavskoj grafiji kraja 18. stoljeća. Takvi detalji možda zvuče nevažno, ali upravo su "sitnice" jezikoslovcima ono što su prsti i pigmenti restauratorima, materijalni dokaz koji izmiče spekulaciji.

KUR'AN PREVEDEN ZA KATOLIČKOG ČITATELJA

Drugi veliki sloj otkrića je traduktološki. Kako je nepoznati prevoditelj rješavao pojmove koji u kršćanskom kulturnom krugu nemaju direktan ekvivalent? Ramadanović i Štebih Golub primjećuju da se kajkavski prijevod uklapa u kontekst ranih evropskih prijevoda Kur'ana, gdje se tekst često "akulturacijom" prilagođavao kršćanskom krugu. Tako u kajkavskom prijevodu nema riječi Allah, dženet i zekat, nego su tu Gospon, paradižuš i almuštvo. U tekstu se, recimo, pojava "sura" objašnjava kao "dela", a "Elblis" se razjašnjava u zagradi kao "vrag".

No još je zanimljivije to da prevoditelj u zagradama dodaje dijelove kojih nema u arapskom izvorniku, očito nastojeći da rečenica bude razumljivija čitatelju. Autorice napominju da je deziderat daljnjih istraživanja utvrditi jesu li te intervencije prevoditeljeve ili preuzete iz predloška koji je prevodio. Sve to skupa otvara pitanje: s kojeg jezika je prevodio? Autorice smatraju vrlo vjerovatnim da se prevoditelj služio latinskim ili njemačkim prijevodom Kur'ana, dok mogućnost direktnog prijevoda s arapskog smatraju nevjerovatnom.

U rukopisu se mogu naći i sintaktičke osobine koje podsjećaju na njemački utjecaj: prevoditelj, primjerice, upotrebljava broj "jeden" u funkciji neodređene zamjenice, što u književnoj kajkavštini nije rijetko, osobito u prijevodnim tekstovima pod njemačkim utjecajem i to može biti indicija pri identifikaciji predloška. Drugim riječima ovaj rukopis nije samo "prijevod Kur'ana". On je i dokument o tome kako se jedan tekst, nastao u drugoj kulturi i drugom teološkom svijetu, prelama kroz evropske prevodilačke tradicije i kroz lokalni jezični standard.

IZMEĐU PROSVJETITELJSTVA I POLEMIKE

Najintrigantnije pitanje ostaje otvoreno. Ko je prevodio i zašto? Ne znamo, jer nema predgovora, nema potpisa, nema bilješke "preveo u Zagrebu, ljeta Gospodnjeg…", nema ničega što bi reklo: "Ovo je moj razlog."

Istraživačice su, na temelju teksta, razvile dvije teorije. U dosadašnjim nastupima za medije ih nazivaju optimističnom i pesimističnom. Optimistična se oslanja na duh prosvjetiteljstva i romantizma, na evropske ideje vjerske tolerancije i znatiželje prema Orijentu. Štebih Golub spominje Lessingova Nathana Mudrog i parabolu o prstenu kao simbol jednakovrijednosti monoteističkih religija, te podsjeća da se slične ideje mogu naći i u kajkavskoj književnosti.

Pesimistična teorija podsjeća na evropsku praksu 16. i 17. stoljeća, kada su prijevodi Kur'ana često nastajali da bi kršćanskom Zapadu dali "argumente protiv Kur'ana". I sama Ramadanović govori o tom kontekstu, navodeći da je u Evropi bilo mnogo nedobronamjernih, politički uvjetovanih prijevoda. Ali zatim dolazi ključna rečenica koja se tiče baš ovog rukopisa jer po onome što se vidi u tekstu, "čini se da ipak nije riječ o nedobronamjernom prijevodu". Prevoditelj, naime, nastoji Kur'an predočiti onakvim kakav jest, približiti ga jeziku koji čitatelj razumije, i čak uspoređuje Fatihu s molitvom Oče naš. Ovaj uvid je važan jer nas štiti od brzih

zaključaka. Rukopis se ne može svesti ni na "dokaz tolerancije" ni na "dokaz neprijateljstva". On ostaje tekst između dvaju svjetova, sa slojevima koji se moraju čitati pažljivo.

HISTORIJSKI TRENUTAK KADA SE ODNOS PREMA ISLAMU MIJENJA

Ramadanović pokušava smjestiti nastanak prijevoda u širi društveno-politički kontekst. Ona podsjeća da se, nakon kraja velikih osmanskih prodora i promjene odnosa snaga u Evropi, u Habsburškoj Monarhiji postupno mijenja i pogled na islam. Spominje Edikt o toleranciji iz 1781. (koji je, kako kaže, jamčio vjersku trpeljivost Židovima, protestantima i pravoslavnima), te kasniju proklamaciju Josipa II. kojom se muslimanima u Bosanskom vilajetu prvi put jamčila sloboda vjere u slučaju prihvaćanja habsburške vlasti, od početka 19. stoljeća, zaključuje ona, postupno popušta tradicionalni protuosmanski i protuislamski naboj, i možda bi u tom kontekstu trebalo gledati i ovaj prijevod.

U našem registru, ovo je važna rečenica, to da prijevod Kur'ana na kajkavski nije nastao "u praznini". On je, vjerovatno, proizvod epohe u kojoj se granice mijenjaju, trgovina raste, ideje putuju, a književni jezici pokušavaju biti dovoljno "veliki" da u sebe prime i ono što je do jučer bilo neprijateljsko ili nepoznato.

Vrijednost ovog otkrića nije samo u egzotici. Ona je precizno mjerljiva u historiji prevođenja. Ramadanović i Štebih Golub pokazuju da je ovaj književnokajkavski fragmentirani prijevod stariji od prijevoda na bilo koji drugi (zapadno) južnoslavenski jezik, te da je čak i proučavateljima historije prevođenja Kur'ana bio nepoznat. Posebno je važna korekcija jedne "tvrdokorne" bibliografske greške. U literaturi se godinama navodilo da je prvi južnoslavenski (fragmentarni) prijevod onaj iz 1819. povezan s Janom Čaplovićem. Međutim, uvidom u Čaplovićevu knjigu *Slavonien und zum Theil Croatien* pokazuje se da je cijela knjiga na njemačkom, pa je i taj djelomični prijevod Kur'ana zapravo prijevod na njemački, a ne na neki od zapadnojužnoslavenskih jezika.

Ova korekcija, koliko god djelovala "akademski", ima širi kulturni smisao jer pomjera našu mapu pamćenja. Pokazuje da se Kur'an u ovim krajevima prevodio (makar fragmentarno) mnogo ranije nego što smo mislili i to u sredini za koju bismo, po automatizmu, pretpostavili da nema takvu vrstu interesa.

A onda, kada se pogleda kasnija historija, razlika postaje dramatična: prvi potpuni prijevod Kur'ana na bosanski načinili su Mehmed Džemaluddin Čaušević i Hafiz Muhammed Pandža, tiskan u Sarajevu 1937., a iste godine u Mostaru izlazi i prijevod Alija Rize Karabega. Prvi tiskani cjeloviti prijevod na "našem govornom području" koji se često ističe u literaturi, Miće Ljubibratića, objavljen je 1895. u Beogradu.

U tom vremenskom rasponu, između početka 19. stoljeća i kraja 19./početka 20. — leži cijelo stoljeće u kojem ovaj kajkavski fragment stoji kao usamljeni dokaz da je prijevod Kur'ana bio moguć i prije velikih institucionalnih i kulturnih promjena.

ŠIRI EVROPSKI KONTEKST

Rad ovih vrijednih naučnica ide dalje od lokalne "zanimljivosti" i smješta fragment u globalnu tradiciju prevođenja Kur'ana. Navode da je Kur'an, prema *World Bibliography of Translations of the Meanings of the Holy Qur'ān* (1515–1980), preveden na 65 jezika, a bibliografija bilježi informacije o 2672 djela (različita izdanja, kopije), uključujući 551 cjelovito izdanje i 883 nepotpuna prijevoda.

Također navode da je prvi prijevod Kur'ana uopće (u svijetu) bio na perzijski jezik 956. godine, a prvi prijevod na neki zapadnoevropski jezik bio je latinski prijevod Roberta iz Kettona oko 1143. godine. Taj latinski prijevod bio je namijenjen unutarnjim crkvenim potrebama i objavljen je tek 1543. u Baselu, kod tiskara Johannesa Oporinusa, s Lutherovim predgovorom, a priredio ga je Theodor Bibliander.

Zašto su ove "daleke" činjenice važne za jedan kajkavski rukopis? Zato što pokazuju da prevoditeljske strategije u njemu - akulturacija, objašnjenja u zagradama, biblijske reference - nisu slučajne: one su dio jedne duge evropske tradicije, u kojoj se Kur'an prevodi ne samo kao tekst, nego kao "problem" koji treba učiniti razumljivim u drugoj kulturi.

Najljepše u ovoj priči je to što ona nije zatvorena. Otkriven je fragment, ali fragment je tek početak. Naučnice su prijevod predstavile na znanstvenom skupu povodom 450. obljetnice kajkavskog prvotiska u Varaždinu, zatim su objavile rad u Filologiji HAZU, zatim su ga predstavile na Sarajevskim filološkim susretima, ali priča i dalje nije dovoljno poznata i one se nadaju da će otkriće potaknuti daljnja istraživanja i, možda, pronalazak ostatka rukopisa.

Već nakon prvih izvještaja, kažu, dobile su upite kolega koje je zanimalo "kako zvuči Fatiha na kajkavskom". Taj detalj je dragocjen: on pokazuje da nauka, kada je istinski dobra, ima sposobnost da probudi znatiželju i izvan stručnog kruga.

A možda je to i najtačnija definicija "otkrića godine" u humanistici, ne veličina predmeta, nego veličina pitanja koja iz njega izrastaju. Ko je prevodilac? Da li je prevodio cijeli Kur'an ili samo izabrane dijelove? Koji mu je predložak bio na stolu - latinski ili njemački? Je li želio upoznati, objasniti, polemizirati, ili se jednostavno intelektualno okušao u onome što je u Evropi već bilo dio prosvjetiteljskog i romantičarskog nemira? I napokon, gdje je nastavak rukopisa?

No, ovdje opija misao da ipak sve nije poznato, da arhivi nisu iscrpljeni, da prošlost nije utvrđena, da ovih šest listova podsjećaju na suprotno, da historija nije samo ono što se desilo, nego i ono što tek treba da bude pročitano. Jer ponekad se najvažnije stvari ne kriju u tajnim trezorima. Ponekad stoje na polici, pod pogrešnim imenom, čekajući da ih neko napokon — pogleda. ●

PELJALJ NAS PO PRAVOM PUTU (Transkripcija fragmenta)

Izvor: Ermina Ramadanović i Barbara Štebih *Golub, "Fragment književnokajkavskoga prijevoda Kur'ana", Filologija 83 (2024).*

[1]
Vu ime trojjedinoga Boga!
Del I.
iliti
sura vpelivanja knige od Medine.
Vu ime Boga, najmilostivnešega ljubitela.

1. Dika budi Bogu.
2. Gosponu vseh stvorenj.
3. Kralju dana i Suda.
4. Milosrdnomu smileniku.
5. Tebe poštujemo mi i Tebe prosimo mi za pomoč.
6. (Zato) Peljaj nas po pravom putu.
7. Po putu oneh naproti kojem Ti (pred ovem) dobrotiven jesi bil.
8.[1] Na koje Ti Tebe ni srditoga (pokazati moral si) i koji (sada) još ne bludiju.

*Ov del, koj vu zavjetku svojem ni za zahititi je, Mahomedanci tak preštimavaju kak mi Otecnaš. I zato ovoga Turci kak vu svojeh očivestneh kak i vu svojeh vsagdašneh pobožnostih ponavljaju.

[2]
Del II.
iliti
Sura od črlene krave
(4. Mos. 19.1. s.9.)
od Medine.
Vu ime Boga, najmilosrdnešega ljubitela.

1. A. L. M. Ovo je kniga vu koje nikakova dvojmba nije, kakti vpučevanje bogaboječem (dana).
2. Koji veruju na skrovnost i molitvu tvrdiju (k određenomu vremenu) i od onoga kaj mi njim za zdržavanje dali jesmo radi van daju (na almuštvo).
3. Koji veruvali budu na (Knigu) koju mi čez te dole poslali i vre pred tobum (drugem dali jesmo), oni moraju takajše buduče življenje veruvati.
4. Takovi jesu anda koji se po[2] pravovpučevanju od njihovoga Gospona
(ravnaju) i budu (dakle) dobročestni.
5. Suprotivnem načinom, oni koji ne veruju, budu zlo trpeli. Ti moreš njim prodekuvati ali nje opominati, oni vendar zato veruvali nikak ne budu.

[3]
6. Bog je zato zaprl njihova srca i njihova vuha i čez njihove oči (visi) pokrivalo. Z toga zroka je njim bolna kaštiga (pripravlena).
7. Jesu, istina je, nekoji ljudi bili koji govorili su: »Ja verujem vu Boga i Sudnji dan«. Medtemtoga vendar oni med vernemi nisu bili.
8. Oni hočeju Boga vkaniti i one koji veruvali jesu, oni vendar sami sebe vkaniju (svoju dušu) akoprem oni to spoznati nečeju.
9. Vu njihovom srcu je jeden beteg i Bog je vu njih takvo[3] nezvračlivo bitje povekšati puščal i mučeče kaštige njim odlučil kajti oni tak himbeno i lažlivo delaju.
10. Onda, akoprem je vre njimi rečeno: »Ne delajte nikakvo zlo na Zemlje!«, oni vendar odgovoriju: »Je zaisto, mi vnogo više[4] činimo vse dobro i srečno.«
11. Zato vendar oni jesu špotljivi pokvariteli akoprem oni vendar za to nje ne držiju.
12. Kada pak k njim se veli: »Verujte[5] kak drugi ljudi veruvali jesu!« , tak oni odgovoriju: »Bi li mi anda veruvali kak[6] priposti bedaki veruvali jesu?« Je li nisu oni vendar vnogo vekši bedaki zakaj znati nečeju?
13. Ako i nekoje najdeju koji veruju, veliju njim: »Mi verujemo takajše.« Ako pak zmutljivem vragom dopasti se hočeju, veliju: »Mi držimo zaisto z vami i jesmo se z oneh [4] špotali.«
14. Nego Bog bude se iz njih špotal i bude nje puščal vu bludnje njihove,[7] prez[8] dopelanja na pravi put.
15. Ovi su anda takovi ljudi koji svoju bludeču bludnju z pravem vpučevanjem zamenili jesu. Oni vendar pri svojem delu vnogo zadobili nisu kajti se nisu prav vputiti puščali.
16. Ako je gdo prispodobiti hoče, jesu onem jednaki koji ognja nažgali jesu i kada povsud najbolje sveti, vzeme njim Bog svetlost i ostavi nje vu tmice vu koje nikaj ne vidiju.
17. Oni samo jesu slepi, gluhi i nemi ljudi i ne budu se anda na pravi put povrnuli.
18. Ali oni jesu jednaki navalečemu oblaku iz neba kada skupa tmica, grmi i blisk prestrašiju, kaj zrokuje da oni prste svoje vu vuha vtekneju zaradi grmljavice šuma, iz straha od smrti. Kajti Bog more neverne[9] opkoliti i vu stisku nagnati.
19. Onda[10] ne menjka vnogo da njim treskavica obraz ne odnese. Kuliko goder krat okolo njih bliska se,[11] kakti od treskavice zgođeni plašiju se i kada okolo njih tmica postane, stojiju čisto prestra[5]šeni onda. Ako bi Bog takaj hotel, tak bi

njim vzel obraz i čut. Kajti Bog je zvrhu vseh stvorenj moguč. Zato, o, vi ljudi, služete Bogu, Gosponu vašemu koj vas stvoril je i one koji vre pred vama bili jesu da vi barem njega morebiti bojati se navčite.

20. On je koj vam Zemlju napravil je stalno prebivališče i koj nebo tak naredil je da vam voda iz neba dojde od njega poslana koja[12] sâda potlam bi naprvo donesla. Zato vuz Boga nikakve prispodobe ne postavlajte ali kipe kriveh bogov kajti vi (ovakove znamenjke Njegove vsamogučnosti) spoznati morate.

21. Ako vi pak dvojite ono kaj mi[13] čez našega slugu (Mahomeda vu Al Koranu) izručili jesmo, tak donesete jednu složnu suru iliti dela njemu taki naprvo i pozovete na to vaše svedoke zvun Boga, ako istiniti i pravični ljudi jeste.

22. Kaj ako včinili ne budete ali včiniti ne morete, tak se bojte ognja kojega goruća materija ljudi i kamenje (od hiž kriveh bogov) budeju. Kajti ov je nevernem pripravljen.

23. Suprotivno pako naruči onem koji veruju i dobro zrokuju da [6] budu vrte imali med kojemi lepi potoki tekli budeju. I kuliko goder krat oni onde hranu od oveh drevih vživali budu, rekli budu: »Ov sâd je onomu jednak kojega mi predi za zdržavanje imali jesmo i je nam onda jednako[14] i ovde dan.« Zvun toga budu takajše okolo sebe očiščene žene imali i navek vu ovom paradižušu ostali.

24. Zaisto Bog ne mora se sramuvati da takajše prispodobu vzeme od jedne muhe ali od drugoga maloga živinčeta ali kaj[15] drugo. Kajti ali jesu verni, ovi vre budu znali da je istina od njihovoga Gospona došla, ali jesu neverni (suprotivniki), ovi govoriju: »Kaj hoče Bog z takovum prispodobum?« Hoče li po tom vnožinu pobluditi, vnoge pak druge na pravi put obrnuti? O, ne! On ne bude po tom nikoga vu bludnju dojti pustil, zvun odmetane bogoneverce.

25. Ovi jesu takovi koji zvezilo Božje tiraju[16] poklamkam ovo potvrđeno je i to razdvojiti hočeju kaj Božja zapoved pred tem zjedinila je da čvrsto skupa zvezano naj ostane. Ovi samo zrokuju skvarenje na Zemlje. Oni budu vendar poleg toga pomenjkanje imali i poginuli.[17]

[7]

26. Kak hočete vi Boga neverjujuč zatajiti? Vi bili ste prede mrtvi, on je vas žive napravil; tak bude on vas opet skončal i vas vendar žive napravil. Onda se budete morali k njemu vendar obrnuti.

27. Kajti on je on isti koj Zemlju za vas i vsa koja na njoj jesu stvoril je i med njum i Nebom zavez nekakov načinil, kak takajše sedem neb vu pravoj jednakoči je napravil. Zvun toga zna on vsa dugovanja.

28. Kada takajše tvoj Gospon angelom rekel je: »[Ja][18] hoču jednoga ravnitela na Zemlju po[staviti]!« Rekli jesu oni: »Hočeš li jednoga po[sta]viti koj onde[19] nevolju zrokuval bude i krv prelival? Mi pako dičimo Tvoju jasnost i Tebe za sveca zazivamo.« Bog[20] pak je odgovoril: »Ja znam zaisto kaj vi još ne znate.«

29. Sada je Bog Adama vučil vsa imena imena stvarih. Zatem i ova angelom naprvo postavil je i rekel: »Pokažete mi[21] imena oveh dugovanj. Ako istinu govorite.«

30. Oni pak rekli su: »Tebi naj bu vsa hvala! Kajti[22] mi nikakovu znanost nimamo, nego onoga kaj Ti nas vučil jesi. Kajti Ti jesi vsaznajuči i zmed vseh najspametneši!«

[8]

31. Zatem rekel je Bog: »Nut, ti Adam, poveč njim imena dugovanj.« I kada bi bil njim imena dugovanj povedal, rekel je: »Kaj ja nisem vam angelom povedal da ja znam skrovnosti Neba i Zemlje i da ja znam to kaj vi očitujete i kaj zakrivate.«

32. Kada pak mi jesmo angelom rekli: »Preštimavajte Adama ponizno!« , tak se jesu[23] z vsem poštenjem naproti njemu iskazali zvun Elblisa (vraga), on omuhaval se je i je bil ponošen od gizdavosti i je postal [jeden izmed][24] neverneh.

33. Zatem govori[li jesmo]: »O, Adam, stanuj ti i žena tvoja vu paradižušu i ječte vu njem[25] poleg volje vaše i vu obilnosti gde goder hočete. Samo se ne približajte k ovomu drevu da ne budete[26] vu broju prekršitelov.«

34. Nego vendar vrag je nje pretental k izneverenju i je napravil da su potlam stirani z onoga mesta gde dobri prede bili su. Zato rekli smo mi: »Stupete dole (na Zemlju) kajti jeden drugoga neprijatel bil je. Vi imali budete sada vaše mesto i vaše prebivališče na Zemlje za kratko vreme.«

[9]

35. Na to Adam vučil se je od njega molitve i obrnul se je k njemu. Kajti Bog rad obrne se k požalujučem se i milosrden je.

36. Mi pako rekli smo: »Hote sada vsi dole iz vrta ovoga! Vendar dobite od mene jeden naputek i koji ovoga mojega naputka nasleduvali budu, ove naj nikakov strah ne opstre i niti se kada žalostili budu.

37. Suprotivno pako, oni koji neverni[27] ostaneju i koji znamenja naša za laži držali[28] budu, [oni] budu pajdaši stanovnikov pekla [...][29] nutre naveke ostali.«

38. O, vi Izr[aelci], spomenete se iz dobročinstva z kojem ja vas pomiluval jesem i naredete zavez z menom kak ja mojega zaveza naproti vam držim. Zato vi mene bojte se i poštujte. Tak takaj verujte vu ono kaj ja sada poslal jesem, koji ono kaj pri vas je bilo potvrđuje. Tak verujte, o, tak ne budete med prvemi nevernemi i ne zamenete znamenja moja za kakvu menju cenu, nego nego pravo bojte se mene.

[10]

39. Ne opravlajte istinu vu himbenost i praznost, je, ne zakrivajte istinu pokehdob nju vnogo bolje znati morate.

40. Držete vnogo na molitvu, radi davajte almuštvo vu činih milosrdnosti i prignete se pri molitve[30] na način oneh koj se z glavum pošteno prigneju, ruke na stranu postavši.

41. Ali hočete zapovedati drugem ljudem i to pravično i vendar z vaše duše spozabiti se? Kak čtejete Knigu (zapovedi) [....][31] vendar dobro razmeti?

[42.][32] [....][33] [p]rosete za trplivnost vu molitve. Onda akoprem to silno i teško, tak vendar to pri ponizavanju nije.

43. Koji znaju da oni pobožno svojega Gospona najdeju i opet kojemu došli budu.

44. O, vi sini Izrael, spomenete se vendar iz dobrotivčin z kojemi ja tak milostiven proti vam bil jesem kada vas vsemu ljudstvu pretpostavl i vas ober njih izvisil jesem!

45. Zato bojte se dana vu kojem nijedna duša za drugu z nečem včiniti nikaj ne more. Kada i za nje nikakov zagovor prijet ne bude niti kakvo

[11] iskuplenje mesto bude imalo i gde njim od nikud pomoreno ne bude.

46. Kak i mi vas oslobodili jesmo od spola faraonskoga. Kajti[34] napeljivali[35] jesu vas na mrske zločestoče i klali vaše sine i puščali samo vašu decu[36] ženskoga spola. To je bilo veliko probuvanje dobrote Gospona vašega,

47. Kak mi nadalje morje pred vami razdvojili i vas oslobodili jesmo, ljudstvo pako faraonsko potopili, tak da vi videti mogli ste.

48. Kak vi takaj pregrešili kada mi četrdeset noči z Mojzešom bavili i vi zatem tele (pred Bogom vašem) prijeli jeste.

49. Na to mi [o]vo[37] pak vam oprostili jesmo da vi vendar zahvalni budete.

50. Kak mi zatem Mojzešu knigu (zapovedih i[38] podvučanje razlučavanja) dali jesmo da vi na pravi put bi se obrnuli.

51. Onda je Mojzež k vam, puku svojemu rekel: »O, moj puk! Vi jeste se zaisto zagrešili na vašeh dušah. Kada ste tele onak prijeli. Zato obrnete se nazad k vašemu Stvoritelu i tučete se med vami, to bude dobro za vas pri vašem Stvoritelu da se k vam nazad obrne.«

[12]

52. Onda rekli jeste: »O, Mojzeš, mi nečemo tebi prede veruvati doklam Boga nazoči videli ne budemo.« Zato je vas njegova teška kaštiga dospela da ste nju prav videti mogli.

53. Zatem smo vas pak zbudili od mrtveh da zahvalni budete.

54. Mi pustili smo z jednem oblakom vas[39] opstreti i poslali vam jesmo manu i kobilice i rekli smo: »Ječte nut od dobroga z čem mi vas hranimo!« Vi pako jeste z vašemi pregreškami ni tak nam zlo včinili kak vnogo bolje vaše lastovite duše zbantuvali.

55. Zatem rekli smo mi: »Hote vi vu varaš nuter i ječte tam doklam zadosta imali budete kuliko hočete, nego[40] pojte čez vrata nuter vklenjajuči se i recete: ›Daj nam vendar oproščenje!‹« Onda otpustili mi jesmo vam grehe vaše. Kajti mi radi povekšavamo[41] dobro oneh koji dobro činiju vu življenju.

56. Medtemtoga vendar bogoneverci ov izgovor premenili jesu vu jeden drugi koj njim ni bil rečen da mi iz toga zroka[42] one[43] koji bogoneverci bili jesu srditost našu iz neba vputiti morali smo za kaštiguvati takve grešnike.

57. I kada Mojzeš za svoje [....] ●

FUSNOTE

[1] U izvorniku obrojčano sa 7.

[2] U rukopisu su riječi *se po* napisane iznad retka, uz oznaku gdje trebaju biti umetnute.

[3] U rukopisu piše *takovo*, no prvoj je *o* precrtano.

[4] U rukopisu je nakon riječi *više* precrtana riječ *delo*.

[5] U rukopisu je nakon riječi *verujte* precrtana riječ *barem*.

[6] U rukopisu je nakon riječi *kak* precrtana riječ *ovi*.

[7] U rukopisu su nakon riječi *njihove* napisani zarez i precrtano je *i*.

[8] U rukopisu su nakon riječi *prez* precrtane riječi *pravi put*.

[9] U rukopisu je riječ preinačivana. Prvotno je pisano *neverujuče*.

[10] U rukopisu su nakon riječi *anda* precrtane riječi *ne fali*.

[11] U rukopisu je nakon riječi *se* precrtana riječ *jesu*.

[12] U rukopisu je nakon riječi *koja* precrtana riječ *vam*.

[13] U rukopisu je nakon riječi *mi* tekst preinačivan. Čini se da je prevoditelj prvo napisao *čez našega*, potom je *čez* preinačio u *po* i precrtao *našega*.

[14] U rukopisu je riječ *jednako* napisana iznad retka uz oznaku gdje treba biti umetnuta.

[15] U rukopisu su nakon riječi *kaj* napisane i precrtane riječi *više je*.

[16] U rukopisu je napisano *zatiraju*, ali je *za* precrtano.

[17] U rukopisu je riječ preinačivana. Središnji dio je precrtan i nečitak, a nad njime je napisano *inu* uz oznaku gdje treba biti umetnuto. Riječ je o slovnoj pogrešci.

[18] Na ovome je mjestu u rukopisu mrlja koja se dijagonalno prostire preko tri reda. Dijelovi teksta pod njom su iščitljivi i moguće ih je rekonstruirati, a druge su autorice rekonstruirale prema smislu.

[19] U rukopisu je nakon riječi *onde* precrtano *skon/zlo*.

[20] U rukopisu je nakon riječi *Bog* precrtana riječ *je*.

[21] U rukopisu je riječ *mi* napisana iznad precrtane riječi *meni*.

[22] U rukopisu je prvotno napisano *kakti* i preinačeno u *kajti.*

[23] U rukopisu je nakon riječi *jesu* precrtana riječ *poštene*.

[24] U rukopisu je na ovome mjestu mrlja koja se proteže preko tri reda. Dijelovi teksta pod njom su iščitljivi i moguće ih je rekonstruirati, a druge su autorice rekonstruirale prema smislu.

[25] U rukopisu je nakon riječi *njem* precrtana nečitka riječ.

[26] U rukopisu je nakon riječi *budete* napisano i precrtano *vu b* i *vi*.

[27] U rukopisu je nakon riječi *neverni* precrtana riječ *budu*.

[28] U rukopisu je na ovome mjestu mrlja koja se proteže preko tri reda. Dijelovi teksta pod njom su iščitljivi i moguće ih je rekonstruirati, a druge su autorice rekonstruirale prema smislu.

[29] Zbog spomenute mrlje na ovome je dijelu tekst potpuno nečitljiv. Prekriveno je, sudeći prema veličini mrlje, nekoliko riječi.

[30] U rukopisu je nakon riječi *molitve* precrtano *onem načinom*.

[31] U rukopisu je na ovome mjestu mrlja koja se proteže preko tri reda. Na ovome je mjestu tekst nečitljiv.

[32] Zbog spomenute mrlje na ovome je dijelu tekst potpuno nečitljiv, no na ovome bi mjestu trebao početi redak 42.

[33] Na ovome je mjestu tekst nečitljiv.

[34] U rukopisu je nakon riječi *kajti* precrtana riječ *vpeljivali*.

[35] U rukopisu je pogrešno upotrebljen glaglolski pridjev aktivni u ženskome rodu (napeljivale). Precrtani oblik (vpeljivali), kao i oblik klali u nastavku rečenice ukazuju na to da je riječ o slovnoj pogrešci.

[36] U rukopisu je nakon riječi *decu* precrtano *nez*.

[37] U rukopisu je na ovome mjestu mrlja koja prekriva dio riječi.

[38] U rukopisu je nakon riječi *i* precrtana riječ *znanje*.

[39] U rukopisu je nakon riječi *vas* precrtana riječ *opsenčiti*.

[40] U rukopisu je nakon riječi *nego* precrtano *hod*.

[41] U rukopisu je slovna pogreška. Piše: *povekſavami*.

[42] U rukopisu je nakon riječi *zroka* precrtano *koja ober*.

[43] U rukopisu je napisano *oneh*, no finalno *h* je precrtano.

Uz jednu nepoznatu fotografiju Safveta bega Bašagića

PREPORODNO LICE koje je sablju i megdan zamijenilo perom i knjigom

Ova rijetka fotografija u posjedu časopisa „Bosna“ podsjeća da je njegova biografija više od datuma. Na njoj vidimo čovjeka u evropskom odijelu, a znamo da je nosio istočne jezike u sebi, vidimo mirno lice, a iza njega stoji nemir jedne epohe. Bašagićev pogled danas može biti i opomena i putokaz o nacionalnoj kulturi koja se spašava spremnošću da se, stojeći na granici Istoka i Zapada, napravi nešto novo.

Rijetko viđena fotografija bošnjačkog preporodnog pisca Safveta bega Bašagića, koju objavljujemo uz ovaj tekst, za ljubitelje bošnjačke kulture ekskluzivna je već samim tim što je njegovih snimaka sačuvano iznimno malo. Na prvi pogled, ona je gotovo asketska, u mirnoj studijskoj pozi, pogled pravo u objektiv, brk pažljivo podšišan, košulja zakopčana do kraja, tamno odijelo i kravata. Ali u toj jednostavnosti sažima se napor jednog čovjeka koji je sebi postavio zadatak da Bosnu i Bošnjake otkrije i sebi i drugima, i to u vremenu punog preslagivanja i politike i jezika i školstva i književnog ukusa.

U poruci “mlađem islamskom naraštaju” tražio je da se slavan predaka čuva kao amanet, ali i da se posegne “za istočnom i zapadnom knjigom”, pa “prema duhu svoga naroda” iz ovoga stvori nešto novo, jer on “stojeći na granici” može da “spoji / Istok i Zapad”.

Uostalom, ispostavilo se da je to bio Bašagićev životni program u kojemu prepoznajemo i pjesnika Mirzu Safveta, i historičara, i orijentalistu, i pučkog tribuna. Rođen je u Nevesinju 6. maja 1870. godine, u porodici koja je nosila i aristokratsko pamćenje i obrazovnu disciplinu. Po ocu je pripadao lozi Redžepašića-Bašage, a po majci Čengićima. Njegov otac Ibrahim-beg dobro je poznavao arapski, turski i perzijski i pisao pjesme pod pseudonimom Edhem, a u salnamama je među prvima donosio biografije znamenitih ljudi iz bosanskohercegovačke prošlosti.

Djetinjstvo mu nije bilo mirno jer porodica se selila, prateći očeve službe, kroz Foču, Mostar, Ljubuški, Stolac i Konjic, da bi se od 1882. trajno nastanila u Sarajevu. Tu Bašagić pohađa ruždiju i gimnaziju, a 1895. odlazi u Beč, gdje do 1899. studira orijentalne jezike i historiju. U tom periodu objavljuje i svoju prvu zbirku poezije, *Trofandu iz hercegovačke dubrave* (1896). Po povratku u Sarajevo 1900. izdaje *Kratku uputu u prošlost Bosne i Hercegovine* i pokreće prvi bošnjački književni list *Behar*, kao da istovremeno želi otvoriti i književni i historiografski razgovor o tome ko smo. Iste godine postavljen je za profesora arapskog jezika na sarajevskoj Gimnaziji, gdje radi do kraja 1906, a aktivno učestvuje i u osnivanju i radu društava Gajret, El-Kamer i Muslimanski klub.

U Predgovoru *Kratke upute* Bašagić priznaje da piše u “oskudici podataka” i da bi se ozbiljan posao morao osloniti na građu koja tek čeka obradu: “fermane, bujruntije, natpise…” i druge tragove prošlosti. Ipak, drži se načela da je “bolje je makar štogod, već ništa ne napisati”. Posebno mu je važno da pokaže upliv “istočne prosvjete” i da razbije predrasudu da su naši preci bili “nepristupni kulturi”. Tako Bašagić postaje historičar koji se ne zadovoljava golim popisom događaja i ispisuje historijske činjenice kao polemički tekst protiv zaborava i protiv “tuđih” i “naših” stereotipa.

Sličnu ambiciju ima i *Trofanda*. Naslov je preuzet iz “već zaboravljene riječi” koja označava “prve zrele plodove”. Bašagić kao da poručuje da je ovo je prvi zreli plod jedne nove, modernije bošnjačke književne samosvijesti, ali iznikle iz hercegovačke zemlje i iz porodičnog pamćenja. Njegova rodoljubiva lirika oslanja se na historijske događaje i “slavne ličnosti iz prošlosti” koje treba pamtiti, ali istovremeno u njegovoj poeziji već stoji evropski ukus epohe. Prepoznajemo urednu strofu, jasnu poentu, pokušaj da se sevdah i zavičajni govor uvedu u modernu književnu formu.

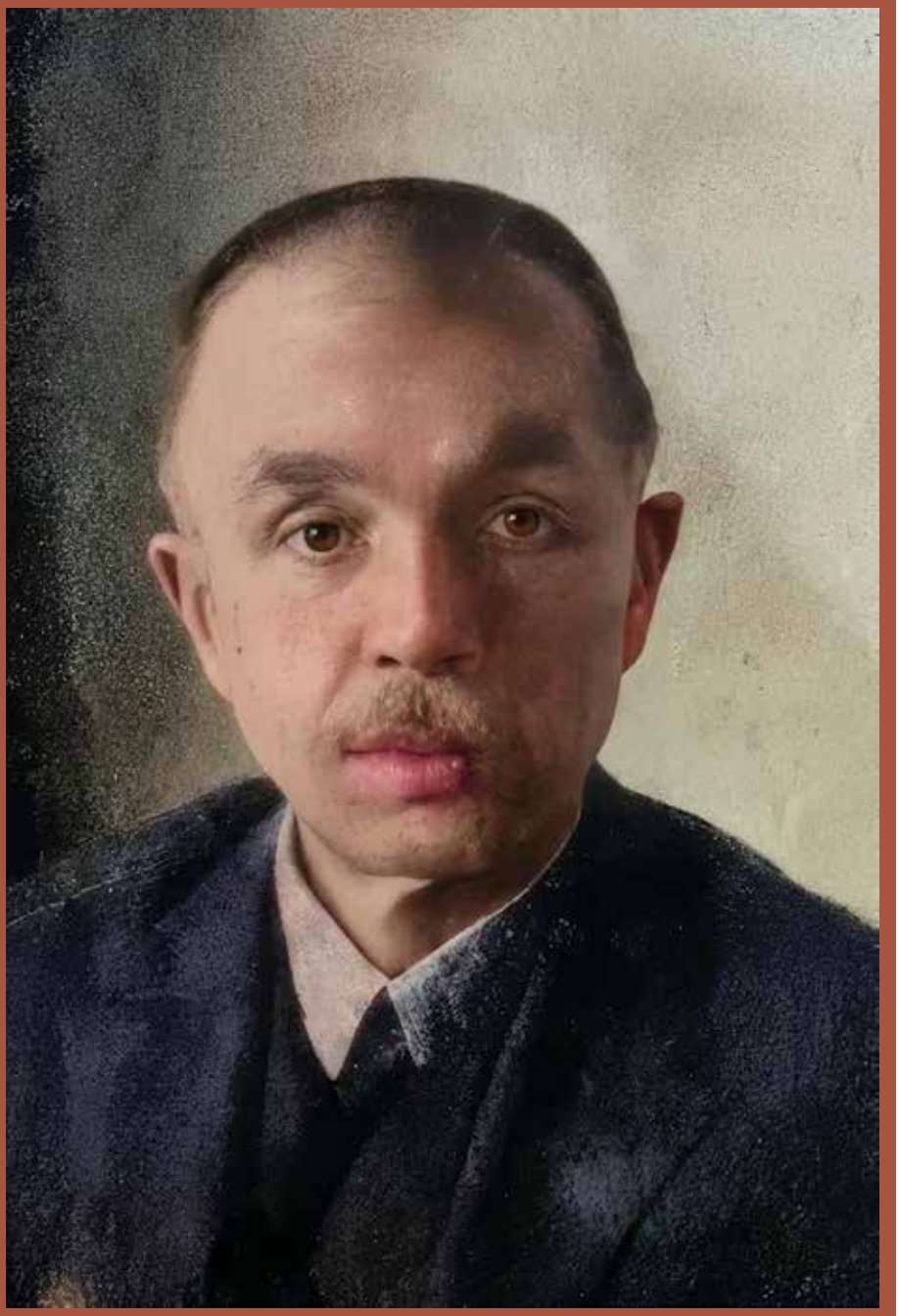

U Predgovoru Kratke upute Bašagić priznaje da piše u "oskudici podataka" i da bi se ozbiljan posao morao osloniti na građu koja tek čeka obradu: "fermane, bujruntije, natpise..." i druge tragove prošlosti. Ipak, drži se načela da je "bolje je makar štogod, već ništa ne napisati". Posebno mu je važno da pokaže upliv "istočne prosvjete" i da razbije predrasudu da su naši preci bili "nepristupni kulturi".

Zbog toga Bašagić nije bio pjesnik jedne tradicije, nego pjesnik prelaza, između jezika kojim se učilo u medresi i jezika kojim se polemisalo u novinama, između "gazela" i sonetne stroge forme.

Bašagićev preporod nije bio romantičarsko maštanje, nego prosvjetiteljski rad. U njegovom opusu iz patriotskog pjevanja o "slavnim predama" prelazi se u rodoljubivo-prosvjetiteljsku poeziju, pa "sablju i megdane" zamjenjuju "pero i knjiga". U jednom od svojih tekstova Bašagić modernost formuliše kao dilemu koja boli: „zajednica, ako se ne umjedne snaći, počeće odmah propadati… jer nijesmo još obračunali sa sobom, da li nam treba modernog znanja ili ne".

To je rečenica koja i danas zvuči aktuelno jer nije pitanje hoćemo li se modernizirati, već hoćemo li to učiniti svjesno, a ne kao puku imitaciju tuđega. U toj tački javlja se i njegova lična drama. U maju 1910. brani doktorsku disertaciju u Beču i 20. maja iste godine promoviran je u doktora filozofskih nauka. Razmatrala se i ideja osnivanja katedre za orijentalne jezike u Zagrebu, pri čemu je Bašagić bio spominjan kao mogući profesor. Umjesto univerzitetske katedre, dobiva izbor u Bosanski sabor, a potom i predsjedavanje tom institucijom. U sljedećih osam godina dva puta je bio predsjednik, a dva puta potpredsjednik Sabora. Nije slučajno da će kasniji historičari reći kako je "za nauku veća nesreća" to što je Bašagić morao u politiku nego to što ga nije razumjela kritika. Bašagić je, ukratko, plaćao cijenu javne odgovornosti.

Ipak, njegov naučni i kulturni program ostaje najtvrđi "amanet". U zaključnim riječima disertacije izgovara rečenicu koja prevazilazi dnevnu politiku: "U dvadesetom vijeku vjera ne treba da pravi razliku; prosvjeta je prosvjeta, pa došla ona sa Istoka ili sa Zapada." U istom dahu napada "ishitrenu frazu" da je Bosna "za turskog gospodstva čamila u tmini i ropstvu". To je Bašagićev polemički temperament koji ne pristaje na gotove slike, nego traži argumente, rukopise, tragove.

Zato objavljuje *Popis orijentalnih rukopisa moje biblioteke* (1916) i predstavlja 349 rukopisnih kodeksa. Krajem 1919. počinje raditi kao kustos Zemaljskog muzeja i ostaje na tom mjestu do 1927. godine. U istom razdoblju prevodi Hasan-Kafiju Pruščaka, objavljuje *Rubaije* Omera Hajjama (1920. i 1928), piše *Mevlud* (1924), a 1931. izlazi njegov leksikonski priručnik *Znameniti Hrvati Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*. Ta bibliografija je uvodno i prvi leksikon bošnjačke kulture koju je trebalo ucrtati u vlastitu svijest i u evropsku sliku svijeta.

Safvet-beg Bašagić umro je u Sarajevu 9. aprila 1934. godine. ●

Ratna odluka parlamenta

BOŠNJACI MUSLIMANI u Mađarskoj i zaboravljeni zakon o islamu

Godine 1916, usred Prvog svjetskog rata, mađarski parlament donio je odluku koja i danas zvuči gotovo nezamislivo: islam je priznat kao službeno prihvaćena religija u državi. Taj zakon, nastao u spoju ratne geopolitike, savezništva s Osmanskim Carstvom i lojalnosti bosanskih muslimanskih vojnika, predstavlja jedan od rijetkih primjera institucionalnog priznanja islama u modernoj Evropi, baš kao što je iste godine bio slučaj u Hrvatskoj. Iako je njegova praktična primjena bila ograničena, a pravna snaga s vremenom nestala, odluka iz 1916. ostala je važan presedan. Ona pokazuje da islam u srednjoj Evropi nije bio samo toleriran, nego je, makar nakratko, bio pravno priznat kao ravnopravna religija, čije se značenje i danas iznova preispituje

PIŠE: Nedim Hasić

Historija islama u srednjoj Evropi najčešće se pripovijeda kroz dva krajnja registra, kroz daleku osmansku prošlost ili kroz savremene migracije s kraja 20. i početka 21. stoljeća. Između ta dva okvira, međutim, nalazi se gotovo zaboravljeno poglavlje evropske historije, priča o Bošnjacima muslimanima u Mađarskoj između dva svjetska rata. To nije priča o masovnim doseljavanjima, niti o imperijalnoj vlasti, nego o ljudima koji su se, spletom političkih lomova, našli izvan svoje zemlje i pokušali u novoj državi izboriti priznanje, dostojanstvo i pravo na vjeru.

Bošnjaci muslimani u Mađarsku nisu došli kao klasična dijaspora. Njihovo prisustvo bilo je posljedica raspada svijeta koji su poznavali. Austro-ugarska okupacija Bosne i Hercegovine 1878, Prvi svjetski rat, slom Monarhije i mirovni ugovori koji su uslijedili, posebno Trianon, prelomili su sudbine hiljada ljudi. Nakon rata, brojni bosanski vojnici i civili zatekli su se na teritoriji nove mađarske države. Povratak u Bosnu za mnoge nije bio moguć, imovina je bila konfiskovana, porodice raseljene, a novi politički poredak neprijateljski nastrojen prema svemu što je podsjećalo na staru imperijalnu lojalnost.

U Mađarskoj su ti ljudi dočekani ambivalentno. S jedne strane, bili su stranci i muslimani u pretežno kršćanskom društvu. S druge, bili su bivši saborci, ratni veterani austrougarske vojske, ljudi čija je lojalnost caru i državi bila dokazana na bojnim poljima. Upravo iz tog paradoksa izrast će jedinstvena zajednica Bošnjaka muslimana koja će između 1931. i 1947. pokušati institucionalizirati islam u Mađarskoj, oslanjajući se na zakon, historiju i vlastitu žrtvu.

Temelj za taj pokušaj postojao je u mađarskom zakonodavstvu. Godine 1916,

Husein Hilmi Durić

usred Prvog svjetskog rata, Mađarski parlament donio je zakon kojim se islam priznaje kao „prihvaćena religija“. Bio je to izuzetan čin u evropskom kontekstu, motiviran ratnom geopolitikom i savezom s Osmanskim Carstvom. U političkom imaginariju tog vremena, islam više nije bio religija historijskog protivnika, nego vjera saveznika i, što je još važnije, religija lojalnih bosanskih vojnika u austro-ugarskim uniformama.

Bošnjaci muslimani, regrutirani u austrougarsku vojsku, uživali su poseban

status. Njihova borbenost, disciplina i lojalnost caru često su isticane u vojnoj i političkoj propagandi. Već prije rata, za njih su organizirani vojni imami, halal ishrana i vjerske službe. Priznanje islama 1916. godine predstavljalo je logičan nastavak te politike, pravni okvir koji je trebao potvrditi da muslimani nisu strano tijelo, nego ravnopravni dio državnog poretka.

Zakon o priznanju islama bio je izuzetan i po svom sadržaju. Njime je islam, tačnije sunitski islam hanefijskog mezheba, izjednačen s drugim priznatim religijama u Mađarskoj, poput katoličanstva, protestantizma i judaizma. Time je muslimanskim zajednicama omogućeno osnivanje vjerskih institucija, organiziranje bogoslužja, vjersko obrazovanje i imovinsko-pravna zaštita. U teoriji, islam je postao dio ustavne religijske arhitekture države.

Ipak, stvarnost je bila složenija. Iako je zakon formalno stupio na snagu, njegova primjena ostala je ograničena. Prije svega, muslimanska populacija u Mađarskoj bila je brojčano mala i fragmentirana. Osim toga, rat se bližio kraju, a politički horizont Evrope ubrzano se mijenjao. Raspad Austro-Ugarske 1918. godine i mirovni ugovori koji su uslijedili radikalno su promijenili okolnosti u kojima je zakon donesen.

Nakon Trianona, Mađarska je izgubila veliki dio teritorije i stanovništva, a s njima i direktnu vezu s Bosnom i Hercegovinom. Islam je ostao priznata religija na papiru, ali bez snažne institucionalne baze. Ipak, upravo na tom formalnom priznanju oslanjat će se Bošnjaci muslimani koji su se nakon rata zatekli u Mađarskoj. Za njih je zakon iz 1916. godine postao ključni argument u borbi za vjersku autonomiju i pravno priznanje.

Tokom 1920-ih i 1930-ih godina, muslimanski aktivisti u Budimpešti uporno su podsjećali vlasti da je islam već priznat i da država ima obavezu omogućiti njegovo praktično ostvarenje. Taj argument bio je naročito važan u osnivanju Nezavisne islamske vjerske zajednice 1931. godine. Bez zakona iz 1916, taj pokušaj institucionalizacije islama bio bi gotovo nezamisliv.

U međuratnom periodu, oni su pokušali zakonu iz 1916. dati stvarni sadržaj. Ključna figura tog nastojanja bio je Hilmi Husein Durić, rođen u Bosanskoj Krupi, obrazovan u Istanbulu i Kairu, ratni imam austro-ugarske vojske i čovjek izuzetne biografije. Nakon rata nastanio se u Budimpešti i postupno izrastao u centralnu ličnost muslimanskog života u Mađarskoj. Njegova ambicija bila je stvoriti autonomnu islamsku zajednicu, priznatu od države, sa vlastitim institucijama i kulturnim centrom.

Godine 1931. osnovana je Nezavisna islamska vjerska zajednica u Budimu, koju

Parlament Mađarske

su činili uglavnom Bošnjaci i Albanci s mađarskim državljanstvom. Husein je izabran za muftiju, a zajednica je uspostavila vlastite organe i vjersku hijerarhiju. Taj čin imao je snažan simbolički značaj jer prvi put nakon više od dva stoljeća u Budimu se ponovo čuo ezan, a islam je iz privatne sfere prešao u javni prostor.

No osnivanje zajednice bilo je tek prvi korak. Pravo iskušenje tek je slijedilo. Kako u međuratnoj Mađarskoj, obilježenoj revizionizmom, autoritarizmom i dubokim društvenim podjelama, održati jedan takav projekt? Bošnjaci muslimani nisu djelovali u ideološkom vakuumu. Njihovu poziciju dodatno su komplikovale promjene u muslimanskom svijetu, naročito ukidanje hilafeta 1924. godine i sekularizacija Republike Turske. Mnogi muslimani u Evropi ostali su bez simboličkog centra kojem su se ranije mogli obraćati.

U tom kontekstu, insistiranje na mađarskom zakonodavstvu postalo je ključno. Pozivanje na zakon iz 1916. imalo je ne samo pravni, nego i duboko simbolički značaj. Time su Bošnjaci muslimani tvrdili da njihovo prisustvo nije privremeno niti tolerirano, nego legitimno i zakonski utemeljeno. Islam u Mađarskoj, prema tom shvatanju, nije bio uvoz iz dalekih zemalja, nego dio evropske historije, vezan uz Bosnu, austro-ugarsko nasljeđe i ratna iskustva zajedničke države.

Ta argumentacija bila je pažljivo građena. U memorandumima i javnim nastupima naglašavano je da su Bošnjaci muslimani ginuli na istim frontovima kao i mađarski vojnici, te da su nakon rata ostali bez domovine ne vlastitim izborom, nego političkim odlukama velikih sila. Njihova sudbina predstavljana je kao paralelna mađarskoj jer obje zajednice bile su gubitnici novog evropskog poretka.

Ipak, ta strategija imala je svoje granice. Mađarsko društvo međuratnog perioda bilo je obilježeno konzervativizmom, antisemitizmom i rastućim autoritarizmom. Unutrašnji sukobi unutar muslimanske zajednice, naročito između bosanskih i turskih muslimana, dodatno su je slabili. Ambiciozni planovi o izgradnji džamije i islamskog centra u Budimu, u blizini turbeta Gül Babe, ostali su nerealizirani, uprkos podršci koja je tražena širom muslimanskog svijeta.

Smrt Hilmija Huseina Durića 1940. godine razotkrila je koliko je čitav projekt bio vezan za jednu snažnu ličnost. Bez njegovog autoriteta i energije, zajednica je počela gubiti koheziju. Drugi svjetski rat i dolazak komunističkog režima nakon 1945. označili su definitivni kraj tog jedinstvenog perioda. Islamske institucije su zamrle, a sjećanje na Bošnjake muslimane kao organiziranu zajednicu gotovo je izbrisano.

Bosanski muslimani u Mađarskoj predstavljaju rijedak primjer pokušaja da se islam u srednjoj Evropi institucionalizira na osnovu građanskog prava. Zakon iz 1916. godine danas nema normativnu snagu, ali nije izgubio historijsku relevantnost. On ostaje presedan, dokaz da je islam već jednom bio institucionalno priznat u samom srcu Evrope (iste godine priznat je u Hrvatskoj). Danas se islam u Evropi često posmatra kroz prizmu straha, migracija i konflikta, a ova priča podsjeća da su muslimani u Evropi bili i ratni veterani i građani i lojalni podanici države u kojoj su živjeli. ●

PIŠE: Filip Mursel Begović
FOTOGRAFIJA: Stipe Majić

Kad smo se uključili da snimamo razgovor, Kadro Kulašin je, gotovo usput, pomjerio telefon tako da sve "legne" kako treba. Taj mali, praktični pokret nekako je odmah objasnio njegov stil. Ovaj Bošnjak voli da stvari budu jasno postavljene, da imaju smisao i da se, kad se jednom krene, ne staje na pola puta.

Kadro Kulašin je predsjednik Sabora bošnjačkih asocijacija Hrvatske (SABAH), jedan od ljudi koji su dugo u bošnjačkom organiziranju u Hrvatskoj, ali i čovjek koji o toj temi ne govori kao o pukoj administraciji ili "folkloru zajednice". Kod njega se stalno vraća jedna ista linija, da manjina mora imati sistem, kontinuitet i sadržaj, a integracija, i unutrašnja i društvena, ne nastaje od deklaracija, nego od svakodnevnih, planskih koraka.

OD DONJEG VAKUFA DO SPLITA

Kulašin je iz Donjeg Vakufa, ali je u Split došao vrlo rano, kao dječak. "Došao sam ovdje u srednju školu. Imao sam 14 godina… to je bilo 1979. godine", kaže. U njegovom sjećanju nema dramatike oko tog odlaska: roditelji su, objašnjava, vjerovali da djecu treba "gurati" prema gradu, obrazovanju i kulturi. "Kako su nas roditelji tjerali da idemo u čaršiju… ja sam čaršijsko dijete. Ideš u biblioteku, ideš u kino, ideš na folklor, treniraš… otvaraš pogled."

Zato mu, kaže, nije bilo "nenormalno" što je došao i ostao, što je rano naučio živjeti u drugoj sredini. U Splitu se uključivao u lokalna kulturno-umjetnička društva, tražio načine da svoj identitet – i bošnjački, i bosanski, i "splitski" – prožima kroz kulturu i javni život, koliko god je to bilo moguće. Kad govori o tom periodu, osjeti se da je Kulašin navikao da se identitet ne brani galamom, nego djelom.

Priča o Bošnjacima u Hrvatskoj devedesetih, a posebno u Dalmaciji, često se prepričava površno, ponekad i nepravedno. Kulašin tu odmah postavlja okvir. Prije rata, kaže, veliki broj ljudi iz Bosne i Hercegovine radio je po hrvatskim gradovima – u građevini, brodogradilištima, industriji. "Ljudi zaboravljaju da je u velikom broju građevinskih firmi u Zagrebu, Splitu, Šibeniku, Rijeci… u brodogradilištima… bilo naših sunarodnjaka. To su bili ljudi koji su često živjeli sami, bez porodica, kao da su 'na radu' negdje dalje na Zapadu. Kao da su išli u Njemačku", kaže. Kad je rat počeo, mnogi su se uključili u obranu Hrvatske, neko u inženjeriju, neko u mornaricu, neko u druge jedinice, zavisno od posla i iskustva. I sam Kulašin je bio profesionalni vojnik, i danas to izgovara kao dio biografije, bez potrebe da se uveća ili umanji: "Ta naša srčanost je jedan… kuriozitet", kaže, svjestan koliko je taj podatak ponekad teško objasniti ljudima koji su rat gledali samo kroz crno-bijele narative.

Sjeća se i jedne fotografije iz ranih mjeseci 1991. godine, protesta u Splitu ispred tadašnje komande Vojno-pomorske oblasti, odnosno ispred Banovine. Na tim snimcima, kaže, vidi se i tadašnja zastava SDA. "Neki su probali tu zastavu retuširati, ali ja je svaki put vratim nazad." Za njega je taj detalj važan upravo zato što svjedoči o prisutnosti i ulozi bošnjačke manjine u Hrvatskoj u tom periodu. U njegovoj interpretaciji, historija se ne smije uređivati prema dnevnim potrebama – ni kada je neprijatna, ni kada je "komplicirana" za objašnjavanje.

A onda dolazi, kako kaže, najkonfuzniji trenutak, rat u Bosni i Hercegovini. Ljudi koji su ovdje živjeli desetljećima imali su "srce" u Bosni, ali su život gradili u Hrvatskoj. "Ljudi su željeli srcem pomoći svojoj matičnoj zemlji, a tada i tu žive 20–30 godina." Mnogi su, priča, tada otišli u Bosnu s porodicama ili su porodice dovodili ovdje – sve je bilo u pokretu, pod pritiskom, pod strahom. Taj period Kulašin pamti kao vrijeme u kojem je bilo najviše unutrašnjih lomova, ali i vrijeme u kojem se pokazalo koliko je bošnjačka manjina zapravo već bila uvezana s Hrvatskom.

SPLIT I "DOMICILNI" MENTALITET

Ako je očekivati da će priča o integraciji u Dalmaciji biti opterećena tenzijama, Kulašin iznenađuje smirenošću. Njegova ocjena odnosa Splićana prema Bošnjacima nije romantična, ali je jasna: "Domicilno stanovništvo je vrlo pozitivno određeno prema nama. Ljudi nisu opterećeni time."

On pravi jednu važnu distinkciju, kaže da su se, kroz godine, mijenjali slojevi stanovništva, dolazili novi ljudi, a s tim dolascima ponekad su se pojavljivali i drugačiji tonovi u javnosti. Ali Split, u njegovom doživljaju, zadržava specifičan mentalitet: ako te prihvate – prihvate te jasno; ako ne – isto je jasno. "Ako nekom pašeš, pašeš mu, ako mu ne pašeš, odmah mu ne pašeš." I upravo mu je ta direktnost, kaže, uvijek više odgovarala od gradova u kojima se "glumi" tolerancija, a iza leđa raste nepovjerenje.

Kulašin podsjeća i na jedan konkretan dokaz dugotrajne prisutnosti Bošnjaka: "Mi imamo molitveni prostor preko četrdeset godina, u strogom centru grada." To nije samo činjenica, nego znak da su bošnjačka i muslimanska prisutnost u Splitu ukorijenjene, vidljive i u praksi prihvaćene.

U njegovom opisu Splita "kontakt" je praksa i podrazumijeva odnose s udrugama civilnog društva koje se bave ljudskim pravima, saradnju s kulturnim inicijativama, prisutnost u javnom životu. "Mi se prožimamo kroz to sve", kaže, izbjegavajući riječ "borba". To je zanimljivo jer čovjek koji je prošao ratne i organizacijske rovove, danas svjesno bira rječnik koji smiruje, a ne pali.

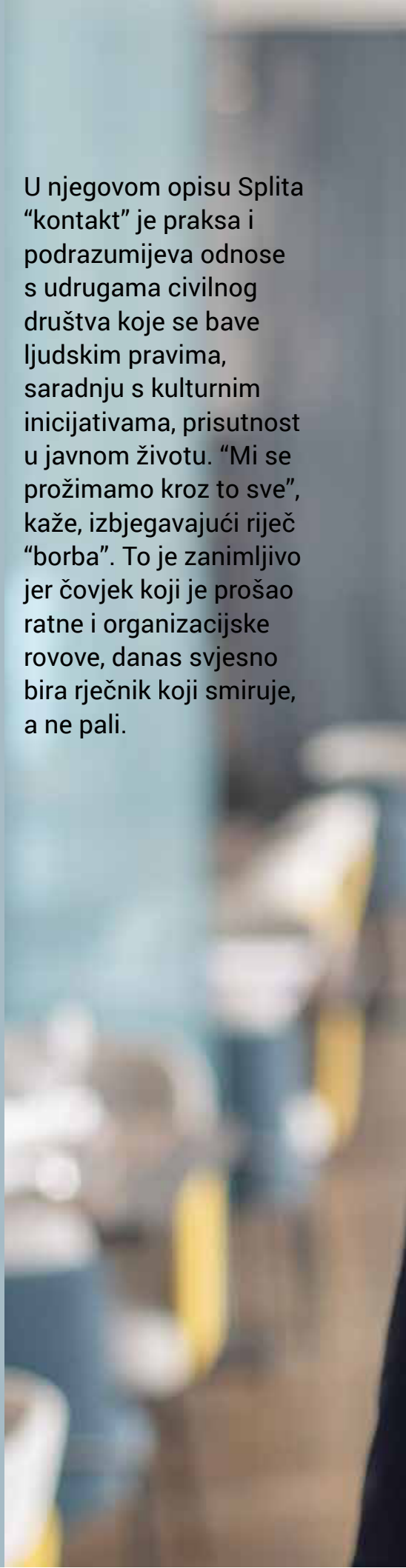

Kadro Kulašin,
predsjednik Sabora
bošnjačkih asocijacija
Hrvatske (SABAH)

NEZNANJE I NEPOZNAVANJE DRUGOG JE NAJVEĆI PROBLEM

O incidentima koji su se povremeno događali (poput skrnavljenja vjerskih objekata) govori bez dramatizacije jer takve stvari, kaže, mogu stvoriti utisak da je situacija "politički napeta", posebno kada se gleda izdaleka. Ali iz njegove perspektive, većina ljudi koji ovdje žive to "ne osjeti" kao svakodnevni strah. On insistira da se ne pravi široka slika od izoliranih ekscesa i da se svaka situacija treba precizno sagledati, šta je incident, a šta je politika, šta je pojedinačno, a šta organizirano. "Neznanje, odnosno nepoznavanje Drugog je najveći problem", kaže, i u toj rečenici zapravo sažima čitavu svoju integracijsku filozofiju.

OTVORENA VRATA, A NE ZATVORENI KRUGOVI

Kad govori o integraciji, Kulašin uvijek ide na konkretno - šta ste uradili, koga ste pozvali, šta ste pokazali, gdje ste otvorili prostor. U Splitu, kaže, Islamska zajednica i bošnjačke organizacije godinama rade upravo ono što mnogi zazivaju, ali rijetko provode.

Organizirali su posjete zaposlenika gradske i županijske uprave Islamskoj zajednici – ne samo "vodećih ljudi", nego i onih koji svakodnevno rade u sistemu, da upoznaju šta je Islamska zajednica, kako izgleda život zajednice, kako ljudi žive svoje običaje i vjeru. Zatim su, kaže, dovodili i predstavnike braniteljskih udruga na Bajram: "Da dođu, da vide šta je to."

Posebno s ponosom govori o onome što smatra rijetkim i u mnogo razvijenijim zemljama: redovnim posjetama školskih grupa Islamskoj zajednici. "Glavni imam Vahid ef. Hadžić i njegova supruga uspjeli su nešto što je rijetkost… da se na sedmičnoj razini organizira posjeta osnovnih i srednjih škola Islamskoj zajednici." I to, naglašava, dolazi i kroz katolički vjeronauk: vjeroučitelji dovode djecu da uče o Drugom i Drukčijem. Kulašin tu vidi pravi temelj integracije – ne političke parole, nego obrazovanje, radoznalost i kontakt. "Važno je da djecu učimo da nas ima različitih… a da u stvari nismo toliko ni različiti."

U njegovom opisu Splita, taj "kontakt" nije izuzetak nego praksa i podrazumijeva odnose s udrugama civilnog društva koje se bave ljudskim pravima, saradnju s kulturnim inicijativama, prisutnost u javnom životu. "Mi se prožimamo kroz to sve", kaže, izbjegavajući riječ "borba". To je zanimljivo jer čovjek koji je prošao ratne i organizacijske rovove, danas svjesno bira rječnik koji smiruje, a ne pali.

SVAKO MJESTO JE VAŽNO, SVAKA OSOBA JE POTENCIJAL

Kada priča o SABAH-u i bošnjačkom organiziranju na nivou Hrvatske kroz Nacionalnu koordinaciju Bošnjaka kojoj je suosnivač, Kulašin se vraća na jednu ideju koju stalno ponavlja: zajednica nije samo Zagreb, Rijeka ili velika središta. "Svaki pojedinac je bitan, bez obzira gdje je. Jer mi nikad ne znamo šta nam on može doprinijeti, odnosno šta mi njemu možemo doprinijeti."

Zato posebno govori o manjim sredinama: Šibenik, Šibensko-kninska županija, Zadarska županija, mjesta gdje je zajednica mala, ali simbolički i strateški važna. "Lahko je to napraviti u velikim sredinama… uvijek se skupi sto, dvjesto ljudi. Ali ove gdje su manje zajednice – njih ne bi se smjelo isključiti."

U toj logici dolazi i njegova rečenica koja je, u suštini, i kritika i alarm: "Ako mi imamo takav luksuz da nemamo kandidate za određena vijeća – to je luksuz." On tu misli na vijeća nacionalnih manjina, na pravo koje postoji, ali koje se ne koristi zbog slabog organiziranja, zamora ljudi ili osjećaja da "nema smisla". Kulašin to ne prihvata. Njegova filozofija je praktična i odnosi se na to da jedan čovjek može biti nukleus, početak, jezgro oko kojeg se gradi dalje, ali ga morate imati.

Za njega, pitanje mreže i koordiniranja nije pitanje rivalstva nego protoka informacija. "Protok informacija je vrlo važan", kaže, i upozorava na ono što se često događa u manjinskim zajednicama: formiraju se "dva tabora" bez stvarnog razloga, samo zato što ljudi ne razgovaraju. "Ja mislim da si ti protiv, a ti misliš da sam ja protiv… u stvari samo nismo razgovarali." Taj problem, naglašava, ne rješava se pobjedom jednog nad drugim, nego kulturom dijaloga, čak i kada se ne slažete. "Moramo razgovarati. Slagali se ili ne – moramo imati otvoren kanal."

Kulašin je posebno osjetljiv na odgovornost vodećih ljudi. Ljudi na terenu gledaju, kaže, kako se ponašaju oni na vrhu. Ako vrh nema korektan odnos, to se odmah prelijeva

dolje kao nepovjerenje. A on je, u tom smislu, ponosan na jednu stvar: da je uspjeh bošnjačke manjine u političkoj mobilizaciji posljednjih godina došao upravo iz poruke o saradnji i zajedništvu. “Jedan od razloga uspjeha… bila je poruka da se prestalo sa sukobima i da se ušlo u fazu saradnje.” Ali odmah dodaje da se to mora održati. Jer bez kontinuiteta sve se pretvara u kratkotrajni “bljesak”, a razočaranje se vraća još jače.

Za njega, pitanje mreže i koordiniranja nije pitanje rivalstva nego protoka informacija. “Protok informacija je vrlo važan”, kaže, i upozorava na ono što se često događa u manjinskim zajednicama: formiraju se “dva tabora” bez stvarnog razloga, samo zato što ljudi ne razgovaraju. “Ja mislim da si ti protiv, a ti misliš da sam ja protiv… u stvari samo nismo razgovarali.” Taj problem, naglašava, ne rješava se pobjedom jednog nad drugim, nego kulturom dijaloga

POKRENUTI JE LAHKO, ODRŽATI JE POSAO

U Kulašinovim rečenicama često se pojavljuje riječ koja pripada menadžerskom rječniku, ali kod njega ima dodatnu težinu: kontinuitet. Kaže da je u današnjem vremenu lahko “pokrenuti” – portal, emisiju, festival, udruženje. “Pokrenemo za jedan dan.” Teže je održati, hraniti, razvijati, stvarati naviku kod ljudi. Danas, u doba društvenih mreža, čak i algoritmi “traže hranu”, morate stalno davati sadržaj da bi vas uopće bilo.

Tu se vidi i njegov profesionalni background. Kulašin je dugo radio u sistemima koji traže organizaciju, timski rad i hijerarhiju odgovornosti. “Cijeli život radim u nekom sistemu… u firmama po 800 ljudi.” Zato i zajednicu vidi kao nešto što mora imati strukturu: “Od vrha do dna ustrojeno kako treba.” Ne zbog kontrole, nego zbog održivosti i jasnog rada.

U tom tonu govori i o potrebi da se ponekad stane, sjedne, revidira, dogovori. “Ako treba sjesti sedam dana, deset dana – neke stvari revidirati.” Ne smije se, kaže, dozvoliti da cijela zajednica postane talac odnosa dva čovjeka ili dva kruga. “To je užasno.” I tu, opet, njegov ton ostaje diplomatski, ali poruka je oštra: ego i lične netrpeljivosti u manjinskim zajednicama proizvode štetu koja se teško popravlja.

On sebe, pritom, ne predstavlja kao čovjeka koji “živi od funkcije”. Naprotiv, naglašava da nema materijalni interes i da mu je važnija satisfakcija da zajednici nešto ostane, zapis, institucija, program, kontinuitet. “Više mi je satisfakcija da smo nešto doprinijeli našoj zajednici, da je nešto ostalo zapisano.”

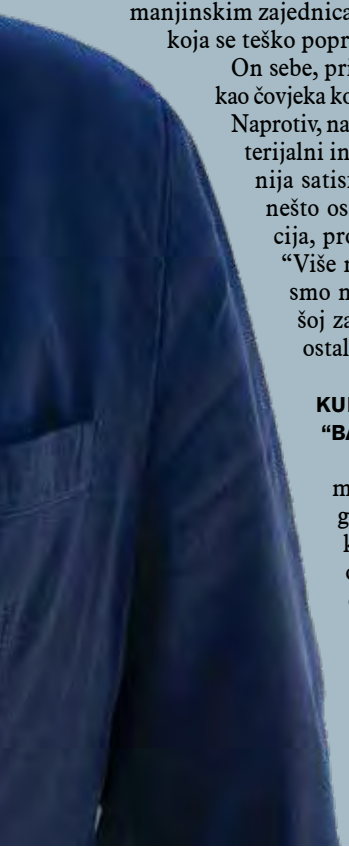

KULTURA IZVAN “BAKLAVE”

Jedna od najzanimljivijih dionica razgovora bila je ona o kulturi kao temelju opstanka. Kulašin otvoreno kaže da se bošnjački kulturni rad u Hrvatskoj ne smije svesti na gastronomiju i “prigodne programe”. “Ako sve svedemo na baklave, bureke, ćevape… to je kratkog daha.” Kultura je, u toj logici, ono što ostaje kad se sve drugo potroši. I tu dolazimo do jedne njegove ključne ideje: bošnjačka manjina mora graditi prostore i programe koji će privlačiti i “naše” i druge, koji će biti u tkivu grada, vidljivi, otvoreni.

U istom dahu govori i o prostorima kulturnih centara Nacionalne koordinacije te da nije nužno da svi imaju 400 ili 600 kvadrata da bi mjesto imalo snagu. Kao primjer navodi francuski kulturni prostor u Marmontovoj ulici u Splitu – relativno mali, ali u centru, vidljiv, funkcionalan. Tu se odvijaju škole jezika, izložbe, kulturna događanja. “Želim reći da nam ne ne treba 500 kvadrata. Dovoljno je i 50, ako znaš šta hoćeš.” Odnosno, Kulašin u Koordinaciji zagovara definiranje potreba biblioteka, sala za susrete, prostor za radionice, možda mali kafić kao mjesto okupljanja.

Zanimljivo je bilo primijetiti da Kulašin i kad je nezadovoljno opservira, on stalno nudi rješenje. Njegovo rješenje je, opet, sistemsko: ne treba se stalno nadmetati ko je “krovni”, ko je “prvi”, ko je “važniji”. Umjesto toga, kaže, treba programski dogovor: ko se bavi čime, gdje su preklapanja, gdje su rupe, ko ima kapacitete.

U toj viziji, Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Republici Hrvatskoj – Bošnjaci zajedno! je koordinacija – organizacija koja usklađuje, informira i pravi okvir. Kulašin vjeruje da u zajednici ima prostora za sve, za izdavaštvo, za škole bosanskog jezika, za kulturno-umjetničke sekcije, za medijski rad, za programe mladih.

U njegovom idealnom scenariju smanjeni su endemski sukobi, jer svako zna svoju odgovornost. Ako se radi informiranje – radi se kvalitetno. Ako se radi festival – radi se ozbiljno. Ako se radi škola jezika – radi se sistemski, s nastavnim planom, uporno, iz godine u godinu. To je ono što on zove “profesionalno” ili “poluprofesionalno”, ali uvijek s vidljivim trudom. Najopasnije je, kaže, kad se ne vidi trud i kad se energija troši na formu, a ne na sadržaj.

SPLIT KAO KULTURNA ŠANSA

Posebno zanimljivo je kako Kulašin vidi Split, ne samo kao mjesto gdje Bošnjaci žive, nego kao kulturnu šansu. Split je, kaže, turističko i ekonomsko središte, grad koji ima snažan identitet i kulturne forme (poput klapa) koje su dio mediteranskog duha. On vjeruje da se tu može napraviti nešto autentično, susret sevdaha i klape, programi koji bi bili i bošnjački i hrvatski i splitski, i lokalni i bosanski, i otvoreni.

Naglašava da u Splitu postoje ljudi i muzičari koji već godinama grade takve mostove, da ima znanja i kapaciteta, ali da je za iskorak na viši nivo potrebna šira logistika, bolja povezanost i plan. Ne “jednokratni spektakl”, nego sadržaj koji će se ponavljati, rasti i postati prepoznatljiv. Kulašin tu, opet, vraća priču na kontinuitet: jednom se može napraviti događaj, ali treba napraviti naviku da se to očekuje svake godine, da grad zna da je to dio kalendara, da se publika širi.

Kad se razgovor približi kraju, Kadro Kulašin se vraća na pitanje koje mu očito stoji u pozadini već dugo: Šta ostaje iza nas? “Pitanje je koliko ćemo ostaviti za sobom”, kaže. Ne možete ostaviti ništa ako zajednica nije živa, ako ne ulaze novi ljudi, ako se sve svodi na uski krug istih lica.

Njegov ideal nije zajednica koja je stalno “u odbrani”, nego zajednica koja ima normalan kulturni i društveni život: biblioteke, horove, škole, debate, promocije, prostor gdje se ljudi osjećaju dobrodošlo, gdje je “toplo, čisto, konforno”, gdje niko ne viče i niko se ne svađa. “Ljudi to vole”, kaže jednostavno, kao da objašnjava najosnovniju ljudsku potrebu: dostojanstvo. ●

Hassan Haidar Diab,
hrvatski novinar i
politički komentator

DOBACUJU MI DA SAM MUDŽAHEDIN I DA IDEM KUĆI, ALI JA SVOJE IME NEĆU PROMIJENITI

Ponekad mu, kaže, nepoznati ljudi na ulici dobacuju: “Mudžahedin, što radiš ovdje, idi kući!” To ga, priznaje, “užasno smeta”, a za one koji dobacuju ima samo jednu riječ: “Primitivci”. Njegov odgovor je izravan: “Hajde ti postigni ono što sam ja postigao.” I dodaje još jednu važnu razliku, kad ide po svijetu na konferencije, ne predstavlja Libanon, nego Hrvatsku. “Preda mnom je hrvatska zastava i govorim hrvatski – ne libanonski.”

RAZGOVARALA: Vesna Ivezić
FOTOGRAFIJA: Stipe Majić

Hassan Haidar Diab rođen je 1963. godine u Bejrutu. Uz njegovo ime gotovo se uvijek vežu iste odrednice: hrvatski novinar, ratni reporter i politički komentator. U njegovoj biografiji, međutim, te riječi nisu tek profesionalne označnice zanimanja, one su, barem kako sam pripovijeda, nastavak života koji je od najranije dobi bio obilježen ratom, ideologijama i izbjeglištvom.

U Zagreb je došao 1981. godine. Nije to bila slučajna stanica, nego izbor koji je, kako kaže, proizašao iz političkog konteksta u kojem je odrastao i kojem je pripadao. Dobio je stipendiju za studij u Jugoslaviji, i to stipendiju Palestinske oslobodilačke organizacije. Bio je pripadnik PLO-a i, kad mu se otvorila mogućnost da ode studirati u "neku socijalističku zemlju", odlučio se baš za Jugoslaviju. Razlog ne skriva: "Za mene je Josip Broz Tito bio idol, kao i narodnooslobodilačka borba. Uz Tita moj idol bio je i Che Guevara."

U Jugoslaviju je stigao najprije preko Beograda, a onda je, prije konačne odluke, obilazio i druge glavne gradove. Htio je, kaže, vidjeti gdje se može zamisliti. Ipak, kad je došao u Zagreb, nešto se presjeklo: "To je bila ljubav na prvi pogled." Grad mu se ukazao kao posebna cjelina, s detaljima koji su mu ostali urezani – "Trg Republike (danas Jelačić plac), Ilica, Gornji grad, pa crkve, Gradska kavana…" U tom nabrajanju nije sadržan samo zanesenjački turistički sentiment, nego osjećaj da je pronašao mjesto koje ga prima. "Zagreb je specifičan grad, ima nevjerojatnu dušu", kaže, i dodaje jednostavno: zaljubio se i ostao.

Upisao je Fakultet političkih znanosti. I to nije bio tek akademski izbor, nego nastavak plana koji je u sebi nosio još iz Bejruta. Po povratku je, vjerovao je, trebao postati političar u okviru PLO-a. Taj "povratak" tada je zvučao kao logičan slijed. A da bi se razumjelo zašto, Diab se vraća još dublje, u djetinjstvo koje, kako tvrdi, zapravo i ne pamti kao djetinjstvo.

PRVI RAT S DESET GODINA

Odrastao je u kvartu Shatila u Zapadnom Bejrutu, uz staru zračnu luku. Kako uz aerodrom "nisu smjele biti nikakve zgrade", ondje je postojao "veliki prazni prostor". U taj prostor, i u taj kvart, počeli su masovno dolaziti Palestinci nakon 1967. godine. Shatila je s vremenom postala palestinski izbjeglički kamp i u njemu je bila i njihova kuća. Najprije šatori, zatim sve čvršća svakodnevica izbjeglištva, a onda i vojni ritam: "Tamo su prvo postavili šatore, a malo-pomalo počeli su i s vojnim vježbama."

Diab pamti i da je među njima bilo mnogo djece, dječaka koji su trenirali. Kao dijete, počeo je dolaziti, gledati ih, a onda se "postupno" uključivati. I danas, kaže, kod njih postoje takve dječje grupe koje vježbaju, zovu ih "lavići". Njegovo vlastito odrastanje s tim "lavićima" nije ostalo na promatranju. Godine 1973. prvi put je sudjelovao u sukobu između palestinske i libanonske vojske. "To je bio moj prvi rat", kaže. Imao je deset godina.

"Još kao djeca osjećali smo posljedice ratova, iskreno, ne sjećam se djetinjstva izvan toga." Kad kaže "ja zapravo nisam imao djetinjstvo", izgovara to kao zaključak jer kakvo je djetinjstvo, pita se, "kada se dijete s deset godina već uključuje u rat?" Kad danas gleda djecu koja "žive i uživaju razne blagodati", postaje mu jasnije koliko je njemu toga bilo uskraćeno

Dvije godine kasnije, 1975., izbio je libanonski građanski rat. I tu Diab prekida ono što naziva čestim pogrešnim pojednostavljivanjem. "Ljudi često pogrešno govore da je rat u Libanonu bio između kršćana i muslimana. To nije istina." On ga opisuje kao rat lijevih i desnih ideologija. Ističe da je "na obje strane bilo mnogo i kršćana i muslimana", pa čak u našem razgovoru navodi primjer koji mu je ostao važan kao argument: „U Komunističkoj partiji Libanona, kaže, bilo je čak 99 posto kršćana."

U njegovoj interpretaciji, "svi lijevo orijentirani bili su na strani Palestinaca", a "svi desno orijentirani" na strani Falange – kršćanske političke i militantne organizacije – koja je, kako tvrdi, i pokrenula sukob. "Suština je bila u tome da je Falanga htjela protjerati Palestince." Ipak, dodaje, bilo je i "mnogo Libanonaca, stranaka i lijevo orijentiranih organizacija" koje su stajale uz Palestince. Zato, u njegovoj interpretaciji, to nije bio rat ni između Libanona i Palestine, ni između kršćana i muslimana, nego rat između dviju ideologija.

Diab širi sliku i izvan Libanona. Palestinci su, podsjeća, prvo došli u Jordan, gdje su pokušali stvoriti "zamjensku državu", a zatim su to pokušali i u Libanonu. Sve je, kaže, trajalo do 1990. godine, "iako zapravo još uvijek nije u potpunosti završilo". Libanon opisuje kao "kompliciranu zemlju", krizno područje i strateški iznimno važno mjesto u kojem su "mnoge zemlje imale i još uvijek imaju utjecaj" – spominje Saudijsku Arabiju, Egipat i druge.

Za njega to nije bila geopolitika iz novina, nego život koji se uvlačio u svaku poru. "Još kao djeca osjećali smo posljedice ratova, iskreno, ne sjećam se djetinjstva izvan toga." Kad kaže "ja zapravo nisam imao djetinjstvo", to ne izgovara kao metaforu, nego kao doslovan zaključak: kakvo je djetinjstvo, pita se, "kada se dijete s deset godina već uključuje u rat?" Kad danas gleda djecu koja "žive i uživaju razne blagodati", postaje mu jasnije koliko je njemu toga bilo uskraćeno. "Nisam imao ništa. Nitko mi nikada nije dao dar." Bilo ih je jedanaest u obitelji, ali odmah dodaje da to "nije bio pravi razlog" – jednostavno, ondje je postojao drukčiji život, "život siromaštva i ratova", i to se osjećalo u svemu.

ZVALI SU GA „PALESTINAC"

Ipak, školovanje mu nije bilo prekinuto. Objašnjava da je u Libanonu, kao kasnije i u Siriji, situacija često bila takva da je u jednom dijelu zemlje bilo pucnjave i razaranja, dok u nekom gradu ili dijelu grada "nije bilo gotovo ništa – sasvim drugi svijet". Zato je, kaže, "bez problema" završio i osnovnu i srednju školu. Išao je u državnu školu jer su roditelji bili siromašni, a u toj školi bilo je "različite djece" – muslimana, Druza, kršćana, Alavita. Bilo je i mladih pripadnika Falange. On to pamti kao prostor razgovora: "Bilo je lijepo raspravljati i čuti različita mišljenja, sukoba među nama nije bilo." U tom školskom mozaiku njega su, kaže, zvali Palestinac – kao oznaku identiteta koja je bila prisutna, ali ne nužno i povod za školske sukobe.

Kaže i da su, unatoč ratu, funkcionirale čak i visokoškolske institucije: Arapski univerzitet radio je "cijelo vrijeme rata". On tamo nije studirao jer je bilo skupo, a stipendija za Jugoslaviju bila je izlaz. Da je htio ostati, morao bi se "sam snalaziti".

Dolazak u Jugoslaviju za njega je bio sudar svjetova. "Kad sam došao u Jugoslaviju,

nisam mogao vjerovati da postoji drugi život osim onog koji sam poznavao u Libanonu." Bio je iznenađen i tek je tada, kaže, shvatio da može biti drugačije.

U početku se sporazumijevao na engleskom, a hrvatski je učio na Filozofskom fakultetu. "To je težak jezik", priznaje, i odmah dodaje nešto što zvuči kao savjet iz vlastitog iskustva: ljudi misle da treba prvo učiti gramatiku, ali njemu je "najviše pomoglo razgovaranje s ljudima". Učio je i čitanjem: stripovi su bili ulaz, posebno Alan Ford kojeg je "jako volio", a onda su došle i novine. I tu se pojavljuje još jedna, naizgled "zagrebačka" nit u njegovoj priči: bio je vatreni navijač Dinama. Kupovao je njihove novine, čitao ih i, kaže, "dosta razumio". Jezik, grad i nova svakodnevica nisu mu došli odjednom, ali u njegovom pripovijedanju jasno je da je Zagreb vrlo rano prestao biti samo mjesto studija, postao je prostor u kojem je prvi put osjetio da se život može voditi i izvan zvuka pucnjave.

MLADOST U ZAGREBU I LJUBAV S LJILJANOM

Na pitanje kako su ga u Zagrebu dočekali – kolege, profesori, okolina – Hassan Haidar Diab odgovara bez zadrške, kao da se u tome nema što dramatizirati. "Nikad nisam imao problema. Svi su me prihvatili vrlo lijepo." U tom prvom zagrebačkom razdoblju, kaže, imao je i materijalnu sigurnost kakvu dotad nije poznavao jer stipendija je bila dobra, a s njom i osjećaj da si napokon može "puno toga priuštiti".

Živio je grad intenzivno, kao netko tko želi nadoknaditi propušteno vrijeme. Najčešće je izlazio u Saloon, "elitni klub u koji su dolazili pjevači, glumci i sportaši". Putovao je i na more – spominje Pag i Rab – i pratio sport s navijačkom strašću koja ga je brzo vezala za zagrebačku svakodnevicu: "Niti jednu utakmicu Dinama ili Cibone nisam propustio – bio sam posvuda." U tom nabrajanju nalazi se i detalj koji govori o njegovoj tadašnjoj slici života: "Imao sam čak i skupi automobil."

Kad danas govori o privatnom životu, kaže da ima "lijep i stabilan brak" i da je već 17 godina sa svojom ženom. O Zagrebu govori kao o mjestu koje ga je oblikovalo. Za njega je to "oduvijek bio otvoren i poseban grad, grad svjetskog kalibra", s fakultetima koji su bili "priznati diljem svijeta". Primjećuje i promjene: Zagreb "više nije isti kao osamdesetih" jer se, kako kaže, promijenila struktura stanovništva, ali unatoč tome zaključuje gotovo prisno: "I dalje je to moj Zagreb."

Ljiljanu, svoju današnju suprugu, upoznao je sasvim slučajno u kafiću u Velikoj Gorici. Ona je čekala autobus, a on je ondje bio "zbog posla". Razgovor je krenuo spontano; on je pozvao na kavu, i "tako je sve počelo". Ljiljana je tada živjela u selu Velika Buna, gdje danas žive zajedno.

O njoj govori s poštovanjem i ponosom, ali i kao o osobi koja je, kroz zajednički život, ušla duboko u njegov svijet. Ljiljana je spisateljica i, kako ističe, nedavno je dobila nagradu "Zlatna turopoljska podgutnica" za knjigu Ljubav u sjeni ratova – priznanje koje se, kaže, svake godine dodjeljuje građanima Velike Gorice za rad i doprinos zajednici. No važnije od nagrade u njegovoj priči jest činjenica da je s njim obišla "gotovo sva ratišta" na kojima je bio.

Prekretnicu veže za 2011. godinu i Arapsko proljeće, kada je u Libiji nestao na deset dana. Do Tripolija su se, prisjeća se, kretali teškim putevima, nitko ih nije zvao, radili su svoj posao, a tek kad su se vratili "do civilizacije", otvorio je e-mail i zatekao mnoštvo poruka: "Di si? Što se dogodilo? Nisi dostupan. Jesi li u redu?" Tek tada je shvatio što se zapravo događalo – "uopće nije bilo signala", pa se nitko nije mogao javiti. Ljiljana se, kaže, jako prestrašila. I tada je donijela odluku da ide s njim.

Njene riječi prenosi kao rečenicu koja je promijenila ritam njihovog života: "Ako ti pogineš, moj život više nema smisla." I krenuli su zajedno.

Kad govori o ratnim terenima Bliskog istoka, ton mu se vraća na iskustveni, gotovo suhi realizam: "Ratovi na Bliskom istoku su surovi. Stalno si izložen smrti. Tko to nije doživio, ne može razumjeti." Ali ono što naglašava jest da su, unatoč svemu, prolazili zajedno. Svako jutro Ljiljana bi na mobitelu zapisivala gdje su bili i što se događalo – da ne zaboravi. On, kaže, u početku nije ni znao što točno radi, sve dok mu jednog dana nije rekla: "Napisala sam knjigu."

Ljiljaninu knjigu Hassan vidi kao nešto što nadilazi intimnu priču: smatra je "iznimno važnom" u vremenu netolerancije, mržnje i huškanja, jer nosi poruku koju on izgovara vrlo jasno: ljubav "ne poznaje granice" i "ne pita za vjeru ni naciju". Upravo zbog te poruke, kaže, dobila je veliku podršku i priznanje. Ljiljana sada piše i drugu knjigu, a sve što je vidjela na ratištima, tvrdi, promijenilo joj je pogled na svijet. „Kad čovjek vidi toliko stradanja, toliku glad i žeđ djece, dok mi ovdje mirno pijemo kavu, to ga duboko promijeni – postane humaniji, razvije empatiju. O tome piše.", otkriva Hassan.

I o njemu samome, kaže, snimljena su dva filma – jer mu je život bio "izuzetno avanturistički, nevjerojatan". Prvi je dokumentarni film *Hassan* (2017.), tridesetominutni, redatelja Arsena Oremovića. Drugi je dugometražni *Hassanovi ratovi* (2024.), redatelja Roberta Bubala. U tim filmovima, kako kaže, otkriva svoje "neotkrivene tajne" i pokušava pokazati tko je zapravo "taj najnagrađivaniji novinar, poznati ratni reporter, ratni komentator na Hrvatskoj televiziji, vojni analitičar i slično".

Za film Roberta Bubala veže i dug proces nagovaranja: Bubalo je, kaže, već 15 godina želio snimiti film, a on je odbijao. Razlog nije bio profesionalan, nego osoban – nije htio

"otvarati stare rane" zbog poginulog brata, prijatelja i školskih drugova, zbog višestrukih ranjavanja i teških trenutaka. Ipak je pristao. "Sjedili smo i razgovarali danima", kaže, a onda je Bubalo napisao scenarij i pokazao mu gotovu verziju. "Nisam ništa mijenjao." Dobili su sredstva i snimili film, a poslije su ga prikazivali na festivalima i osvajali nagrade.

No ono što mu je, kaže, najvažnije nije festivalska ruta nego reakcija publike. Ljudi mu znaju reći da, ako netko želi saznati što se događa na Bliskom istoku, neka pogleda Hassanov film. "To je suština filma." Slično govori i za Ljiljaninu knjigu: "Ni ona nije nikoga ostavila ravnodušnim."

Kad se razgovor vrati na Libanon i obitelj, njegove rečenice ponovno postaju teške. Kaže da obitelj ima "i tamo i drugdje po svijetu". Jedan brat mu je poginuo u ratu. O današnjem životu u Libanonu govori bez uljepšavanja: "Danas se živi jako teško, ljudi rade samo za kruh i osnovne potrepštine." Prisjeća se da je to prije bila zemlja hedonizma, poznata po hrani, a danas je "gotovo sve nedostupno". Pokušava pomoći koliko može. Kad dobije plaću, šalje novac obitelji, ali problem je što "sve kasni".

U jednoj rečenici sažima slom svakodnevice koju pamti, kaže da je Libanon proglasio bankrot 2001. godine i da je od tada život izuzetno težak, vrijednost novca i plaća, po njegovim riječima, drastično je pala – navodi primjer plaće koja je prije iznosila oko 1000 dolara, a onda je "preko noći pala na 20 dolara".

MUKE PO INTEGRACIJI

Kad Hassan Haidar Diab govori o integraciji, ne govori apstraktno jer je mjeri vlastitim životom i iskustvima, i dobrim i ružnim. "Za sebe mogu reći da sam integriran", kaže, a kao jedan od najupečatljivijih dokaza vlastite "uklopljenosti" navodi putovanja na kojima se čovjek, doslovno, mora naučiti prilagođavati drugima.

Prisjeća se da je bio sa Željkom Malnarom na Putevima Aleksandra Velikog – ekspediciji koja je, kako prepričava, vodila kroz čitavu Makedoniju, Bugarsku, Tursku, Siriju, Libanon i Jordan. I to, naglašava, "na konjima". Takvo putovanje nije romantična razglednica, nego disciplina sporog kretanja i stalnog susreta s tuđim pravilima. U Turskoj su, kaže, putovali gotovo godinu dana, jer "ne možeš jahati više od 15 do 20 km dnevno". U svakom selu u koje bi došli upoznavali su različite ljude i različite živote, a ključna lekcija bila je jednostavna: "Morali smo se prilagoditi njima, a ne oni nama."

Iz te slike izvodi i svoju definiciju integracije. Naime, čovjek može zadržati vjeru i običaje, ali mora poštivati zemlju u koju je došao. Ne očekuje se, kaže, da netko "pije alkohol ili jede svinjetinu", ali se očekuje da poštuje pravila i običaje i, jednako važno, da se ne izolira. "Izolacija je najgora stvar", kaže otvoreno. Primjećuje da se ljudi koji dolaze iz arapskog i islamskog svijeta često zatvaraju među sobom, gradeći vlastite krugove do mjere da prestaju biti dio društva u koje su stigli. S druge strane, podsjeća da i ovdje i u svijetu ima mnogo intelektualaca, doktora, inženjera iz arapskog i islamskog svijeta koji rade, imaju svoje poslove i integriraju se, kao i uspješni mladi sportaši iz druge generacije doseljenika koji "predstavljaju zemlju u kojoj žive". A onda dodaje rečenicu koja odražava i njegov umor od identitetskih presuda: "Pustimo sad primitivce koji kažu: 'Ti ne možeš biti Hrvat.'"

Najveći problem, po njemu, često nije u nedostatku "prilike", nego u "dobrovoljnom stavljanju sebe u geto". Kao upozorenje navodi Molenbeek u Bruxellesu, kvart koji spominje kroz iskustvo vlastitog boravka i kroz prizmu problema radikalizacije i ISIL-a. "Ne možete vjerovati u kojem svijetu ti ljudi žive! Neki nikada nisu izišli iz kvarta." Ne skida odgovornost na "Zapad" ili belgijsku vladu – naprotiv, kaže: "Ne bih rekao da su krivi belgijska vlada ili Zapad – oni sve daju." Ali smatra da se taj obrazac zatvaranja mora mijenjati, jer izolacija postaje plodno tlo za ekstremizam i za trajni prekid veze s okolinom.

Ipak, Diab ne govori o integraciji samo kao o "dužnosti" doseljenika, govori i o društvu koje prima i o primitivizmu koji, kako kaže, zna isplivati čim se negdje u svijetu dogodi nasilje. Ponekad mu, kaže, nepoznati ljudi na ulici dobacuju: "Mudžahedin, što radiš ovdje, idi kući!" To ga, priznaje, "užasno smeta", a za one koji dobacuju ima samo jednu riječ: "Primitivci". Njegov odgovor je izravan: "Hajde ti postigni ono što sam ja postigao." I dodaje još jednu važnu razliku, kad ide po svijetu na konferencije, ne predstavlja Libanon, nego Hrvatsku. "Preda mnom je hrvatska zastava i govorim hrvatski – ne libanonski."

U tom dijelu razgovora širi priču na atmosferu u javnosti: kaže da "ovdje često vlada teški primitivizam", podsjeća i na fizičke napade na strane radnike "koji nemaju veze s islamom", te spominje i slučajeve u kojima se krivnja automatski lijepi na "stranca". Navodi primjer časne sestre za koju se mislilo da je napadnuta na ulici, pa je "odmah bio optužen Afganistanac". To, kaže, "se ne smije dopustiti". Njegov princip je jasan. Kad se dogodi nasilje, nasilnika treba imenovati "imenom i prezimenom", a ne po vjeri ili naciji. Istovremeno, dodaje i drugu stranu iste medalje: "Ne smije se dopustiti da manjina terorizira većinu." Problemi se, po njemu, moraju izgovoriti naglas, ali bez kolektivnog označavanja i bez prečica koje hrane mržnju.

Integraciju vidi kao nešto što je važno prvo za sebe, a potom i za okolinu: "Kad je netko integriran, život je ljepši." U toj rečenici kao da se spaja sve ranije što je govorio – i o ratu, i o pripadanju, i o potrebi da se ne živi u rovovima ni kad nema pucnjave. Posebno naglašava odgovornost medija: "Mi novinari moramo biti odgovorni i paziti što pišemo. Uvijek treba ostati na sredini." I tu ubacuje vlastito iskustvo napada jer bio je izložen "velikim napadima", ali ih je prijavio "ne zbog sebe, nego da se takvo ponašanje ne ponovi". Policija je, kaže, postupila. Da je šutio, uvjeren je, oni bi nastavili. Svijet je, upozorava, takav da "ne treba puno da se situacija zapali".

Dio njegove procjene vezan je i za širi globalni kontekst. Kaže da se položaj muslimana pogoršao nakon napada na WTC 11. rujna 2001., ali u istoj rečenici povlači crtu jer on ne mora biti odgovoran za teroriste koji su to učinili. "Ja sam svjetski čovjek", kaže. Smatra da "svaka vjera treba biti pod paskom kako se nasilje ne bi širilo", jer je puno ratova u svijetu izazvano vjerom, ali dodaje i osobni stav koji nije spreman mijenjati ni pod pritiskom: "Ja neću promijeniti svoje ime."

Uspoređujući danas i prije, kaže: "Prije, kad je bila Jugoslavija, bilo je bolje, nitko ništa nije pitao." Kao simptom promjene navodi razgovor s prijateljicom koju zna godinama. Rekla mu je da se više ne osjeća sigurnom, jer je u gradu srela dvojicu muškaraca koji su "izgledali kao strani državljani". On je pitao zašto se osjećala nesigurno, a ona je odgovorila: "Ne znam, osjećala sam nelagodu." Za njega je to znak koliko je strancima postalo teško jer "prije toga takvih situacija nije bilo". Danas, smatra, društvene mreže i pojedini mediji doprinose stvaranju predrasuda o arapskom i islamskom svijetu, a najgore mu je kad čuje optužbu: "Došli ste ovdje stvarati islamsku državu!" Na to odgovara gotovo rezignirano: "Kakvu islamsku državu?"

Zbog svega toga, zaključuje, danas je integracija teža nego prije i baš zato, kaže, treba raditi na tome "da bude bolje." ●

Dr. sc. Margareta Gregurović, viša znanstvena suradnica na Institutu za istraživanje migracija u Zagrebu

U HRVATSKOJ NEMAMO definiranu integracijsku politiku i to stvara veliki problem

Gregurović ne pristaje na pojednostavljenja. Integracija za nju nije "test" samo za onoga tko dolazi, nego proces koji mora zahvatiti i društvo koje prima. Kaže to izravno: integracija je dvosmjerni proces prilagodbe između stranaca i društva države useljenja, i pritom je "često dugotrajan i višedimenzionalan". Drugim riječima, ne odvija se u jednoj točki i ne završava jednom administrativnom odlukom.

RAZGOVARALA: Vesna Ivezić
FOTOGRAFIJA: Stipe Majić

Sociologinja dr. sc. Margareta Gregurović danas je jedna od onih istraživačica koje "na terenu" prate ono što se u Hrvatskoj posljednjih godina sve jasnije vidi i u ulicama i na tržištu rada, to da zemlja koja je desetljećima bila prepoznata kao emigrantska, ubrzano dobiva obilježja imigrantskog prostora. Gregurović je viša znanstvena suradnica na Institutu za istraživanje migracija u Zagrebu, a njezina su područja rada široka, ali međusobno čvrsto povezana: sociologija migracija, etnički odnosi, obrazovanje i sociološka metodologija.

Njezin profesionalni put je kontinuitet sustavnog bavljenja društvom kroz podatke, terensko istraživanje i analizu. Sociologiju je diplomirala na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2004. godine, a doktorirala 2014. s temom "Sociološki aspekti etničkih predrasuda na primjeru Hrvatske". Još ranije, 2003. godine, završila je napredni program kvantitativne analize na UiT – The Arctic University of Norway u Tromsøu (South-East European Social Survey Project – Intensive training in advanced quantitative social survey analysis). U znanstvenom sustavu napreduje kroz zvanja: 2015. izabrana je u zvanje znanstvene suradnice, a 2021. u zvanje više znanstvene suradnice u polju sociologije.

U Institutu (nekada Institutu za migracije i narodnosti) radi od 2008. godine, a paralelno s istraživačkim radom godinama je bila jedna od ključnih uredničkih figura časopisa Migracijske i etničke teme / Migration and Ethnic Themes: od "mlade urednice" (2008.–2014.), preko izvršne urednice (2014.–2020.), do glavne urednice (2021.–2024.). U profesionalnoj biografiji stoje i angažmani u obrazovnim institucijama i vrednovanju obrazovanja: rad u PISA centrima (Agencija za odgoj i obrazovanje 2005.–2007.; Nacionalni centar 2007.–2008.), članstvo u Savjetu Europskog društvenog istraživanja (ESS) u Hrvatskoj (od 2020.), te uredički i recenzentski angažmani u znanstvenim časopisima (Sustainability, Revija za sociologiju). Nastavu vodi i na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (Katedra za upravnu znanost), kao vanjska suradnica na specijalističkom diplomskom stručnom studiju javne uprave, na kolegiju Nacionalne manjine i javna uprava (2022/2023 i 2023/2024), a u životopisu joj stoji i Klasična gimnazija u Zagrebu (2024.–2025.).

KAD STRANCI POKUCAJU NA VRATA

Sve to nije samo popis funkcija, nego okvir iz kojeg Gregurović promatra društvenu promjenu koja se danas događa pred našim očima. U uvodu razgovora polazimo od šire slike. Europa se načelno definira kao ekonomska i politička nadnacionalna zajednica koja ističe mir, slobodu, sigurnost i pravdu za svoje građane, ali se u praksi sve češće lomi na pitanju migracija – posebno kad "stranci pokucaju na vrata". Migracije su, kako se često naglašava, stare koliko i čovječanstvo, no globalizacija, dostupnost informacija i lakši transport promijenili su i intenzitet i vidljivost kretanja ljudi. Pritom se u javnosti sve glasnije ponavljaju tvrdnje o "ugrozi" europske kulture, religije, civilizacije, ekonomije i politike, paralelno jačaju "tvrde politike" i struje koje se otvoreno protive prisutnosti stranaca, a pitanje sigurnosti dodatno komplicira integracijske procese.

U hrvatskom kontekstu ta se rasprava posljednjih godina više ne vodi samo teorijski. "U novije vrijeme svjedočimo pojačanom dolasku i zapošljavanju stranaca u Hrvatskoj", jedna je od polaznih

“Glavni je cilj projekta HRIMIZ istražiti način života stranih (migrantskih) radnika u Hrvatskoj, izazove s kojima se suočavaju prilikom dolaska i tijekom boravka u Hrvatskoj te kakvi su im planovi za budućnost.” Važno joj je naglasiti da projekt ne sluša samo jednu stranu, istraživanje se gradi kroz intervjue sa samim stranim radnicima, ali i s drugim dionicima sustava primitka i zapošljavanja – od predstavnika vlasti, preko strukovnih udruženja, poslodavaca i sindikata.

činjenica u našem razgovoru i upravo na tom terenu Institut provodi projekt “Hrvatska kao imigrantska zemlja: Povijesne i suvremene perspektive (HRIMIZ)” (2024.–2027.), financiran sredstvima Next-Generation EU. Gregurović je voditeljica projekta, a njegov fokus stavlja na konkretne živote: kako strani radnici u Hrvatskoj žive, rade, planiraju, što ih dočeka i što im otežava svakodnevicu.

O cilju istraživanja govori precizno, bez uopćavanja: “Glavni je cilj projekta HRIMIZ istražiti način života stranih (migrantskih) radnika u Hrvatskoj, izazove s kojima se suočavaju prilikom dolaska i tijekom boravka u Hrvatskoj te kakvi su im planovi za budućnost.” Važno joj je naglasiti da projekt ne sluša samo jednu stranu, istraživanje se gradi kroz intervjue sa samim stranim radnicima, ali i s drugim dionicima sustava primitka i zapošljavanja – od predstavnika vlasti, preko strukovnih udruženja, poslodavaca i sindikata. U tom se “mozaiku” potom mapiraju ključne teme, sociodemografske karakteristike stranih radnika, njihovi radni i životni uvjeti, pitanja integracije i migracijskih planova.

INTEGRACIJA SE TIČE SVIH

Kad razgovor pređe na integraciju, Gregurović ne pristaje na pojednostavljenja. Integracija za nju nije "test" samo za onoga tko dolazi, nego proces koji mora zahvatiti i društvo koje prima. Kaže to izravno: integracija je dvosmjerni proces prilagodbe između stranaca i društva države useljenja, i pritom je "često dugotrajan i višedimenzionalan". Drugim riječima, ne odvija se u jednoj točki i ne završava jednom administrativnom odlukom.

Pozivajući se na istraživanja, razlaže integraciju na dimenzije koje se međusobno uvjetuju: pravno-političku, društveno-ekonomsku i kulturno-religijsku. Ono što je posebno važno u njezinoj interpretaciji jest povezanost tih razina, primjerice, reguliranje pravnog statusa, kroz dozvolu boravka i rada, neposredno određuje pristup društveno-ekonomskim resursima. U te resurse ubraja uključivanje u tržište rada, obrazovanje, stanovanje, zdravstvenu zaštitu i slična područja. U Hrvatskoj je taj dio, naglašava, reguliran Zakonom o strancima. Treća dimenzija odnosi se na kulturna i vjerska prava imigranata i na to kako društvo domaćina doživljava kulturne različitosti.

A onda dolazi ključna rečenica koja objašnjava zašto se, unatoč sve većem broju stranih radnika, Hrvatska često ponaša kao da je riječ o privremenom fenomenu: Gregurović upozorava da u Hrvatskoj trenutačno nije definirana integracijska politika, i da to "rezultira mnogim izazovima i nesigurnostima među stranim radnicima". U njezinoj perspektivi, bez jasnog okvira integracija se svodi na improvizaciju i na pojedinačne prakse poslodavaca, lokalne zajednice ili samih migranata, umjesto da bude koordiniran društveni proces.

U ovom prvom segmentu razgovora Margareta Gregurović, dakle, ne nudi "brze odgovore", nego mapiranje stvarnosti jer Hrvatska se mijenja, dolazak stranih radnika postaje strukturna činjenica, a integracija, ako je shvatimo ozbiljno, traži i zakonski okvir i društvenu spremnost, jer inače nesigurnost postaje normalno stanje onih koji su došli raditi i živjeti ovdje.

PROMJENE SU BRZE, A POLITIKA KASKA

U nastavku razgovora, Margareta Gregurović ide iz općih okvira "Hrvatske kao nove imigrantske zemlje" u ono što se može izmjeriti i dokumentirati, a to su brojke, procedure, svakodnevicu stranih radnika, ali i raspoloženje društva koje ih prima. Njezin ton ostaje istraživački, smiren i precizan, no iza tih rečenica stalno se vraća upozorenje da se promjena događa brzo, a politike i javna svijest kaskaju.

Podaci, kaže, već neko vrijeme jasno pokazuju zaokret. "Podaci Državnog zavoda za statistiku pokazuju da se posljednjih godina migracijski obrasci u Hrvatskoj mijenjaju, te da Hrvatska bilježi pozitivan migracijski saldo, tj. veći broj useljenika u odnosu na one koji je napuštaju." U prijevodu, Hrvatska više nije samo zemlja odlazaka i sve više postaje zemlja dolazaka.

U toj novoj slici mijenja se i profil onih koji dolaze. Gregurović ističe da se "zadnjih nekoliko godina među useljenicima smanjuje broj hrvatskih državljana", dok raste broj državljana trećih zemalja i "iz tradicionalnih zemalja emigracije iz regije", ali i "iz novih država porijekla, ponajviše iz Azije". U tom segmentu navodi i vrlo konkretne omjere: podaci o izdanim dozvolama za boravak i rad pokazuju "prilično ujednačene udjele" dozvola izdanih državljanima azijskih zemalja – Bangladeša, Filipina, Indije i Nepala – oko 39%, te državljanima Bosne i Hercegovine, Kosova, Sjeverne Makedonije i Srbije – oko 45%.

Istovremeno, dodaje, "kontinuirane promjene Zakona o strancima" utječu na nove okolnosti zapošljavanja državljana trećih zemalja. Broj izdanih radnih dozvola "donekle se smanjio u odnosu na 2024.", ali ključni problem ne vidi samo u dinamici dozvola, nego u tome što se, unatoč novoj realnosti, i dalje izbjegava strateški okvir, "još uvijek se ne donose integracijske politike kojima će se definirati dalekosežniji učinci doseljavanja" i na same migrante koji se naseljavaju u Hrvatskoj, i na hrvatsko društvo u cjelini. Ona ovdje podsjeća na ono što je već ranije naglasila: integracija nije samo pravno pitanje boravka, nego i društveno-ekonomsko i kulturno-religijsko, a bez jasne politike ti se slojevi prepuštaju improvizaciji.

Kad s razine trendova prijeđe na razinu rada i života, Gregurović naglašava da rezultati projekta HRIMIZ ne nude jednostavnu sliku. "Situacija je prilično kompleksna", kaže, i odmah otvara ono što se ponavlja kroz glasove različitih aktera. Dionici uključeni u proces zapošljavanja stranih radnika, "ponajprije poslodavci", upozoravaju na "tromost sustava i

hiperbirokratiziranost postupka zapošljavanja u svim fazama".

U praksi to znači, nabraja, da radna dozvola se dugo čeka, da nedostaje ljudi koji procesuiraju dozvole, a postojeća administracija je usporena. Kompliciranje je i pribavljanje dokumentacije, a nezadovoljstvo se javlja i zbog "manjka nadzora nad poslodavcima i agencijama za posredovanje u zapošljavanju". Sve te "tehničke" prepreke, naglašava, nisu neutralne jer "ovi izazovi odražavaju se i na same strane radnike" i stvaraju poteškoće u njihovoj integraciji.

ANTAGONIZMI

Ni radno okruženje nije bez napetosti. Na radnom mjestu "primjećuje se antagonizam s domaćim radnicima" – i to zbog percepcije da strani radnici imaju bolje uvjete. Uz to, "ekstenzivno radno vrijeme i zaokupljenost poslom" smanjuju kontakt s lokalnim stanovništvom i "ograničavaju mogućnosti učenja hrvatskog jezika". Drugim riječima, ako je integracija i učenje jezika uvelike stvar svakodnevice, onda dugi radni dani i zatvoren krug posla i smještaja tu svakodnevicu sužavaju.

Govori i o jednom paradoksu koji se često prešućuje, naime, strani radnici su "često zaposleni na niskokvalificiranim radnim mjestima unatoč kvalifikacijama koje posjeduju". Posljedica toga nije samo profesionalno nezadovoljstvo, nego i pad socioekonomskog statusa, a time i kvalitete života. Ipak, naglašava, unatoč visokim troškovima dolaska i zaduženjima zbog ishođenja potrebne dokumentacije, mnogi "još uvijek uspijevaju poslati financijske doznake članovima obitelji u zemlji porijekla" – najčešće "nauštrb vlastitog komfora života u Hrvatskoj".

Stanovanje je još jedno polje u kojem se vidi koliko je stvarnost neujednačena. Smještaj, kaže, "uvelike ovisi o sektoru zapošljavanja" pa varira od organiziranog, plaćenog i kolektivnog smještaja do individualnih stambenih aranžmana. Posebno ističe da je "trenutačno u javnom savjetovanju dugo najavljivani Pravilnik" o izmjenama pravilnika o boravku državljana trećih zemalja, kojim bi se trebale definirati karakteristike primjerenog smještaja i onemogućiti neadekvatno "smještanje prevelikog broja ljudi u premalim kapacitetima i lošim uvjetima stanovanja", na što se, kaže, često nailazi.

Kad se razgovor prebaci na javnost i prevladavajuću sliku "stranca" u Hrvatskoj, Gregurović ne ublažava ocjenu. "Po mom mišljenju, hrvatska je javnost nedovoljno osviještena o ovim temama." Primjećuje da dio medija ide prema objektivnijem pristupu u prikazu migranata, ali naglašava da je senzacionalizam i dalje prisutan. I tu postavlja jasnu normu: umjesto "širenja i perpetuiranja straha i moralne panike", mediji bi trebali informirati domaće stanovništvo i djelovati senzibilizirajuće s obzirom na dolazak "novih susjeda" u lokalne zajednice i njihovu integraciju.

STRAH OD MUSLIMANA

Kao primjer kako se raspoloženje mijenja, poziva se na "novi ciklus CMS-ova istraživanja" koji pokazuje da je porastao strah da će stranci "oduzimati radna mjesta". No u istom dahu podsjeća na argument istraživača: D. Župarić-Iljić i S. Lalić ističu da strani radnici u Hrvatsku dolaze upravo zato da popune radna mjesta za koja "nema dovoljnog broja zainteresiranih ili kvalificiranih radnika iz Hrvatske". Uz to, kaže, istraživanje je pokazalo i nešto što objašnjava dio otpornosti prema doseljavanju, u pozadini negativnih stavova prema različitim kategorijama migranata među hrvatskim građanima nalazi se "strah od pripadnika islamske vjeroispovijesti" – strah koji je prisutan "u mnogim europskim državama".

U tom kontekstu, kad govori o porastu netrpeljivosti i negativnog raspoloženja prema "smeđima", Gregurović se vraća na širu europsku sliku i istraživačke podatke. "Novija istraživanja poput Europskog društvenog istraživanja (ESS) pokazuju da se stranci sve negativnije doživljavaju u Hrvatskoj, isto kao i u mnogim drugim europskim državama." Naglasak je, dodaje, sve više na kulturnoj dimenziji jer dolazak stranih radnika dio građana doživljava kao "simboličnu prijetnju" zbog različitih vrijednosti i normi stranaca u odnosu na vlastite.

Radna dozvola se dugo čeka, da nedostaje ljudi koji procesuiraju dozvole, a postojeća administracija je usporena. Kompliciranje je i pribavljanje dokumentacije, a nezadovoljstvo se javlja i zbog "manjka nadzora nad poslodavcima i agencijama za posredovanje u zapošljavanju". Sve te "tehničke" prepreke, naglašava, nisu neutralne jer "ovi izazovi odražavaju se i na same strane radnike" i stvaraju poteškoće u njihovoj integraciji.

Izvore negativnih stavova vidi kao višestruke, ali kod odraslih posebno naglašava učinke medijskih prikaza migranata. Mediji ne djeluju izolirano, objašnjava, nego prenose i stavove političkih i društvenih aktera koji u javnim istupima sve učestalije migrante i njihove različitosti prikazuju kao stvarnu i simboličnu prijetnju za hrvatsko društvo – čime se potiču strah i predrasude. A uloga medija i drugih "sukreatora javnog mnijenja", po njezinoj interpretaciji, trebala bi biti obrnuta: informiranje, senzibiliziranje i objektivni prikazi stranih radnika i drugih migranata.

Ipak, unatoč nepovoljnoj atmosferi i "zapaljivosti" javnog prostora, Gregurović ne završava pesimistično. Na pitanje može li se u takvim okolnostima postići uspješna integracija, kaže: "Vjerujem da je moguće", a ključnu polugu vidi na lokalnoj razini. Lokalna zajednica može odigrati značajnu ulogu, jer se integracija, u praksi, često ne događa na razini države kao apstrakcije, nego u kvartovima, školama, na radnim mjestima, u kontaktima koji se ponavljaju ili izostaju.

Navodi da "nekoliko gradova u Hrvatskoj" razvija vlastite akcijske planove usmjerene integraciji različitih kategorija migranata – izbjeglica, tražitelja azila i stranih radnika, a Grad Zagreb izdvaja kao relevantan primjer upravljanja migracijama na subnacionalnoj razini, upravo zato što ima najviše iskustva. Zagreb, kaže, radi na usvajanju novog Programa za provedbu Povelje Integrirajućih gradova za razdoblje 2026.–2030., koji se temelji na već provedenim akcijskim planovima za 2022., 2023. i 2024. godinu.

Zašto je lokalna razina toliko važna? Gregurović odgovara kroz sociološki uvid: istraživanja pokazuju da su lokalne vlasti postale aktivnije u razvoju vlastitih integracijskih pristupa jer migranti upravo na lokalnoj razini ostvaruju kontakte i često se "puno više identificiraju s mjestom u kojem žive nego s državom ili nacijom". A kad se kroz planirane aktivnosti otvara mogućnost "smislenog i pozitivnog kontakta" između stranaca i domaćeg stanovništva, tada se, provjereno, kaže, smanjuju negativni stavovi i predrasude prema "drugima i drukčijima".

U njezinom zaključku nema spektakularnih formula, nego insistiranje na realnosti. Hrvatska se demografski i radno mijenja, stranih radnika je više i dolaze iz sve raznolikijih konteksta, sustav ih dočekuje birokratski i često nedovoljno nadzirano, javnost je nesigurna i podložna strahovima, ali integracija je ipak moguća – ako se shvati kao planski, lokalno ukorijenjen proces, a ne kao usputna posljedica tržišta rada. ●

Dr. Šejla Hadžić, dobitnica Breakthrough nagrade za fundamentalnu fiziku 2025.

NIŠTA NE BUDI TOLIKU PONIZNOST PRED BOŽIJIM stvaranjem kao dublje razumijevanje prirode

Dr. Šejla Hadžić dobitnica je Breakthrough nagrade za fundamentalnu fiziku 2025. godine, najprestižnijeg svjetskog priznanja u nauci, poznatog kao "Oskar nauke". Ova nagrada, koju dodjeljuje Breakthrough Prize Foundation uz podršku najpoznatijih svjetskih inovatora poput Marka Zuckerberga, Sergeyja Brina i Anne Wojcicki, dodjeljuje se za otkrića koja mijenjaju naše razumijevanje svijeta. U oblasti fundamentalne fizike, ove godine pripala je ATLAS kolaboraciji na CERN-u, čiji je Šejla ponosni član.

RAZGOVARAO: Jakub Salkić

Dr. Šejla Hadžić rođena je u Tuzli 1992. godine. Tu je završila osnovnu i Muzičku školu, a potom Gimnaziju "Meša Selimović" (matematičko-informatički smjer). Nakon toga se odlučila za studij primijenjene fizike na Prirodno-matematičkom fakultetu Univerziteta u Tuzli. Godine 2017. seli u Minhen zbog master studija, koje završava 2019. na Tehničkom univerzitetu u Minhenu (TUM), a 2023. završila je doktorat na Ludwig-Maximilians univerzitetu (LMU). Svoju master i doktorsku tezu radila je na Max Planck Institutu za fiziku, u okviru ATLAS kolaboracije. Od sredine 2023. radi kao postdoktorantica u Max Planckovoj Laboratoriji za poluprovodnike. Za časopis "Bosna" Šejla Hadžić je govorila o nauci, fizici, i njenom razumijevanju svijeta, kao i vjeri koju nauka produbljuje.

BOSNA: Dio ste tima naučnika koji je dobio Breakthrough prize za 2025. godinu. Šta vama lično, kao naučnici, znači nagrada, odnosno šta vam znači činjenica da ste dio tima čiji je naučni rad prepoznat i nagrađen?

HADŽIĆ: Prije svega, čast mi je što sam bila dio tima čiji je rad prepoznat i nagrađen. Iako je priznanje za 2025. godinu, za mene ono simbolizira priznanje za višegodišnje zajedničke napore i stručnost hiljada ljudi iz cijelog svijeta koji svakodnevno doprinose pomjeranju granica ljudskog znanja. Na ličnom planu, ova nagrada je snažan podstrek da nastavim usavršavati svoje vještine i napredovati u onome čime se bavim.

BOSNA: Možete li približiti čitateljima koja su to naučna dostignuća koja je tim u kojem ste radili postigao?

HADŽIĆ: Zamislite najmoćniji mikroskop na svijetu za posmatranje prirode. ATLAS detektor je upravo takav instrument, jedan od najvećih ikada napravljenih, veličine peterospratnice, smješten oko 100 metara ispod zemlje, a s ciljem da razumijemo svijet na njegovom najmanjem nivou. Ono što ATLAS 'snima' jesu sudari dva snopa protona koji se kreću brzinama bliskim brzini svjetlosti. Dugogodišnjim prikupljanjem i analizom tih podataka, ATLAS kolaboracija, i ostali LHC eksperimenti, ostvarili su dosadašnja najpreciznija mjerenja Higgsovog bozona (ključna za razumijevanje porijekla mase), proučili materiju kakva je postojala mikrosekunde nakon Velikog praska, te doprinijeli razumijevanju asimetrije između materije i antimaterije u svemiru. Sve su to dijelovi slagalice koji nam daju najdetaljniju sliku prirode do sada.

BOSNA: Područje vašeg istraživanja je, između ostalog, Higsov bozon. Kako biste vi kao vjernica, muslimanka, objasnili Higgsov bozon, i da li bi se s time složila i naučnica Šejla?

HADŽIĆ: U fizici elementarnih čestica, Higsov bozon je čestica koja nastaje kao pobuđenje tzv. Higsovog polja. Interakcijom s tim poljem čestice dobijaju masu; što je interakcija jača, to je masa veća. Higsov bozon je dio istog matematičkog okvira koji predviđa postojanje elektrona ili protona. Danas niko ne dovodi u pitanje postojanje elektrona, to uzimamo kao činjenicu.

Ja bih rekla da je privilegija živjeti u vremenu kada je Higsov bozon otkriven: čestica predviđena šezdesetih godina, za čije je otkriće trebalo sačekati da tehnologija sazri do nivoa na kojem je uopšte moguće detektovati je.

Kao naučnica i vjernica muslimanka, ne vidim ništa sporno u postojanju niti u istraživanju ovakve čestice. Naprotiv, dublje razumijevanje univerzuma, posebno na nivou elementarnih čestica, me približava Stvoritelju. Za mene je to potvrda da u složenom svijetu koji živimo, a koji je On stvorio, ništa nije slučajno.

BOSNA: Može li nam fizika, općenito nauka, pomoći da razumijemo Božije stvaranje, kako je stvoren naš svijet i šta će biti s njim?
HADŽIĆ: Smatram da nas Kur'an stalno poziva na razmišljanje i preispitivanje svijeta u kojem živimo. Iako to nije stroga vjerska obaveza, traganje za znanjem i razumijevanjem historijski je bilo dio islamske tradicije.
"U stvaranju nebesa i Zemlje i u izmjeni noći i dana su, zaista, znamenja za razumom obdarene, za one koje i stojeći i sjedeći i ležeći Allaha spominju i o stvaranju nebesa i Zemlje razmišljaju." (Kur'an 3:190–191)
Zar to nije poziv da se bavimo naukom? Fizika i druge nauke nastoje opisati kako je svijet nastao, kako se razvija i kakva ga sudbina čeka kroz zakone prirode i to ne mora biti u sukobu s vjerskim istinama. Često se s ponosom prisjećamo "zlatnog" islamskog perioda: Ibn Sine, al-Havarizmija, al-Haitama, ali danas nam treba novo ulaganje u nauku, ne samo sjećanje. Iz mog iskustva, ništa ne budi toliku trenutnu poniznost pred Božijim stvaranjem kao dublje razumijevanje prirode. Zato pozivam mlade da se bave naukom i da ožive duh učenja: ne da bismo vjeru zamijenili, nego da bismo je produbili i kroz znanje bolje služili Bogu i bili od veće koristi ljudima.

BOSNA: Istražujete i na Max Planck institutu, u laboratoriji za poluvodiče, koliko su ta istraživanja važna za funkcioniranje savremenog svijeta?
HADŽIĆ: Max-Planckova Laboratorija za poluprovodnike (HLL) jedinstvena je "akademska fabrika" unutar Max-Planckovog društva: u vlastitim čistim sobama imamo kompletan lanac proizvodnje specijalnih silicijumskih senzora koji se ne mogu kupiti na tržištu. Fokus je na nauci, a ne na komercijalnim proizvodima. U HLL-u pokrivamo cijeli ciklus detektorskih sistema - od ideje i simulacija, preko dizajna i procesiranja, do izrade, karakterizacije i integracije u završne instrumente. Historijski, HLL je razvijao piksel-detektore za fiziku čestica (npr. ATLAS, Belle II), kao i detektore za astronomiju X-zraka i fotonske nauke. Iako možda nisu dio svakodnevice, zbog široke primjene u raznim projektima i disciplinama, doprinos naših senzora savremenoj nauci izuzetno je važan.

BOSNA: Koliko je za vaš naučni put i razvoj važno to što ste imali pristup najprestižnijim istraživačkim centrima poput CERN-a i Max Plancka?
HADŽIĆ: Rekla bih da je to bilo presudno. Istraživanje kojim se bavim traži infrastrukturu i resurse koji, nažalost, kod nas nisu dostupni - od akceleratora do čistih soba u kojima se sklapaju i testiraju detektori. Zato je ovakav rad u punom obimu moguć samo uz pristup institucijama poput CERN-a i Max Planck instututa.

BOSNA: Kako je Šejla iz Tuzle dospjela do CERN-a?
HADŽIĆ: Sve je počelo 2016. godine, kada sam dobila priliku da učestvujem u CERN-ovom ljetnom programu, osmosedmičnoj praksi na kojoj studenti iz prve ruke upoznaju rad jedne od najvećih naučnih laboratorija na svijetu. Tada se rodio san: željela sam biti dio jednog od CERN-ovih eksperimenata. Postojao je, međutim, problem. Kao državljanka Bosne i Hercegovine nisam se mogla direktno prijavljivati na konkurse koje CERN objavljuje, jer je njihov sistem zasnovan na državama članicama i pridruženim članicama koje finansijski učestvuju u radu CERN-a, a čiji državljani zauzvrat imaju pravo da tamo rade. Bosna i Hercegovina ne spada u tu grupu. Ali ništa nije nemoguće. Upisala sam master studij na Tehničkom univerzitetu u Minhenu i, kada je došlo vrijeme za izbor master teze, otvorila mi se prilika da radim temu u okviru ATLAS kolaboracije. Tako je sve krenulo: fizički sam bila u Minhenu, a rad je tekao na relaciji Minhen–Ženeva.

BOSNA: Kako ste se zaljubili u fiziku? Gdje i kako je sve počelo?
HADŽIĆ: Ljubav prema fizici rodila se iz moje prve ljubavi - matematike. Sve je, zapravo, počelo s mojim babom: zahvaljujući njemu, matematiku nikada nisam doživljavala kao nešto teško ili komplikovano; kao djetetu bila mi je igra. Kroz školovanje sam otkrila da je matematika jezik prirode i da se njome može opisivati i razumjeti svijet oko nas. Fasciniralo me je što tim jezikom mogu shvatiti zašto se planete kreću oko Sunca, kako funkcionišu muzički instrumenti, ogledala i sočiva, a potom i građu atoma i svijet elementarnih čestica. Postoji jedna posebna vrsta zadovoljstva i radosti koju osjetim kada nešto zaista razumijem. Zato sam se odlučila da upišem fiziku, što na našim prostorima nije bila jednostavna odluka.

BOSNA: Jeste li ostvarili svoje snove, ili može li naučnik uopće ostvariti snove ili se oni množe, uvećavaju...?
HADŽIĆ: Ostvarila sam neke snove, ali najljepše u nauci je to što svaki odgovor rađa nova pitanja - pa se i snovi množe. Vjerujem da čovjek uvijek treba imati i ciljeve i snove, i u poslovnom i u privatnom životu: svaki dan je Božji dar i trebamo ga iskoristiti kako bi smo napravili još jedan korak naprijed. ●

Dina Pokrajac, umjetnička voditeljica Subversive festivala i predsjednica Hrvatskog društva filmskih kritičara

I NA FILMU ODZVANJA tragična povijest Palestine

FOTOGRAFIJA: Sanja Bistričić Srča

Nakon posljednjeg krvavog Netanyahuova pohoda festival je završio u progonstvu sljedeći sudbinu milijuna svojih sunarodnjaka. U doba okrutne šutnje vodećih svjetskih političkih i kulturnih organizacija, dok svjedočimo prelasku iz ekonomije okupacije u ekonomiju genocida, Palestine Cinema Days postaje nomadska manifestacija transnacionalne solidarnosti koja štiti palestinsku filmsku baštinu

PIŠE: Vesna Ivezić

Dina Pokrajac diplomirala je novinarstvo i politologiju na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu, a trenutačno je doktorandica na poslijediplomskom studiju etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu s filmskom temom. Od 2019. zaposlena je u *Restartu* kao voditeljica Dokukina KIC i edukacijskog programa *Masterclass*. Umjetnička je direktorica Subversive Festivala te selektorica i koordinatorica posebnih i DoXXL programa ZagrebDoxa. Selektorica, producentica i suradnica na nizu interdisciplinarnih kulturno-umjetničkih i edukativnih projekata s naglaskom na filmu i kritičkoj teoriji (uključujući Kino Trešnja za ŠBLOKĆ, Kinematografije otpora za MSU Zagreb, Film XX i Arteria za KIC). Uredila je više od 20 knjiga iz područja filmologije, filozofije i politologije. Filmske kritike i eseji su joj između ostalog objavljeni u časopisima *Hrvatski filmski ljetopis*, *Filmonaut* i *Tvrđa* te na portalima *Senses of Cinema*, *Dokumentarni.net*, *photogénie* i *Desistfilm*. Kao filmska kritičarka sudjelovala na Sarajevo Talents 2020. godine i Berlinale Talents 2021. godine. Sudjelovala u nizu međunarodnih ocjenjivačkih žirija (uključujući Berlinale, Mostru, Visions du Réel, Venice IFF, Dokufest i Doclisbou) i selekcijskih komisija te održala niz predavanja i radionica u Zagrebu, Pragu, Dublinu, Milanu, Genovi, Liverpoolu, Splitu, Madridu i Berlinu. Prevela s engleskog knjigu *Umjetnost i Tehnika* autora Lewisa Mumforda te niz eseja i stručnih tekstova za razne publikacije. Dobitnica Nagrade *Vladimir Vuković* za najbolju novu filmsku kritičarku 2017. godine. Predsjednica Hrvatskog

Zbogom Tiberijado

društva filmskih kritičara i glavna urednica portala HDFK-a *Zona filma*.

U organizaciji Dokukina KIC, 2. 11. 2025. godine, održana je projekcija filma *Zbogom Tiberijado*, palestinske redateljice Line Soualem. Film je prikazan u suradnji sa Zagreb Film festivalom i Inicijativom za slobodnu Palestinu, a u okviru Festivala Palestina Cinema Days. Tim povodom razgovarali smo s Dinom Pokrajac, voditeljicom Dokukina KIC.

BOSNA: Festival je međunarodnog karaktera, brojne su projekcije diljem svijeta koje se održavaju 2.11., na dan kad je objavljena Balfourova deklaracija. Ulaz na sve filmove je bio besplatan jer namjera je manifestacije izraz solidarnosti s Palestinom i prikaz povijesti borbe palestinskog naroda, Palestine danas. Glas Palestine, glas istine, uvijek utišavan, čuje se kroz filmsku priču. Velika je to ideja koja je zaživjela u brojnim zemljama svijeta. Gdje i kad je osnovan festival, tko ga je pokrenuo, koji su počeci ove priče?

POKRAJAC: Festival Palestine Cinema Days osnovan je 2014. u Ramali, a od 2023. održava se izvan Palestine. Festival je pokrenula neprofitna organizacija Filmlab Palestine koja crpi inspiraciju iz osobnih iskustava svojih osnivača koji su osnaživali mlade Palestince i Palestinke u izbjegličkim kampovima kroz filmske radionice i produkcijske laboratorije. Sa svojim kredom „Emancipatorna filmska kultura u, iz i za Palestinu“, Filmlab Palestine teži promicanju, oživljavanju i širenju filma kao jednog od najučinkovitijih audiovizualnih alata za samoizražavanje, pripovijedanje i očuvanje kolektivnog pamćenja. Festival je pokrenut u zemlji koja nema vlastitu nezavisnu filmsku industriju iz želje da se nadvlada izoliranost palestinske filmske zajednice te omogući povezivanje s regionalnim i međunarodnim filmskim akterima. No nakon posljednjeg krvavog Netanyahuva pohoda festival je završio u progonstvu sljedeći sudbinu milijuna svojih sunarodnjaka. U doba okrutne šutnje vodećih svjetskih političkih i kulturnih organizacija, dok svjedočimo prelasku iz ekonomije okupacije u ekonomiju genocida, Palestine Cinema Days postaje nomadska manifestacija transnacionalne solidarnosti koja štiti palestinsku filmsku baštinu i u suradnji s pojedincima i kolektivima diljem svijeta izrađuje kartografiju otpora iz očuvanih palestinskih arhiva.

BOSNA: Festival je krenuo na put oko svijeta 2023. godine. To je godina kad je počeo izraelski napad na Gazu. Koja je njegova misija? Gdje se sve održavaju projekcije? Na kojim kontinentima?

POKRAJAC: Dvije godine nakon što je otpočeo genocidni rat u Gazi i nakon što je proglašeno tobožnje primirje, koje nažalost samo prikriva nastavak kolonijalne ekspanzije i opresije nad Palestincima i Palestinkama, u manifestaciji je sudjelovalo 94 zemalja, 425 gradova i 700 kina, a održano je 1043 filmskih projekcija i kino-događaja na svim kontinentima. Od Kolumbije i Kube, preko Nepala i Gane, do Japana i Novog Zelanda palestinska borba ukazala se na velikim platnima nezavisnih kina, kulturnih centara, sveučilišta, a ponegdje i u privatnoj inicijativi snalažljivih pojedinaca. Gotovo sve projekcije popraćene su i razgovorima s palestinskim filmašima, aktivistima i predstavnicima dijaspore koja broji više od 7 milijuna pripadnika rasutih po svim kutovima svijeta. Dijelile su se emocije, refleksije, osobna i kolektivna iskustva te se u sveopćem crnilu pokušavalo imaginirati svijet u kojem rasni kolonijalni kapitalizam, imperijalistički teror i nepravda više neće biti opće mjesto.

BOSNA: Tko su autori? Tema je Palestina. Kako nastaju filmovi?

POKRAJAC: U doba kojim dominira pokretna slika zamislite da nikad niste imali mogućnost vidjeti na filmu mjesto iz kojeg dolazite. Tijekom 1960-ih i 1970-ih osnovana je Palestinska filmska jedinica unutar PLO-a s ciljem bilježenja ratnih stradanja i strategija otpora te kontriranja dominantnom zapadnjačkom uokvirivanju okupacije palestinskog teritorija kao neizbježnog i opravdanog „sukoba“. Palestinski filmski arhiv sadržavao je više od stotinu filmova koji su prikazivali svakodnevno preživljavanje i borbu palestinskog naroda, a uništen je 1982. godine tijekom izraelske opsade Beiruta. Izraelska apartheid država od samih početaka sustavno je uništavala palestinsku filmsku povijest. Nova generacija palestinskih filmaša i filmašica stoga iznimno važnim shvaća pravo na prikazivanje i naraciju vlastitih sudbina kroz medij filma. Kako bi dočarali svu kompleksnost egzistencije unutar palestinskih teritorija i u dijaspori često kombiniraju arhivistički poriv za temeljitom i brižnom dokumentacijom zaboravljenih sjećanja i nevidljivih priča sa snolikim i čuvstveno slojevitim pripovijedanjem na tragu magičnog realizma.

BOSNA: Kad je festival došao u Zagreb, u čijoj organizaciji?

POKRAJAC: Prošle godine Dokukino KIC bilo je jedino hrvatsko kino koje se odazvalo pozivu organizatora Filmlab Palestine iz Ramale za sudjelovanjem u globalnoj manifestaciji

koja kroz filmsku formu iskazuje solidarnost s palestinskim narodom i preobražava kino u mjesto otpora. 2024. prikazali smo dva nefikcijska filmska uratka palestinskih filmaša. Film ceste *Uljezi* Khaleda Jarrara bilježi svakodnevne muke Palestinaca najrazličitijih životnih iskustava u potrazi za načinima prolaska kroz izluđujuće kompliciranе prepreke. *Naila i pobuna* prati izvanredno putovanje Naile Ayesh i snažne zajednice žena na prvim linijama, čije se priče provlače kroz najizraženiju, nenasilnu mobilizaciju u palestinskoj povijesti, Prvu Intifadu kasnih 1980-ih. U sklopu manifestacije ugostili smo i dvije palestinske aktivistice koje trenutno žive i rade u Sloveniji. Bile su to politologinja, međukulturna trenerica i istraživačica Samar Zughool, koja je magistrirala na temu ženskih prava i reforme javnih politika nakon Arapskog proljeća, te socijalna radnica Etaf Abdelrahman, koja je radila u srednjoj školi u pojasu Gaze. Obje su iz svojeg osobnog i profesionalnog iskustva govorile o raznolikim ulogama palestinskih žena u borbi za oslobođenje. U 2025. povezali smo se sa Zagreb Film Festivalom te zajednički organizirali hrvatsku dionicu Palestine Cinema Days u Dokukinu KIC a primale su se i donacije za Inicijativu za slobodnu Palestinu.

BOSNA: Film *Zbogom Tiberijado*, nedavno prikazan u Dokukinu KIC dobio je brojne nagrade na svjetskim filmskim festivalima. O čemu govori?

POKRAJAC: U filmu pratimo palestinsku glumicu Hiam Abbass koju domaća publika najviše pamti po ulozi maćehe u hvaljenoj satiričnoj TV-seriji *Nasljeđe.* Napustivši svoje selo kako bi slijedila svoj san da postane glumica Hiam je za sobom ostavila majku, baku i sedam sestara. Trideset godina kasnije, njezina kći i redateljica Lina vraća se s njom na putovanje kroz nestala mjesta rasuta po sjećanjima četiriju generacija odvažnih Palestinki. Ovaj poetičan i intiman film nadilazi granice njihove obiteljske kuće, kako bi ispitao tugu, identitet i energiju koja nas tjera da pronađemo sebe. Nježan je to no otporan film o ženama i mjestima koja su ih stvorila, koji se kreće kroz tjeskobu i čežnju, do oprosta i pomirenja. Bez mržnje, ali ne i bez tinjajućeg bijesa, film problematizira apatridski život i konfrontira se s raskidom i traumom egzila. Jer kako pronaći svoje mjesto – u svakom smislu – kada si protjeran iz svoje domovine, iz svoje obitelji? Redateljica filigranski isprepliće vlastite obiteljske priče koje su se prenosile kroz četiri generacije, stavljajući u prvi plan iscjeliteljsku moć pripovijedanja, dok u njenoj pozadini odzvanja tragična povijest Palestine.

BOSNA: Osim filmskih projekcija, održavaju li se u Hrvatskoj, u Zagrebu ili drugdje još kakve aktivnosti vezane za Palestine Cinema Days?

Palestinski filmski arhiv sadržavao je više od stotinu filmova koji su prikazivali svakodnevno preživljavanje i borbu palestinskog naroda, a uništen je 1982. godine tijekom izraelske opsade Beiruta. Izraelska apartheid država od samih početaka sustavno je uništavala palestinsku filmsku povijest. Nova generacija palestinskih filmaša i filmašica stoga iznimno važnim shvaća pravo na prikazivanje i naraciju vlastitih sudbina kroz edij filma.

POKRAJAC: U suradnji s Inicijativom za slobodnu Palestinu uz filmsku projekciju organizirali smo i razgovor u kojem su sudjelovale Layla Al Rajabi Šoštarac, palestinska Hrvatica i hrvatska Palestinka te dr. sc. Emina Bužinkić istraživačica na Institutu za razvoj i međunarodne odnose (IRMO). Layla je sa publikom podijelila svoje intimno iskustvo palestinske egzilantice i odsustva empatije s kojim se često susreće u Hrvatskoj, iako je u njoj provela cijeli život. Njen je otac, naime, došao ovdje studirati kroz program stipendiranja stranih studenata iz Afrike, Azije i Latinske Amerike koji je unutar Pokreta Nesvrstanih prakticirala Jugoslavija. Laylina je obitelj raspršena između Palestine i Hrvatske te nam je kroz svoju emotivnu priču dočarala otpore, mirise, teksture i boje palestinske zemlje i njenih prekaljenih boraca i borkinja. Osim u Zagrebu manifestacija Palestine Cinema Days održala se, koliko mi je poznato, i u Šibeniku. Šibensku projekciju dokumentarca *A State of Passion* redateljskog dvojca Carol Mansour i Mune Khalidi o kirurgu Ghassanu Abu Sittahu organizirala je Kulturna udruga Fotopoetika, uz podršku Udruge Kolektiv 4B. Također 23. Zagreb Film Festival koji je trenutno u tijeku donosi bogat izbor palestinskih filmova – primjerice dokudramu *Glas Hind Rajab* koja supostavljanjem stvarnih audiosnimaka i dramatizirane izvedbe, tematizira potresno ubojstvo djevojčice Hind Rajab od strane izraelske vojske iz perspektive volontera Crvenog polumjeseca u Palestini. Obilježava se i Međunarodni dan solidarnosti s palestinskim narodom, što nosi čitav niz aktivnosti uključujući i prosvjed. ●

Od sumnje do preporoda

GODINA U KOJOJ SU SE BOŠNJACI vratili na političku i kulturnu scenu Hrvatske

Kada su se počeli pisati programi rada i vizija Nacionalne koordinacije, malo je ko mogao zamisliti da će se u tako kratkom roku planirano u tolikoj mjeri i ostvariti. Brojni se programi tek trebaju otvoriti kako bi proaktivno i sustavno služili potrebama bošnjačke nacionalne manjine, poput otvaranja na Novogodišnjem prijemu Koordinacije najavljenog Bošnjačkog medijskog centra.

PIŠE: Davud Mešinović

alo je ko u proljeće 2024. vjerovao da će politički povratak Bošnjaka u Hrvatski sabor označiti početak jedne od najdinamičnijih i najplodonosnijih godina bošnjačke nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj. Umjesto straha od podjela, sumnji u iznevjereno povjerenje i ponavljanja starih obrazaca, dogodio se zaokret – kulturni preporod, institucionalno jačanje i politička afirmacija kakva se rijetko pamti. Godina započeta s rezervom završava s osjećajem povratka dostojanstva, vidljivosti i samopouzdanja.

Početak djelovanja Nacionalne koordinacije Bošnjaka započeo je u vremenu izražene infrastrukturne praznine. Iako Bošnjaci u Hrvatskoj imaju udruge koje plodonosno djeluju više od 35 godina, nisu raspolagali vlastitim prostorijama. Infrastruktura udruga i vijeća uglavnom se temeljila na iznajmljenim prostorima, pretežito u vlasništvu gradova ili države, koji često nisu bili primjereni ni za skladišne, a kamoli za uredske ili konferencijske potrebe. Danas, svega godinu dana kasnije, Bošnjaci su vlasnici više od 900 četvornih metara prostora – od Siska, preko Vojnića, do Labina. Obnovljen je niz službenih prostorija, a otvoreno je i sjedište Nacionalne koordinacije, čime su se Bošnjaci simbolično i stvarno vratili u urbani centar Republike Hrvatske.

U posljednjem desetljeću bili smo svjedoci svojevrsnog zatišja kada je riječ o kvalitetnom bošnjačkom izdavaštvu. Taj je nedostatak uspješno nadoknađen izdavačkom djelatnošću Nacionalne koordinacije i njezinih partnera, koji kroz edicije *Ljiljan*, *Biser* i *Behar* sustavno grade nacionalnu biblioteku Bošnjaka, koja trenutno broji petnaest naslova. Posebnost ovog izdavaštva leži u tematskom pluralizmu: zastupljene su književnost, poezija, dječja književnost, religija i nacionalna povijest i kultura. Uz izdavaštvo, posebno treba istaknuti časopis *Bosna*, koji se nametnuo kao najstabilniji bošnjački tiskani medij u Republici Hrvatskoj. Iako je tisak jedan od najplemenitijih oblika komunikacije s čitateljskom publikom, svjesni smo da tehnologija dominira svim sferama društva, pa tako i izdavaštvom. Stoga se kroz digitalnu biblioteku te web-portale poput *Bosna.hr* i *Novi glas* nastoji približiti sadržaj široj i mlađoj publici.

Na području reprezentacije bošnjačke nacionalne manjine u Hrvatskoj značajno je podignuta ljestvica javnog djelovanja. Događaji koje organiziraju bošnjačke institucije prerasli su u manifestacije najviše protokolarne i organizacijske razine. Posebno vrijedi istaknuti diplomatske prijeme, međunarodne konferencije i kulturne manifestacije, koje Bošnjake u Hrvatskoj pozicioniraju kao ozbiljnog i vidljivog društvenog aktera.

Komunikacija, kao temelj svakog političkog djelovanja, u prošlosti je često bila zanemarena, što je dovodilo do šumova, trgovanja dezinformacijama i produbljivanja podjela unutar zajednice. Osnivanjem Nacionalne konvencije, koja okuplja 100 delegata iz cijele Republike Hrvatske, uspostavljen je model pravovremene i transparentne komunikacije, čime se preveniraju nesporazumi i ne ostavlja prostor za unutarnje razdore. Terenske posjete i obilasci tima Nacionalne koordinacije, kao i saborskog zastupnika Armina Hodžića, potvrda su ustrajnog i neumornog djelovanja u korist svakog pojedinca. Do kraja ove godine zabilježena su četiri obilaska cijele Hrvatske i više od šezdeset pojedinačnih posjeta lokalnim zajednicama. Time je jasno potvrđeno da Hodžićevo obećanje s početka mandata – *„Tu sam da vas slušam“* – nije ostalo mrtvo slovo na papiru. Umjesto stvaranja elitnih koridora koji bi onemogućili protok informacija i potreba bošnjačke manjine, između zastupnika i građana Bošnjaka uspostavljen je timski rad usmjeren na rješavanje naizgled sitnih, ali za pojedinca iznimno važnih pitanja.

Kada su se počeli pisati programi rada i vizija Nacionalne koordinacije, malo je ko mogao zamisliti da će se u tako kratkom roku planirano u tolikoj mjeri i ostvariti. Posebno vrijedi istaknuti načelo koordiniranja, kako ga je artikulirao predsjednik Koordinacije i jedan od njezinih osnivača, Bermin Meškić. Nacionalna koordinacija ne djeluje kao tutor, policajac ili krovna institucija iznad ostalih bošnjačkih udruga i vijeća, već kao koordinator i potpora – stojeći na raspolaganju svakoj udruzi, vijeću i pojedincu koji želi, na bilo koji način, doprinijeti boljoj slici i položaju Bošnjaka u Republici Hrvatskoj.

Iako je 2025. godina bila ispunjena brojnim aktivnostima, ona nije bila dovoljna da se ostvare svi zadani ciljevi. Mnogi su projekti otvoreni i započeti, a s optimizmom gledamo prema njihovoj punoj provedbi u razdoblju koje dolazi. Jednako tako, brojni se programi tek trebaju otvoriti kako bi proaktivno i sustavno služili potrebama zajednice, poput otvaranja na Novogodišnjem prijemu Koordinacije najavljenog Bošnjačkog medijskog centra. Upravo u toj svijesti o kontinuitetu leži snaga dosadašnjeg djelovanja jer **ono što danas stvaramo nije kraj jednog puta, nego temelj posla koji tek dolazi.** ●

Stećci, crkve i Olovo

SPOMENICI PROHUJALIH VREMENA: Od moćne katoličke zajednice do tri vjernika u gradu

Prvi spomen fratara u Olovu je 1375. godine, a već 1454. godine u spisima se spominje da je kraljevska porodica bila u posjeti Gospi Olovskoj i da su donijeli darove Gospi u znak zahvale. Dakle, još tada se ovo spominje kao svetište. U tom periodu, ovo je bilo jedino marijansko svetište od Bugarske do Jadrana za ovaj dio Balkana.

PIŠE: Jakub Salkić

Putujući od Sarajeva prema Tuzli mnogi prođu kroz Olovo primjećujući samo restoran „Panorama“, poznat po janjetini s ražnja. Šteta. Olovo ima toliko toga za pokazati. Mnoštvo nacionalnih spomenika smjestilo se u i oko ovog gradića u centralnoj Bosni.

Ispod magistralne ceste, nevidljiva radoznalim pogledima prolaznika ispod stijena savilo se svetište Gospe Olovske sa franjevačkim samostanom, jedno od najstarijih marijanskih svetišta na Balkanu.

Posjetilac ovih dana može uočiti da se na crkvi izvode radovi. Iako je prije stotinu godina izrađen nacrt za novu crkvu, koju je projektirao Karl Paržik, projekt je bio prelijep i “ne bi ga se ni Beč postidio”, nikada nije realiziran u potpunosti. Završen je samo centralni dio crkve 1936. godine, bez bočnih kula.

Čuvar svetišta fra Ilija Božić priča nam da zbog loših temelja, koji nisu mogli podržati bočne trijemove i kule, crkva je odmah pokazala svoje slabosti. Kasnije su dodane prednje kule: jedna je rađena 1969., a druga 1971. godine. One su dodane uz crkvu, ali nisu bile dobro povezane i konstantno su pokazivale slabosti. Franjevačka provincija Bosna Srebrena pokušala ju je stabilizirati dodatnim temeljima i kontraforima, ali bez uspjeha.

“Ovdje trenutno nema puno vjernika, imamo samo tri. Nisu tu ranije bili ni mlađi fratri, uglavnom stari ujaci, pa se nije moglo očekivati od njih da se prihvate tog posla rekonstrukcije. Ja sam prije ovoga šest godina bio gvardijan samostana u Kraljevoj Sutjesci i tamo sam radio sanaciju crkve (temelja i pročelja). To je dobro urađeno. Kao i Sutješka, i ova crkva u Olovu je nacionalni spomenik kulture, pa rekonstrukcija zahtijeva more dozvola”, priča fra Ilija.

Fra Ilija je rodom iz Vareša, u svetište Gospe Olovske dolazio je pješice kao dijete. To ga je i povuklo da dođe u Olovo na službu.

“Moja je želja bila, kada smo završili Kraljevu Sutjesku da dođem ovdje i pokušam sanirati ovu crkvu. Ekipa koja je sa mnom radila u Kraljevoj Sutjesci, uključujući građevinskog inženjera Dragana Martinovića iz Mostara, prihvatio je projekat i ovdje. Ako se to želi uraditi ljudski, to zahtijeva dosta vremena, tri do četiri godine najmanje, uz monitoring”, govori fra Ilija.

Monitoring je počeo 2013. godine. Idejni projekt sanacije izrađen je 2017. godine, koji je odobrila provincija Bosne Sr ebrene i Zavod za zaštitu kulturno-historijskih spomenika. Pristupilo se izradi izvedbenog projekta, koji je završen 2017. godine. Nakon svih mogućih valorizacija, suglasnost su dobili 2018. godine.

IZAZOVI REKONSTRUKCIJE

Ali onda se javio problem pronalaska firme. Da bi neko radio na Nacionalnom spomeniku kulture, mora imati licencu, a licence su skupe i nema puno takvih firmi. To su obično velike firme, kojima ovaj projekat nije zanimljiv jer nije velik, a pritom je osjetljiv, zahtjevan i kompliciran.

“Mi u Olovu nemamo ništa: ne možeš kupiti beton, ne možeš kupiti željezo, sve nam dolazi iz Sarajeva i Kiseljaka. Ono što je kod njih 120 KM, ovdje je s ugradnjom 450 KM. Veliki kamioni ovdje ne mogu dolaziti, i sve to užasno poskupljuje radove. Sve se razvuklo. Ovdje sam 13 godina, od toga šest sjedim bez pomaka. Čovjek sebe zapita: dajem sebe za nešto, a nigdje pomaka. Onda te stopiraju, traže sve od tebe, niko da pomogne. Jednom sam rekao direktoru Zavoda da sam spreman krenuti raditi bez dozvole i bez firme s licencom. Tada smo uspjeli nekako naći firmu s licencom da to radi”, kaže fra Ilija Božić.

Zasad sve ide kako treba. Urađena je sanacija temelja kako treba. Prije toga je proširen plato iznad crkve na način da je srušena stijena koja je bila tik uz crkvu, kako bi se moglo prići temeljima. To su uspjeli zahvaljujući Ministarstvu odbrane. Sada se može proći kamionom, a dobili su i veliku količinu kamena za dalje radove. Stabilizirani su temelji: kroz crkvu su stavili dvije armirano-betonske grede povezane s temeljima, tako da je ona sad stabilna. Nakon toga je urađena drenaža oko crkve, jer je ranija bila dosta plitka i loša.

Nakon toga su dobili dozvole za zidanje dvije bočne kule i trijemove. To se radi zadnje dvije godine. To rade firme iz Mostara, a radile su i na Starom mostu. Jedini problem je što nemaju puno ljudi pa ide sporo. Ostalo je još samo da se urade stepenice s donje strane koje vode prema sakristiji. Završen je projekt saniranja pukotina na crkvi. Na proljeće ulaze u projekt sanacije krova, jer je crkva u ratu gađana, ali srećom nikad nije pogođena direktno, već su se geleri od stijena odbijali i izbušili bakar.

"Sada apliciram na javne pozive ministarstvima i na takav način uspijevam to rješavati. U početku je to išlo teže. Vrlo malo ljudi zna o Olovu. Kada sam iz Sutjeske dolazio ovamo, ljudi koji su mi tamo navraćali upozorili su me da na relaciji Sarajevo – Tuzla jedino što znaju je restoran 'Panorama'. Niko nije znao ni za crkvu, ni za banje, ni za ono s čime se Olovo susreće. I uvjerio sam se u to. Dok sam bio u Sutjesci, imao sam kontakt s ministarstvima u Sarajevu jer se o Sutjesci zna: ima veliki samostan, knjižnica, muzej, i nalazi se pored ceste. O Olovu se, nažalost, ne zna ništa", kaže fra Ilija.

Fra Ilija je svjestan da Općina Olovo nije velika i jaka općina da bi mogla gurati ovakav projekt. Do dosada su radovi koštali preko milion maraka. „Ali kako to objasniti ljudima, nemaš vjernika, a ulažeš miliona u crkvu. Zašto?", pita se.

KATOLIČKI EGZODUS

Prisustvo franjevaca u Olovu, kao i samo svetište Gospe Olovske za katolike ima ogromnu historijsku vrijednost. Naime, fratri dolaze u Srebrenicu 1291. godine, gdje je bio prvi franjevački samostan. Odatle se povlače u srednju Bosnu. Nakon toga, najstarije mjesto gdje se zna da su bili je Kraljeva Sutjeska, jer su došli na poziv kraljevske porodice. Prvi spomen franjevaca u Sutjesci je 1340. godine. Tada je general reda (glavni fratar svih fratara u svijetu) boravio u Bosni i izgubio svoj pečat, glavni pečat zajednice (Dionisov pečat), koji je kasnije nađen u Kraljevoj Sutjesci.

Prvi spomen fratara u Olovu je 1375. godine, a već 1454. godine u spisima se spominje da je kraljevska porodica bila u posjeti Gospi Olovskoj i da su donijeli darove Gospi u znak zahvale. Dakle, još tada se ovo spominje kao svetište. U tom periodu, ovo je bilo jedino marijansko svetište od Bugarske do Jadrana za ovaj dio Balkana.

Padom Bosne pod Osmansko Carstvo 1463. godine, priča fra Ilija, situacija se nije mnogo promijenila u pogledu svetišta: fratri i katolički živalj su ostali iz razloga što su se, kao i u drugim mjestima u srednjoj Bosni, bavili rudom, željezom i olovom. Nisu imali problema i imali su pravo ispovijedanja svoje vjere.

"Najljepši period za ovo svetište bio je početkom 17. stoljeća, kada je veliki broj ljudi ovdje dolazio. Kažu da je kroz godinu dana znalo doći i do 300.000 ljudi. Doći iz Bugarske ovdje je zahtijevalo puno vremena i napora, što je u to doba bilo ravno odlasku na hadž u Rim ili Svetu Zemlju", govori fra Ilija i dodaje: "Sve je to bilo dobro dok se nije pojavio Eugen Savojski. On je napravio najviše zla za katolike u Bosni. Prošao je Bosnom sa vojskom, spalio Sarajevo i pobjegao. Bojeći se odmazde, s njim je Savu prešlo više od 100.000, možda i 130.000 katolika. Odavde je otišlo 20 fratara i sav katolički živalj. Katoličko stanovništvo koje smo imali prije rata nije bilo autohtono stanovništvo, nego ljudi koji su dolazili iz drugih mjesta radi posla. Mahom su prešli Savu, u okolicu Iloka, koji je tada još bio pod Osmanlijama".

Kada su se Osmanlije povukle, fratri su obnovili samostan u Iloku, i on je jedno vrijeme nosio ime Gospe Olovske, dok sveti Ivan Kapistran nije proglašen svetim, pa su njega uzeli za zaštitnika.

"Bio sam nedavno gore: imaju nadgrobne ploče Brankovića i Brnjakovića. Oni su bili izrazito bogati stanovnici Olova, radili su s olovom. Od svog bogatstva su polovinom 18. stoljeća angažirali italijanskog umjetnika da ponovno naslika oltarnu sliku koja je bila ovdje. Ta slika je naslikana na osnovu sjećanja ljudi koji su otišli odavde i bila je u Iloku dok ova crkva nije izgrađena. Na molbu fratara da se ona pokloni ovome svetištu, u Bosnu je ušla 1930. godine. To je doprinos Brnjakovića", govori fra Ilija. Ta slika i danas stoji u crkvi.

Druga olovska porodica, Brankovići, uspjeli su veći dio svoga bogatstva iznijeti prema Beču, ali, kako su bili državljani Osmanskog Carstva, imali su pravo kupovine zemlje na teritoriji Osmanskog Carstva. Za onaj dio novca koji nisu mogli iznijeti, kupili su Maslinski vrt u Jerusalemu, sveto mjesto za katolike.

"Nedavno je postavljena ploča da su to 'dva hrvatska viteza iz Sarajeva' nešto kupili i poklonili. U biti, ne radi se ni o Hrvatima (u to vrijeme se ne može govoriti o Hrvatima u Bosni), niti su bili iz Sarajeva, nego iz Olova. To što su kupili, Maslinski vrt, dali su na korištenje fratrima, i danas fratri imaju pravo na Maslinski vrt u Jerusalemu. Uzmite samo da je neko iz Olova u taj vakat mogao uraditi nešto tako – to je veličina Olova o kojoj se ne zna. Zbog toga su ljudi glave gubili, za taj komad zemlje", kaže fra Ilija Božić.

Olovo je u tim davnim vremenima bilo značajan grad. U Olovu je ovdje bila ispostava Dubrovačke Republike, neka poslovnica, vjerojatno za naplaćivanje carine. Dosta se olova odavde razvlačilo po svijetu. Veliki kupac bio je i Vatikan, jer su se crkve često pokrivale olovnim pločama.

LEGENDA O SVETOM ROKU

Fra Ilija Božić nam je objasnio i kako je crkva u Olovu postala svetište, mjesto u koje dolaze hiljade hodočasnika svake godine. Postoji, kaže on, priča, pomalo i legenda, da se, kada su Osmanlije počele prodirati u Bosnu sa svih strana, u Zvorniku desila zgoda gdje je bila crkva Djevice Marije. Ušli su s konjima u crkvu i htjeli probosti sliku Gospe. Slika je pobjegla i nekako se našla u Bakićima, selu iznad Olova (gore ima i crkva Svetog Roka,

Fra Ilija Božić

također Nacionalni spomenik, čiji su temelji iskopani i konzervirani 60-ih godina).

Ljudi su vidjeli sliku na livadi, pokušali je pomjeriti, ali nisu mogli. Otišli su gvardijanu samostana u Olovu i rekli šta da se desilo. On je otišao i uvjerio se da je to tako. Onda je rekao ljudima: "Jeste li za to da se zavjetujemo da ćemo ovdje napraviti crkvu, malu crkvicu, ali kako imamo već Gospinu crkvu, dan poslije Gospe je 16. 8., Sveti Rok, pa neka bude crkva Svetog Roka?" Ljudi su donijeli odluku, zavjetovali se, i onda su tek uspjeli pomjeriti sliku i donijeti u Olovo. To je ta čudotvorna slika Gospe.

Ona je, nakon Eugena Savojskog, kada je otišao katolički živalj, ostala. U Olovu je tada od katoličkog življa ostao samo gvardijan franjevačkog samostana koji je pripremao proslavu Velike Gospe (15. 8.). Crkva je spaljena s 1. na 2. august 1704. godine, do temelja je izgorjela i nije bilo ničega do austrougarskog perioda.

Ipak, i u periodu od 1700. do 20. stoljeća, kada nije bilo crkve ni katoličkog življa, veliki broj vjernika je dolazio ovdje. Znali su doći za Veliku Gospu, pomoliti se i vratiti kući.

"To je našu provinciju nagnalo da se ovdje ponovo napravi crkva. Ovdje ne dolaze samo katolici, nego i muslimani i pravoslavci znaju platiti misu i dati darove Gospi Olovskoj. Jedno je šta mi hoćemo, a šta Gospa hoće", dodaje fra Ilija.

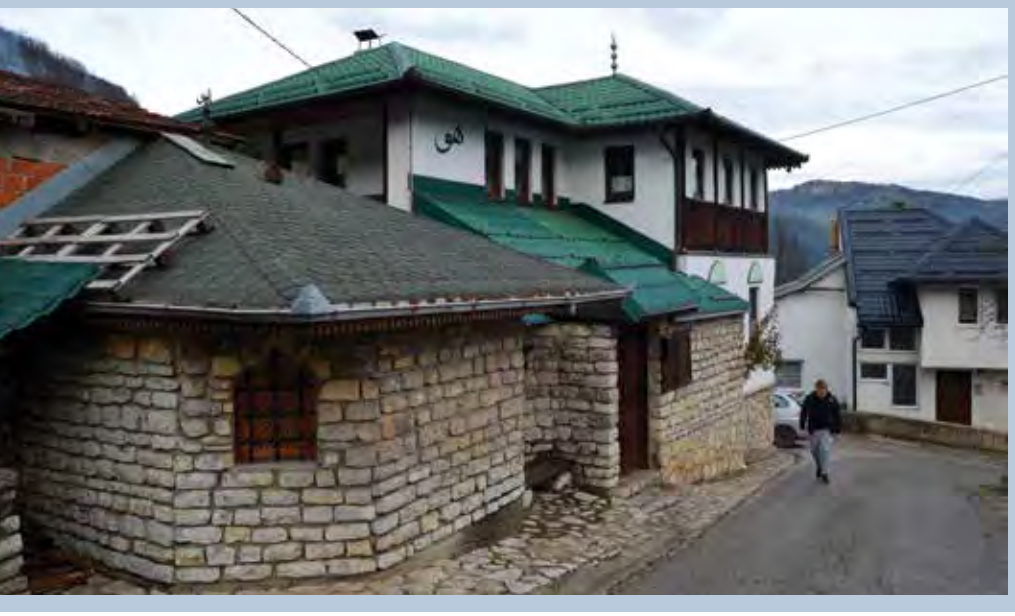

Pretpostavlja se da je crkva Svetog Roka uništena u isto vrijeme kad i ova u Olovu.

"Žao mi je što nisam slušao pametnije ljude od sebe i krenuo u projekat njene rekonstrukcije. Danas ima inženjera koji mogu na osnovu temelja i perioda iz kojeg datira rekonstruirati izgled. Trebao bih napraviti barem projekt, pa ćemo ganjati procedure nekada, ali slabo koga to zanima. Sreća je što naš načelnik ovdje Đemal Memagić to razumije i podržava: ja to promatram kao vjerski objekt, a on kao kulturno dobro i turistički potencijal", kaže fra Božić.

Prije rata su ovdje dolazili katolici iz svih gradova koji okružuju Olovo. Ovdje se pripremalo mjesec dana za proslavu Gospojine: šatori, hrana, smještaj.

"Vrijeme se mijenja, tako je kako je", kaže.

Prije nekoliko godina dolazili su studenti iz Nedžarića u Olovo da volontiraju. Kako je to mladež sklona tehnologiji, pokrenuli su Facebook stranicu svetišta. Naši ljudi iz dijaspore su to počeli pratiti i posjećuju svetište preko ljeta.

"Gurao sam da i hrvatska Vlada kroz projekt za Hrvate izvan Hrvatske pomogne projekat, ali ako nemaš vjernika, teško prolazi, ali uspjeli smo ipak nešto dobiti. Slao sam molbe biskupijama po Njemačkoj, ali problem je što nemam vjernika, nije živa zajednica. Oni guraju župe koje imaju puno ministranata, puno djece za vjeronauk itd. Toga kod mene nema. Teško je ljude animirati da budu podrška. Sad se malo mijenja, jer se više o tome priča", govori gvardijan.

Dok obilazimo crkvu pokazuje crni kamen u dvorištu ispred crkve. To je jedino što je ostalo od stare, spaljene crkve - štok od vrata. Iako nema katolika, fra Ilija Božić ima podršku u Olovu. To je ovdje nekako tradicija. Prije rata, kada se dolazilo mahom pješke, sve kuće u Gornjem Olovu, iako su muslimanske, svoju čeljad slali po selima kako bi kuće bile prazne i kako bi mogli primiti hodočasnike. Ta otvorenost čaršije i komšiluka je dokazana. Cijelo Olovo ovu crkvu doživljava kao svoju.

"Kako kaže načelnik Memagić, 'samo ti radi fratre, ti ćeš nekada otići, a crkva će ostati'. I jeste tako. Drago mi je da je tako, da poštuju crkvu i mene kao službenika i daju podršku", kaže fra Ilija.

STEĆCI U BAKIĆIMA I CRKVA SV. ROKA

Iznad Olova na rubovima šume smjestilo se selo Bakići. Na tom malom prostoru smještila su se čak četiri nacionalna spomenika. Jedan je nekropola stećaka, u dvorištu drugog nacionalnog spomenika, crkve sv. Roka.

Oni svjedoče o kontinuitetu života, kulture i vjerovanja u srednjovjekovnoj Bosni. Ova nekropola, zajedno sa ostacima srednjovjekovne crkve Svetog Roka, čini važnu cjelinu.

Prema podacima Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, registriran je značajan broj nadgrobnih spomenika. Ima ih lijepo ukrašenih, ali i onih koji su vremenom utonuli u zemlju, pa danas samo proviruju iz zelenog pokrivača i sami obrasli zelenom mahovinom.

Za crkvu sv. Roka, smještenu na brežuljku koji gleda na selo s jedne strane i rubove duboke borove šume s druge strane, iz koje se po cijeli dan čuje zvuk pile i velikih mašina koje izvlače drvo iz šume, pretpostavlja se da je izgrađena u 14. ili 15. stoljeću, u periodu najvećeg ekonomskog prosperiteta Olova zahvaljujući rudarstvu.

Najvažnija arheološka istraživanja crkve izvršena su 1960-ih godina. Tada su iskopani temelji i izvršena konzervacija ostataka. Zahvaljujući tome danas na lokalitetu vidimo temelje crkve, ali ne i potpuno sačuvan objekt.

Istraživanja su pokazala da je crkva bila skromnih dimenzija, sagrađena u stilu tipičnom za srednjovjekovne bosanske crkve. Imala je pravokutni tlocrt i vjerojatno polukružnu apsidu na istočnoj strani. Pronalazak crkve u neposrednoj blizini nekropole stećaka (koji često pripadaju Crkvi bosanskoj ili su izgrađeni pod njenim utjecajem), te njena povezanost s katoličkim svetištem, naglašava religijsku kompleksnost i suživot u srednjovjekovnom Olovu.

O trgovačkim vezama svjedoče dokumenti Dubrovačkog arhiva koje detaljno opisuju prisutnost i poslovanje Dubrovčana u Bosni, uključujući Olovo, koje se u dubrovačkim spisima spominje pod nazivima "Plumbi" ili "Plumbum", što direktno ukazuje na njegovu osnovnu djelatnost. U dokumentima se Olovo izričito navodi kao jedno od značajnijih rudarskih naselja (trgova).

Malo dalje, hodeći šumskim putem 15-ak minuta skoro da se stopio s okolnim borovim drvećem Veliki Obelisk, stećak tipa sljemenjak. Poseban dragulj Bakića, izuzetno velik sljemenjak, koji se ističe svojim dimenzijama i obradom.

Stećak je masivan, izveden u formi sljemenjaka s postoljem. Dimenzijama daleko nadmašuje ostale spomenike na nekropoli. Obelisk je kameni blok s krovom (sljemenom) koji imitira kuću ili sarkofag, ukrašen reljefnim motivima karakterističnim za stećke. Ovaj obelisk se smatrao grobom lokalnog vlastelina ili izuzetno važne i bogate osobe iz srednjovjekovnog Olova, vjerojatno direktno povezanog s rudarstvom ili lokalnom upravom. Izrada takvog spomenika zahtijevala je ogromna sredstva i vješte klesare.

Stručnjaci za stećke ovdje su ostajali bez daha. "Ovo je jedan od najljepših spomenika bosanskih", kazat će Ćiro Truhelka 1889. u Glasniku Zemaljskog muzeja. U monografiji Stećci – kataloško-topografski pregled diviće mu se i Šefik Bešlagić, a u onoj Bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka Dubravko Lovrenović će zapisati: "Jedan od najzanimljivijih starih bosanskih spomenika."

Postojanje sakralnog objekta u Bakićima i nekropola stećaka dodatno potvrđuje da je Olovo bilo gusto naseljeno i ekonomski moćno područje (zbog rudarstva), koje je moglo podržavati izgradnju i održavanje više vjerskih objekata.

OLOVO I OLOVO

Historija Olova neraskidivo je vezana za eksploataciju olovne rude, po kojoj je grad i dobio ime. Rudarstvo je ovdje bilo aktivno tokom različitih epoha i predstavljalo je temelj ekonomije regije.

Rudarstvo u Olovu doživjelo je svoj vrhunac tokom srednjeg vijeka, što je ujedno bio i period nastanka Gospe Olovske kao svetišta, te podizanja stećaka i formiranja moćne ekonomske elite (poput porodica Branković i Brnjaković.

Ključnu ulogu u organizaciji i eksploataciji rudarstva imali su Dubrovčani i Sasi. Dubrovčani su organizirali trgovinu i transport, dok su Sasi donijeli napredne rudarske tehnike. Postojanje ispostave Dubrovačke Republike u Olovu potvrđuje važnost mjesta kao trgovačkog i carinskog centra.

Olovo je bilo izuzetno traženo u Evropi, kako za izradu oružja (municije), tako i za pokrivanje krovova katedrala i crkava. Prihodi od rude olova bili su temelj bogatstva lokalne aristokracije. Ove porodice su, zahvaljujući rudi, stekle međunarodni ugled i moć.

Rudarstvo se nastavlja i pod Osmanlijama, iako se intenzitet proizvodnje mijenjao ovisno o stabilnosti regije i potrebi Carstva. Rudarski centri su i u Osmanskom Carstvu imali poseban status. Međutim, s vremenom i slabljenjem Osmanske uprave, rudarstvo postepeno opada u intenzitetu.

Austrougarska uprava (od 1878.) ponovo revitalizira rudarstvo u BiH, uvodeći moderne metode eksploatacije i istraživanja. Rudarska aktivnost nastavila se i tokom 20. stoljeća, posebno u periodu socijalističke Jugoslavije, kada je industrija bila snažno razvijana. Rudarstvo je predstavljalo okosnicu privrede Olova sve do modernog doba i agresije na RBiH.

Historija kopanja olova tako direktno objašnjava izuzetno bogatstvo regije u srednjem vijeku, koje je omogućilo podizanje velikog svetišta Gospe Olovske i ostavilo za sobom materijalne tragove poput stećaka i međunarodne trgovačke veze.

O trgovačkim vezama svjedoče dokumenti Dubrovačkog arhiva koje detaljno opisuju prisutnost i poslovanje Dubrovčana u Bosni, uključujući Olovo, koje se u dubrovačkim spisima spominje pod nazivima "Plumbi" ili "Plumbum", što direktno ukazuje na njegovu osnovnu djelatnost. U dokumentima se Olovo izričito navodi kao jedno od značajnijih rudarskih naselja (trgova).

Dubrovački trgovci su često bili finansijeri rudarskih radova. Oni bi davali avanse lokalnim rudarima za buduće isporuke rude, čime su kontrolirali proizvodnju i osiguravali monopol nad otkupom. Prisustvo Dubrovčana u Olovu bilo je organizirano kroz stalne kolonije ili ispostave. Ove ispostave nisu bile samo trgovačka skladišta već i carinarnice. U Olovu su postojali dubrovački agenti i carinici koji su naplaćivali porez (tzv. tretina ili trećina profita) na izvoz olovne rude, na osnovu ugovora s bosanskim vladarima.

Trgovina olovom je bila strogo regulirana ugovorima s bosanskim kraljevima ili bosanskom vlastelom (npr. Sandalj Hranić ili Pavlovići), što je Dubrovčanima garantovalo sigurnost i trgovačke privilegije. Olovo je transportirano karavanama (na konjima) do Dubrovnika, odakle se dalje distribuiralo.

Dokumenti bilježe imena dubrovačkih trgovaca koji su bili aktivni u Olovu. Njihova prisutnost obično je trajala duže vremena, formirajući jake ekonomske veze. Ovi trgovci su svjedočili na sudu, pisali testamente i sklapali brakove, ostavljajući tragove o svom svakodnevnom životu.

Osim olova, Dubrovčani su iz Olova, ili prolazeći kroz njega, trgovali i drugim proizvodima, uključujući vosak i kožu, ali je olovo definitivno bilo najvažnije. Dokumenti pokazuju da je Olovo, zahvaljujući rudi, bilo čvrsto integrirano u mediteransku trgovačku mrežu, a Dubrovčani su igrali ulogu ekonomske spone između Bosne i Evrope. ●

Foča 1941–1942: Raskršće rata, zločina i historiografskih tajni

ČETNICIMA SE KRV NIJE NI OSUŠILA NA RUKAMA, a već su postali partizani

Odnos partizana i četnika tokom Drugog svjetskog rata bio je mnogo složeniji od zvaničnog narativa. Sve do oktobra 1941. godine, Tito je u svojim tekstovima pozitivno pisao o četnicima, napadajući jedino snage Koste Pećanca. Prvi otvoreni Titov napad na četnike kao kvislinge pojavio se tek u februaru 1942. godine. Ono što se desilo u međuvremenu objašnjava ovaj dramatičan zaokret.

PIŠE: Jakub Salkić

Zbivanja u Foči i njenoj okolini krajem 1941. i početkom 1942. godine predstavljaju jednu od najvažnijih i najmračnijih dionica Drugog svjetskog rata na tlu Jugoslavije. Ovi događaji nemaju samo lokalni karakter, već su ključni za razumijevanje stvarne prirode, ideoloških ciljeva i krvavih kompromisa koji su oblikovali rat u Jugoslaviji.

Dr. Safet Bandžović podsjeća da su četnici držali Foču od 5. decembra 1941. do 20. januara 1942. godine, kada su ušli partizani, a pet dana kasnije (25. februara) u Foču dolazi i sam Josip Broz Tito. Ovaj kratak period četničke uprave ostavio je za sobom stravične tragove. Ključno pitanje, koje se nameće i koje historičari dugo nisu smjeli ili mogli postaviti u doba socijalizma, jeste: Koji su bili ideološki i politički ciljevi da Tito, nakon što se "sam uvjerio" u ono što je vidio "ispod mosta na Drini" (misleći na masovna ubistva), poziva počinioce tih zločina da se pridruže partizanima?

"Ovo pitanje otvara složenu dinamiku partizansko-četničkih odnosa. Historija Drugog svjetskog rata u SFRJ je u velikoj mjeri bila svedena na crno-bijelu shemu uspostavljenu na Petom kongresu KPJ 1948. godine. Svi koji su pokušali drugačije interpretirati događaje, poput Pašage Mandžića ili Rasima Hurema, snosili su posljedice. Ova dominantna interpretacija, koja je desetljećima bila obojena ideologijom i često se udaljavala od činjenica, počela je slabiti tek s raspadom Jugoslavije. Historičari se danas suočavaju sa teškim zadatkom: suočavanjem s objektivnim činjenicama umjesto s naslijeđenim ideološkim slikama", kaže Bandžović.

Odnos partizana i četnika tokom Drugog svjetskog rata bio je mnogo složeniji od zvaničnog narativa. Sve do oktobra 1941. godine, Tito je u svojim tekstovima pozitivno pisao o četnicima, napadajući jedino snage Koste Pećanca. Prvi otvoreni Titov napad na četnike kao kvislinge pojavio se tek u februaru 1942. godine. Ono što se desilo u međuvremenu objašnjava ovaj dramatičan zaokret.

Nakon pada Užičke republike, od 24.000 partizana, Titu je ostalo svega 1.500 boraca. S ovom minimalnom snagom, Partizani ulaze u istočnu Bosnu. Bandžović navodi da se komunistički pokret u Srbiji raspao do te mjere da je Tito nudio ostavku i predlagao da Kardelj preuzme zapovjedništvo, ali je to odbijeno. S malim brojem boraca, Tito se zadržava u istočnoj Bosni jer Partizani u decembru 1941. procjenjuju da je rat na prekretnici nakon zaustavljanja njemačke ofanzive u Sovjetskom Savezu. Očekivali su sovjetsku kontraofanzivu i smatrali su da moraju biti što bliže Srbiji kako bi učestvovali u borbi za vlast koja će uslijediti.

Dolazeći u Foču, Tito zatiče situaciju gdje je još uvijek funkcionisao zajednički partizansko-četnički štab formiran u oktobru 1941. godine. Iako su četnici ušli u Foču 5. decembra, partizanski predstavnici su i dalje dolazili u Foču i boravili u Foči, gledajući sve ono što se u tom periodu dešava. Međutim, ono što je porazno, a na šta ukazuje Bandžović, jeste da svi partizani koji su ostavili pisani trag o onome što su vidjeli u Foči to uprošćavaju i tumače kao "odmazdu".

ZLOČIN IZ MRŽENJE, A NE ODMAZDE

Dolazeći u Foču, Tito zatiče situaciju gdje je još uvijek funkcionisao zajednički partizansko-četnički štab formiran u oktobru 1941. godine. Iako su četnici ušli u Foču 5. decembra, partizanski predstavnici su i dalje dolazili u Foču i boravili u Foči, gledajući sve ono što se u tom periodu dešava. Međutim, ono što je porazno, a na šta ukazuje Bandžović, jeste da svi partizani koji su ostavili pisani trag o onome što su vidjeli u Foči to uprošćavaju i tumače kao "odmazdu".

"I danas je prisutna tendencija da se ono što se desilo Bošnjacima u Foči predstavi kao odmazda za zločine ustaša. Međutim, istraživanja, uključujući rad Mesuda Šadinlije, pokazuju da je ta priča daleko složenija, a navodi svjedoka na suđenju Draži Mihailoviću dodatno produbljuju istinu", kaže Bandžović.

Historija Drugog svjetskog rata, posebno u kontekstu odnosa partizana i četnika, puna je političkih kompromisa. Ključna je činjenica da je Tito, da bi 1944. godine bio priznat od savezničkih vođa, dva puta dao amnestiju Četnicima.

Jedna od najvećih tajni jugoslovenske historiografije jeste tačan broj četnika koji su prešli u partizane. Iako se bilježi izrazito povećanje broja boraca u jedinicama NOVJ te godine, tek godinu dana nakon završetka rata, u jedinicama JNA bilo je oko 2.000 bivših četničkih oficira.

Ovaj politički pragmatizam i preuzimanje bivših četničkih kadrova nakon rata doveli su do čuvene misli jednog britanskog posmatrača, oficira, koji je Titu rekao: "Ako iko dođe glave ovoj državi, doći će crveni četnici." Ova izjava simbolizira opasnost koju nosi prešućivanje zločina i inkorporiranje neprijateljskih elemenata u novi državni sistem.

RAZMJERE ZLOČINA U FOČI

Dr. Senija Milišić naglašava da o zločinima u Foči dugo nije bilo nikakvih saznanja, čak ni u obrazovnom sistemu SFRJ. Njeno lično iskustvo u Foči, gdje je nakon završetka studija 1978. godine došla da predaje u školi, govori u prilog tome.

"Gazdarica mi je šapatom pričala o stradanju njene porodice. Kada sam jednog učenika pitala da mi ispriča o događajima na Sutjesci 1943. godine, djeca su se počela smijati. Pitam ih što se smiju. Kažu mi, pa što njega pitate o tome, on sve to zna, u njegovoj kući je umro Ivan Goran Kovačić", kazala je Milišić ilustrirajući kako su strah i šutnja vladali nad istinom.

Ključni institucionalni izvor za suočavanje sa zločinima, navodi Milišić, bila je Zemaljska komisija za istraživanje zločina okupatora i domaćih izdajnika (1944–1947). Mnogi ne znaju da je ova komisija uopće postojala i radila. Činjenica da postoji 227.000 stranica zapisnika ove komisije o zločinima, samo ukazuje na njihove razmjere.

Uništavanje bošnjačkog identiteta Foče, koja je bila grad sa većinskim bošnjačkim stanovništvom, izvršeno je u dva glavna navrata (krajem 1941. i u augustu 1942., sa produžecima do februara 1943.). Uništeni su ljudi, kuće, objekti, spomenici islamske arhitekture. Pljačkano je sve što se moglo ponijeti, a što nije, spaljeno je, s ciljem da se preživjeli nemaju gdje vratiti. Više od 50 sela potpuno je uništeno.

Zločini u Foči bili su masovnog karaktera, a žrtve su najvećim dijelom bili civili, žene, djeca i starci, koji nisu imali oružje. Argument da Bošnjaci "nisu imali oružje i nisu se mogli braniti" stavlja tačku na svaku raspravu o "ustaškim zločinima" kao izravnom povodu za masakre nad bošnjačkim civilima. Milišić iznosi ključan argument da su ubistva u Foči najvećim dijelom počinili lokalni Srbi. Ovo je u suprotnosti sa jugoslovenskom historiografijom koja je, kako navodi Noel Malcolm, neuvjerljivo pokušala pripisati zločine srbijanskim četnicima. Spiskovi optuženih i presude potvrđuju da su lokalni akteri bili glavni počinioci.

Rodoljub Čolaković u svojim dnevničkim zapisima navodi da klanje, silovanje, pljačke, spaljivanje sela vrše četnici, sadisti, psihopate, naoružani razbojnici. U istom trenutku oni prolaze pored njegove kancelarije u Foči u kojoj on radi kao da se ništa ne dešava. Izvještaj Zemaljske komisije ne navodi nikakve odmazde kao povod za zločine nad Bošnjacima u Foči.

Zločini u Foči su, prema Milišić, uglavnom vršeni dok je Foča bila pod italijanskom kontrolom, što baca sumnju na antifašističku borbu "jugoslovenske vojske u otadžbini" (Četnika). Ustaštvo i četništvo su u Bosni imali monstruozne posljedice. I dok su muslimanske antifašističke rezolucije osudile ustaška zlodjela nad Srbima, vladala je šutnja o zločinima nad muslimanskim stanovništvom. Ova šutnja imala je tragične posljedice: lokacije na kojima su ubijani ostale su neoznačene, bez spomen-obilježja. Procjenjuje se da je na tim stratištima stradalo oko 8.000 ljudi.

Detalji zločina su sablasni: Klanje, ubijanje, silovanje, paljenje kuća, pljačka, zatvaranje u kuće i potom spaljivanje. Vezane žrtve vođene do potoka/rijeke gdje su klane, probadane kocem, pucano u njih, nožem izbadane, što je posebno bolesno iživljavanje. Pobijene su cijele porodice, zbog čega je broj očevidaca mali. One koji su bježali preko Romanije ka Sarajevu četnici na Romaniji sačekuju i ubijaju, kad dođu do Sarajeva ustaše ih hapse, ubijaju, zatvaraju, šalju u Jasenovac.

Četnici koljači (lokalni Srbi, uz mali broj onih iz Srbije) su nakon ulaska partizana u Foču (20. januara 1942.) najvećim dijelom prešli u partizane, dok ih je samo desetak pobjeglo. Milišić zaključuje da je ubijanje i klanje "Turaka" (Bošnjaka) postalo glavni cilj četnika u Bosni. Milišić na kraju postavlja pitanje zašto Partija nije tada pozvala muslimane na ustanak? Odgovor se, prema njenim riječima krije u izjavi jugoslovenskog političara i diplomate Vladimira Velebita da "muslimani nemaju oružja".

FRAGMENTIRANA PRAVDA

Prof. dr. Sabina Ferhadbegović istraživala je kako je SFRJ institucionalno i narativno odgovorila na četničke zločine, prvenstveno kroz dva nivoa pravde: centralni nivo - proces protiv Dragoljuba Draže Mihailovića u Beogradu (1946) i lokalni

Detalji zločina su sablasni: Klanje, ubijanje, silovanje, paljenje kuća, pljačka, zatvaranje u kuće i potom spaljivanje. Vezane žrtve vođene do potoka/rijeke gdje su klane, probadane kocem, pucano u njih, nožem izbadane, što je posebno bolesno iživljavanje. Pobijene su cijele porodice, zbog čega je broj očevidaca mali. One koji su bježali preko Romanije ka Sarajevu četnici na Romaniji sačekuju i ubijaju, kad dođu do Sarajeva ustaše ih hapse, ubijaju, zatvaraju, šalju u Jasenovac.

nivo - suđenja pred Okružnim sudom u Sarajevu (1945–1948).

Kako navodi Ferhadbegović, partizanski pokret, sa svojim vojnim sudovima, postao je temelj za poslijeratno pravosuđe. Jugoslavija je 1945. godine donijela Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države, integrirajući međunarodne norme (Londonski statut, Nirnberški principi).

Državna komisija za utvrđivanje zločina (osnovana na Drugom zasjedanju AVNOJ-a) prikupila je ključnu dokumentaciju. Iako je Komisija u BiH radila sa samo četiri pravna referenta i dvije pisaće mašine, njihov rad (180.000 evidentiranih žrtava u BiH) omogućio je nastanak ključnog korpusa dokaza.

Suđenje Mihailoviću bilo je ključno za legitimizaciju nove vlasti i oblikovanje narativa. Optužnica je četnički pokret predstavila kao pokret usmjeren etničkoj homogenizaciji srpskog prostora, pri čemu je muslimansko stanovništvo Foče označeno kao primarni cilj represije. Sudski spisi sadrže originalne četničke dokumente, poput depeše majora Zaharija Ostojića o "1.000 do 2.000 muslimana poklanih u augustu 1942.", što potvrđuje planski, a ne spontani karakter nasilja.

Javnu osudu zločina potvrdilo je svjedočenje Latifa Loje, preživjelog s prerezanim grkljanom i prostrelnom ranom, čije je svjedočenje emitovano putem radija širom Jugoslavije. Beogradski proces uspostavio je presedane, prihvatajući koncept komandne odgovornosti i potvrđujući da su operacije "čišćenja terena" bile dio četničke strategije.

Na lokalnom nivou, Okružni sud u Sarajevu vodio je 850 postupaka za ratne zločine, uključujući 12 procesa direktno vezanih za Foču. Ovi procesi su pokrivali neposredne izvršioce, komandante i aktere prisilne konverzije.

Uloga preživjelih svjedoka bila je presudna: Veljko Gavran osuđen je na smrt zahvaljujući prepoznavanju preživjele Behije Odžak, dok je Vasika Ivanović osuđen na smrt zbog 15 svjedočenja. Optužnice su često eksplicitno navodile etničku motivaciju, da su žrtve ubijane samo zato što su muslimani.

Iako je broj pravosnažno osuđenih bio mali u odnosu na razmjere zločina (zbog ograničenih kapaciteta i nedostupnosti svjedoka), svjedočenja preživjelih imala su trostruku ulogu: bila su ključna za utvrđivanje činjeničnog stanja u nedostatku materijalnih dokaza, legitimizacijsku, jer je nova vlast javno demonstrirala sankcioniranje ovih zločina, te moralnu, jer je kroz svjedočenja artikuliran etički okvir jugoslovenskog društva.

Pravna struktura se, iako ograničeno, pretvarala u prostor javnog priznanja patnje i prenosa pravde. Iako je pravda bila fragmentirana, ovi procesi predstavljaju rani oblik tranzicione pravde. Iz današnje perspektive, mnogi obrasci nasilja u Foči odgovaraju definiciji genocida, iako taj termin tada nije bio dio jugoslovenskog zakonodavstva. Foča tako ostaje ključna analitička tačka za razumijevanje prirode ratnog nasilja i kvalifikacije zločina u ranom poslijeratnom periodu.

Naučni radovi dr. Bandžovića, dr. Milišić i prof. dr. Ferhadbegović objavljeni su u zborniku radova "Foča – identitet u historijskoj perspektivi" u izdanju Bošnjačkog instituta - Fondacija Adila Zulfikarpašića. Zbornik sadrži radove 16 naučnika o prošlosti Foče i njenog stanovništva s osvrtom na identitetska pitanja u svim njihovim aspektima: vjerskom, etničkom, nacionalnom i kulturnom. ●

Bogato ilustrirano izdanje

OTKRIVANJE DOBRIH BOŠNJANA

Emir Isović, *Bošnjačka ilustrirana enciklopedija za mlade*: Srednji vijek, Edicija: BISER, Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Republici Hrvatskoj – Bošnjaci zajedno!, Zagreb, 2025

Bosansko srednjovjekovlje se u javnom govoru često pojavi ili kao „mračno doba“, ili kao prostor u kojem se današnje politike pokušavaju upisati u prošlost. *Bošnjačka ilustrirana enciklopedija za mlade: Srednji vijek* kulturologa, ilustratora i karikaturiste Emira Isovića (Zagreb, 2025) ulazi u taj osjetljivi prostor mirno i metodično te nas vraća dokumentu, slici, predmetu, toponimu – onome što se može pokazati, pročitati i usporediti.

U uvodnoj riječi, koja predstavlja i načela kojim se vodio autor, polazi se od jednostavne, ali važne premise: bosansko srednjovjekovlje nije „rupa“ između antike i modernog vremena, nego doba u kojem Bosna postaje prepoznatljiva zemlja sa državom, vladarima, pismima, pečatima, zakonima, gradovima – i ljudima koji se u izvorima često nazivaju „Bošnjani“. U toj perspektivi, srednji vijek nije teren za „ekskluzivističko pravo“ nego zajedničko, državno nasljeđe naroda Bosne i Hercegovine, koje pokazuje kontinuitete imena, prostora i pamćenja i prije kasnijih velikih vjerskih promjena.

Posebno je izražena ideja da je Bosna, zbog svog položaja, razmeđe svjetova, ali i prostor susreta: u srednjovjekovnoj Bosni prepoznaju se i latinski i grčki utjecaji, i zapadne i istočne crkvene tradicije, pri čemu „među“ nije praznina, nego energija koja rađa pravne običaje, diplomatsku praksu i umjetnička rješenja. Također, ova knjiga podsjeća da je najbolje krenuti od povelja i pečata, jer su to

konkretni tragovi pravnih činova i državne prakse (forma isprave, ovjera pečatom, svjedoci, datum), bez kojih nema ozbiljne rekonstrukcije događaja i odnosa.

U tom ključu se i pojam „dobri Bošnjani“ vraća u fokus kao historijska kategorija iz dokumenata: svjedoci, nosioci ugleda i vlasti, unutrašnje „tkivo“ bosanske politike i dvora. Ujedno se problematizira i ono što je u popularnoj kulturi postalo tvrdoglava navika: olako posezanje za „bogumilima“ kao objašnjenjem svega. U uvodnoj riječi se podsjeća da se u izvorima ljudi često nazivaju „krstjanima“ i „dobrim ljudima“, a da je nauka opreznija prema poistovjećivanju Crkve bosanske s bugarskim bogumilstvom, enciklopedija za mlade zato uvodi terminološki ispravno (krstjani, djed, gost, starac), bez anahronih etiketa.

Ova knjiga važna je i po onome što eksplicitno naglašava: kontinuitet imena i prostora (Bošnjani u izvorima, Bosna kao posebna cjelina sa banom/kraljem, običajima i uredbama), ali i princip da povelje, pečati, poslovne knjige, arheologija i umjetnost imaju prednost nad bilo čijim željama da Bosnu prisvoji ili preimenuje. U tom smislu, srednjovjekovlje se ovdje nudi kao zajedničko polje čitanja i za one koji traže katoličke tragove, i za one koji čitaju pravoslavne slojeve, i za one koji istražuju „bosansku vjeru“ – uz jasnu svijest da Bošnjaci u tom razdoblju imaju svoje ime, običaje i institucije.

Knjiga je, pritom, velelijepo ilustrirana s razlogom. U uvodnoj riječi se insistira da mladi najbolje uče kad mogu vidjeti ono o čemu čitaju: pečat s konjanikom, crvenu tintu kraljevskog potpisa, rukopis u bosančici, stranicu Hvalovog zbornika… vizualni tragovi nisu ukras, nego ključ razumijevanja – i poziv da se „čita izvor“, a ne prepričava stereotip.

Struktura je pregledna i „školski“ upotrebljiva: od orijentacije u prostoru („Gdje je ta Bosna?“), preko ključnih dokumenata i centara moći, do svakodnevice i kulturnih tragova. Sam sadržaj pokazuje da se mladom čitatelju nudi cjelina jedne civilizacije, a ne samo niz datuma: Povelja Kulina bana, Visočka dolina kao jezgro, vladari Bosne, Bobovac, Čajangrad i Visoki, bosanska vojska i bosanska vjera, društveni slojevi, gradovi i trgovišta, rudarstvo i zanati, hrana, stanak, brak „na bosanski način“, bosančica, stećci…

Kao snažan primjer tog pristupa, knjiga izdvaja i Povelju Kulina bana: objašnjava se njen smisao kao svjedočanstvo državnosti i uređenja trgovine s Dubrovnikom, te se naglašava da je povelja pisana i na latinskom i na bosanskom jeziku, bosančicom, uz podatak o sudbini jednog originala. ●

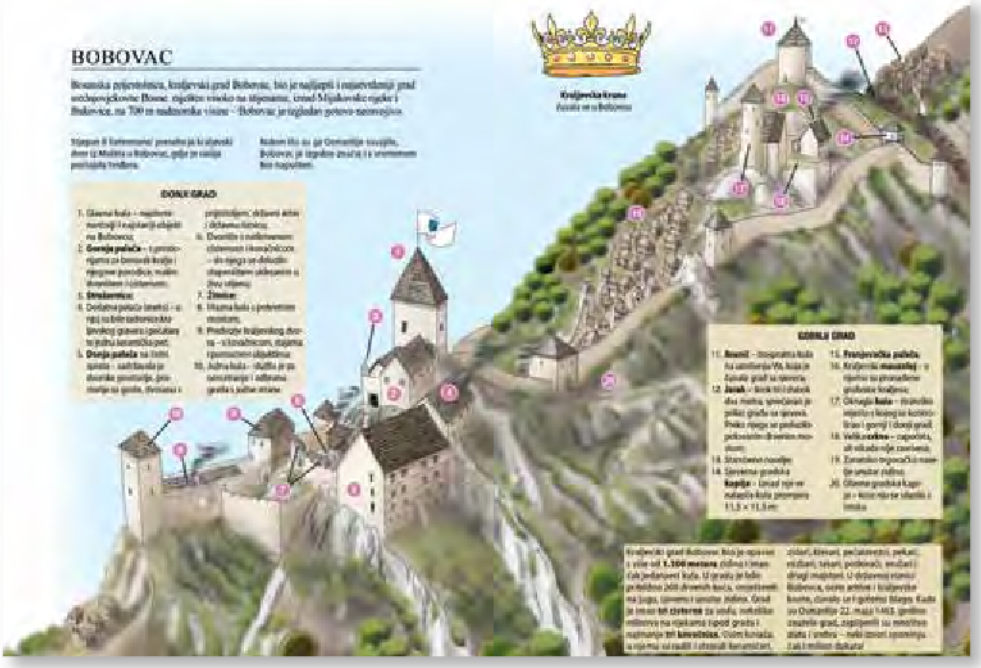

Kulturni čin prvog reda

IZABRANA DJELA ALIJE ISAKOVIĆA: Univerzum biografije univerzalna duha

Izabrana djela Alije Isakovića predstavljaju jedan od najambicioznijih izdavačkih pothvata bošnjačke kulture u proteklim desetljećima — jedanaest knjiga koje konačno vraćaju cjelinu opusa Alije Isakovića na pravo mjesto: od modernističke proze, drama i putopisa, do rječnika, antologija i ključnih jezičkih studija. Ovo monumentalno izdanje ispravlja dug institucionalnih zaborava i pokazuje kako jedan pisac može postati temelj kulturne samorefleksije, a njegova misao moralni čin i mjera jednog naroda.

PIŠE: Filip Mursel Begović

Izdanja koja trajno mijenjaju sliku jedne književnosti ne pojavljuju se često. *Izabrana djela Alije Isakovića*, jedanaest knjiga objavljenih u Biblioteci Bošnjačkog instituta Fondacije Adila Zufikarpašića, jedan su od takvih rijetkih trenutaka: korpus koji ne sabire samo opus jednog pisca nego i rekonstruira potisnutu, rasutu i često zanemarenu kulturnu povijest Bošnjaka u drugoj polovini 20. stoljeća.

Nije pretjerano reći da ova edicija zatvara jedan dugi ciklus institucionalnog izostanka i otvara novu epohu čitanja Alije Isakovića i to ne fragmentarno, ne parcijalno, nego u njegovoj cjelini – kao romanopisca, pripovjedača, dramatičara, putopisca, esejista, leksikografa, priređivača i svjedoka epohe.

U jednoj kutiji, u jedanaest pažljivo komponiranih tomova, nalazi se čitav raspon Isakovićeve stvaralačke putanje. Od prvog romana *Sunce o desno rame*, preko modernističkih pripovijetki, putopisnih meditacija i drama, do eseja, ratnih zapisa *Antologije zla*, Rječnika bosanskog jezika i kapitalnih priređivačkih poduhvata poput *Biserja*, *Hasanaginice 1774–1974* i zbornika *O "nacionaliziranju" Muslimana*. Završni svezak, bibliografija koju su priredili Narcisa Puljek-Bubrić i Sanin Hatibović, ne samo da zatvara ediciju nego i otvara mogućnost budućih studija. Odnosno, Isaković se ovdje vidi u svim svojim disciplinarnim gestama i životnim fazama, bez previda i bez mitologiziranja.

Vrijednost ove edicije nije samo u tome što sabire, nego što ispravlja. Alija Isaković dugo je bio poznat po pojedinim knjigama, antologijama, polemičkim gestama, i po političko-jezičkoj borbi koju je vodio u presudnim trenucima bošnjačke moderne povijesti. No sve je to bilo rasuto u bibliografijama, teško dostupnim izdanjima, ratnim otiscima, jednim ili dva tiraža koji nikada nisu doživjeli sustavno reizdanje. Ovdje su prvi put *svi žanrovi, sve faze, sva područja rada* uvezana u jednu cjelinu. Tek tako se vidi ono što je prof. dr. Enes Duraković najpreciznije imenovao: *Isaković je pisac univerzalnog duha*. Riječ je, dakle, o autoru koji nije pristajao na omeđenost ni književnog ni naučnog polja, koji je jednako intenzivno radio na rečenici i na pojmu, na priči i na rječniku, na lirskom kadru i na pitanju jezika kao moralne činjenice.

Ova izdanja danas imaju dvostruki učinak. S jedne strane, vraćaju Isakovića u središte književnog kanona, tamo gdje mu pripada mjesto uz najveće predstavnike bošnjačke i književnosti naroda Bosne i Hercegovine 20. stoljeća. S druge, vraćaju bošnjačkoj kulturi nešto što je dugo nedostajalo – samosvjesno, kritičko, temeljito izdanje jednog od ključnih autora moderne. U vremenu kada je institucionalna briga o kulturnoj memoriji često prepuštena slučajnosti, ovaj projekt pokazuje da je moguće graditi kontinuitet, obnoviti naslijeđe i ponovno čitati pisca čije djelo istodobno osvaja estetikom i izaziva mišlju.

Zato *Izabrana djela* treba posmatrati kao kulturni čin prvog reda, kao gestu vraćanja jedne značajne biografije na njezino pravo

mjesto. Tek unutar ovakve edicije otvara se prostor za ozbiljnu interpretaciju svakog pojedinog segmenta Isakovićeva opusa – romana, pripovijetke, putopisa, drama, eseja, rječnika, hrestomatija i antologija, a sve one, posložene u jedinstvenom luku, pokazuju dosad najjasniji portret pisca koji je svojom energijom, svojim radom i svojim jezikom obilježio drugu polovinu stoljeća i ostavio trag koji i danas određuje naše razumijevanje bosanskog kulturnog prostora.

PISAC UNIVERZALNOG DUHA

Isakovićev biografski put već na prvi pogled ruši stereotip "kabinetnog" književnika. Rođen 1932. u Bitunji kod Stoca, osnovnu školu završava tu, a potom se kreće kroz Stolac, Zagreb, Crikvenicu, Pančevo, Beograd, da bi Filozofski fakultet završio u Sarajevu. Radio je kao geološki tehničar, televizijski scenarist, urednik časopisa *Život* i edicije *Kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine* u Svjetlosti.

To stalno kretanje između provincije i metropole, nauke i umjetnosti, redakcijskog posla i terenskog rada utisnuta je u njegovo djelo, u osjetljivost za "mikrosvjetove" običnih ljudi, u preciznost jezika i u neprestano ispitivanje granica žanra.

Bibliografska lista je poznata: romani *Sunce o desno rame* (1963) i *Pobuna materije* (1985), zbirke priča *Semafor* (1966), *Taj čovjek* (1975), kasnije *Lijeve priče*, drame *Hasanaginica*, *To*, *Generalijum*, putopisna knjiga *Jednom* (1987). Istovremeno, on je i autor antologije *Biserje* (1972), antologije putopisa *Hodoljublje* (1973), zbornika *Hasanaginica 1774–1974*, zbornika *O "nacionaliziranju" Muslimana* (1990), *Rječnika karakteristične leksike u bosanskome jeziku* (1992/1995) i ratne knjige *Antologija zla* (1994).

No spisak još uvijek ne objašnjava zašto baš Izakovićev opus zaslužuje ovakvu "monumentalizaciju". U predgovoru *Izabranim djelima* priređivač prof. dr. Enes Duraković insistira na dvije stvari: na izuzetnoj raznovrsnosti i na rijetkoj autokritičnosti ovog autora. Isaković se, piše on, javljao knjigama samo kad je rukopis sazrio da bude "nov i poseban", izbjegavajući ponavljanje već osvojene poetike, pa se njegovo djelo pred čitateljem rastvara kao cjelovit opus u kojem "ništa nije nastalo uzgredno i bez velika razloga, ljudskog i estetskog opravdanja".

Unutar proznog opusa Isaković uistinu stoji u samom vrhu "novog modernizma" bosanskohercegovačke proze: zbirke *Semafor* i *Taj čovjek* označavaju radikalni zaokret od folklornoromantičarske, tematski tradicionalne pripovijetke prema urbanoj, ahistorijskoj prozi koja se oslobađa društvene utilitarnosti. U najuspjelijim novelama, od "Taj čovjek" do "Epidemije", pripovjedna svijest je pomična, fragmentirana, fokalizacija se preliva iz lika u lika, a čitalac preuzima dio "posla" u ispisivanju smisla. To je proza u kojoj je subjekt

zarobljen u besmisao svakodnevice, a ironija i apsurd razotkrivaju pukotine sistema, svijet "malog čovjeka" nije prikazan kao socijalna skica, već kao egzistencijalna drama.

Putopisna knjiga *Jednom* već je sama po sebi mala poetika Isakovićevog pisanja. Alija Pirić je uočio tri ključna postupka koji njegov putopis legitimišu kao "specifičnu književnost": snažno prisustvo putopisnog subjekta, misaonu nadogradnju viđenog i sloj gustih figuralnih zahvata. Putopis, dakle, više nije rubni žanr nego centralni dio opusa, mjesto gdje se pejzaž, historija, religija i svakodnevica prepliću u jedinstvenom "horizontiranju svijesti".

Sve to je u *Izabranim djelima* po prvi put sabrano u logičan luk od prvog romana *Sunce o desno rame*, preko modernističkih priča i putopisa, do ratnih dnevnika i rječnika. Tek u ovom kontinuitetu jasno vidimo ono na šta Duraković uporno podsjeća – da se iz raznorodnih tekstova, preko više decenija, gradi "univerzum jedne izuzetne duhovne biografije".

IZABRANA DJELA KAO KULTURNI DOGAĐAJ

Sam raspored jedanaest knjiga otkriva uredničku namjeru da čitaocu ponudi ne samo izbor, nego i dramaturgiju čitanja. Prema kataloškim podacima, komplet je uređen ovako: knjiga 1 - *Sunce o desno rame,* knjiga 2 - *Taj čovjek; Jednom; Lijeve priče*, knjiga 3 - *Pobuna materije*, knjiga 4 – *Drame*, knjiga 5 - *Neminovnosti: baština, kritika, jezik, intervjui*, knjiga 6 - *Antologija zla,* knjiga 7 - *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, knjiga 8 – *Biserje,* knjiga 9 - *Hasanaginica 1774–1974*, knjiga 10: *O "nacionaliziranju" Muslimana*, knjiga 11: *Bibliografija Alije Isakovića*.

Prva četiri toma okupljaju "čistu" književnost: roman, pripovijetku, dramu, putopis. Središnje knjige (5–7) čine eseji, intervjui, ratna *Antologija zla* i rječnik – jezgro njegova angažmana u kulturi i jezičkoj politici. Posljednja tri toma sabiru priređivačke projekte kojima je Isaković doslovno vadio iz zaborava skriveno bošnjačko nasljeđe: rukopisne slojeve *Hasanaginice*, stoljetnu bošnjačku književnost sabranu u *Biserju* i dokumente o afirmiranju i negiranju identiteta Bošnjaka.

Na promociji u Bošnjačkom institutu prof. dr. Fahrudin Rizvanbegović s pravom je podsjetio da su upravo ta priređivačka djela – *Biserje*, *Hasanaginica* i *O "nacionaliziranju" Muslimana* – decenijama bila praktično nedostupna: objavljena jednom sedamdesetih i devedesetih, i nikada više do ovog izdanja. Time *Izabrana djela* ne obnavljaju samo piščev književni opus, nego i fundament bošnjačke kulturne samorefleksije.

Duraković u svojoj uvodnoj studiji podsjeća da je od Ljubušakovog *Narodnog blaga* i Bašagićeve disertacije o bošnjačkoislamskoj književnosti pa do Isakovićevog *Biserja* taj

Ova izdanja danas imaju dvostruki učinak. S jedne strane, vraćaju Isakovića u središte književnog kanona, tamo gdje mu pripada mjesto uz najveće predstavnike bošnjačke i književnosti naroda Bosne i Hercegovine 20. stoljeća. S druge, vraćaju bošnjačkoj kulturi nešto što je dugo nedostajalo – samosvjesno, kritičko, temeljito izdanje jednog od ključnih autora moderne.

vid "bošnjačke naučne samorefleksije" bio gotovo potpuno suspendiran, kao što je i bosanski jezik bio izbrisan iz pravopisnorječničkih politika odlukom austrougarskih vlasti 1907. godine.

U takvom kontekstu, Isakovićevi antologijski i lingvistički projekti postaju prvi ozbiljni pokušaji da se obnovi "zasjenjena bošnjačka i bosanskohercegovačka kultura sjećanja" i da se vlastita tradicija izvuče iz stereotipa "tamnovilajetske" zaturenosti. Zato je važno što *Izabrana djela* ne prave umjetnu granicu između "književnog" i "naučnog" Isakovića. U istom su nizu roman *Sunce o desno rame* i *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, uz "antologiju zla" stoje antologije hodo(ljublja) i "biserja ljudskog duha", kako Duraković sažima taj unutrašnji kontrapunkt njegovog opusa.

Tek ovako, u jednoj cjelini, postaje vidljivo da Isakovićev rad nije zbir razbacanih disciplina, nego konsekventan projekat, od romana i priče, preko putopisa i eseja, do rječnika i dokumenata, on gradi književnojezičku sliku Bosne koja je i estetska i historijska, i intimna i kolektivna.

JEZIK KAO MORAL

Jedan od ključnih poteza ove edicije jest to što stavlja u istu ravan pisca modernističke proze i autora koji doslovno ispisuje infrastrukturu bosanskog jezika. U Durakovićevom čitanju, upravo se u toj tački najbolje vidi "drama intelektualnog etosa" nametnuta kroz cijelo djelo Alije Isakovića, stalno moralno i intelektualno suočavanje sa svijetom, sobom i Drugim.

Otuda i rečenica koju često citiramo, a koju treba shvatiti mnogo šire od dnevnopolitičkog: "naš jezik je naš moral". Odnosno, Isakovićev jezički angažman je bio promišljen. Već sredinom šezdesetih Isaković intervenira tekstom "Nervoza u našem književnom jeziku", braneći bosanske posebnosti, a 1970. u eseju "Varijante na popravnom ispitu" insistira na činjenici da se leksičke, stilističke i gramatičke osobine nužno kreću ka vlastitoj normi, pravopisu, rječniku. Njegov *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, na kojem radi od 1981. do početka devedesetih, nije samo leksikografska inventura, u kasnijem izdanju, naslovljenom *Rječnik bosanskog jezika*, on poprima i otvoreno normativnu dimenziju, sa dopunama koje preporučuju pravopisno ovjerene oblike bosanske leksike.

Malo je poznato da Isaković 1993. sastavlja i *Jezički podsjetnik iz bosanskog jezika* – prve savremene pravopisne odredbe u bosanskom jeziku, svojevrsni kondenzat rječnika napravljen po pravopisnoj metodologiji.

Također, upravo je Isakovićevo poznato pismo Predsjedništvu RBiH 1993. godine bilo ključni impuls da se bosanski jezik uvede u Ustav Republike Bosne i Hercegovine – što znači da je, pored književne, imao i vrlo konkretnu ustavnopravnu posljedicu. Iz te perspektive Isakovićevu biografiju treba dopuniti titulama leksikografa, standardologa, lingviste i sociolingviste, uz već poznati status književnika.

U *Antologiji zla*, koja je u *Izabranim djelima* dobila svoj cijeli svezak, pitanje bosanskog jezika provlači se kao jedna od centralnih tema ratne dnevničke proze. Već u prvom zapisu (6. april 1992.) Isaković govori o jeziku, a kroz čitavu knjigu vraća se temama afirmacije i negacije bosanskog, odnosu standardnog jezika i političke stvarnosti, pravopisnim i rječničkim dilemama, statusu jezika u popisima stanovništva i njegovom ustavnom položaju.

Za Isakovića, međutim, ovdje nije riječ o uskoj lingvističkoj kverulanciji. On vrlo jasno razdvaja lingvističko od političkog: nestanak bosanskog jezika iz terminologije XX stoljeća nije, kaže, lingvistički, nego politički čin, kao što ni nestanak Bošnjaka iz sociologije nije biološka nego politička stvar. Bosanski jezik naziva "realnošću", činjenicom koju višedecenijsko političko negiranje ne može izbrisati.

Kada danas, u jednoj ediciji, uz *Antologiju zla* čitamo *Neminovnosti*, rječnik i antologije, vidimo kako se ta misao o jeziku kao moralu prenosi kroz sve žanrove: od dnevničke rečenice do enciklopedijske natuknice. Jezik kod Isakovića nije samo sredstvo izraza, nego i

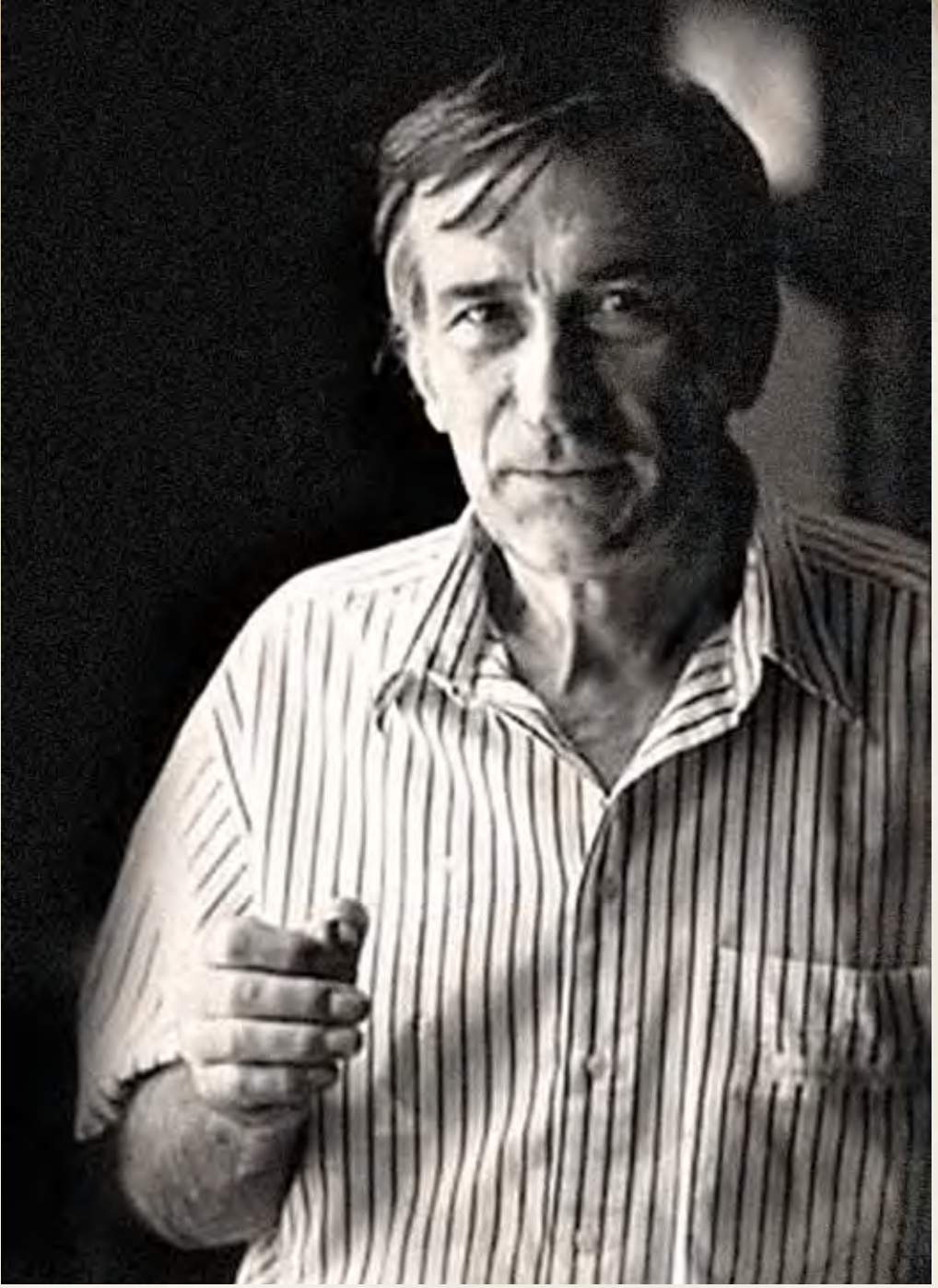

glavno mjesto bošnjačke kulture, "potka na kojoj je izatkana svekolika povijest bošnjačke kulture", kako će to Duraković sažeti.

IZMEĐU ANTOLOGIJE ZLA I ANTOLOGIJE HODO(LJUBLJA)

Jedna od najljepših sintagmi u Durakovićevoj studiji govori kako se u Isakovićevom djelu "antologiji zla nadmoćno suprotstavljaju antologije hodo(ljublja) i biserja ljudskog duha". U toj rečenici je, zapravo, sažeta dramaturgija čitavog kompleta. Na jednoj strani je *Antologija zla*, kronika opsadnog Sarajeva, ratna dnevnička proza, memoarski zapisi i prigodno uvršteni tekstovi i intervjui u kojima se ratno iskustvo prelama kroz jezik, povijest i politiku. Na drugoj su *Jednom*, *Biserje*, *Hasanaginica* i rječnik – knjige u kojima Isaković svjedoči ljepotu prostora, bogatstvo tradicije i jezički "biser" razuđenog bošnjačkog iskustva.

U *Jednom* putopisni subjekt se kreće od Prokoškog jezera do Atosa, od Počitelja do bečkih kafića, ali putovanje je prije svega unutrašnje: ono je u potrazi za "izgubljenom punoćom" života, za onim što Duraković naziva "mlijekom iskona".

Putopisi su napisani u jeziku koji stalno balansira između impresionističke senzacije i filozofske refleksije, završavaju se često snažnom, eliptičnom poentom, trenutkom spoznajne iluminacije. Na suprotnom kraju spektra, u "Kafani na Hietzingu" ili u prikazima zapadnoevropskih gradova, Isaković hladnim, ali gorkim tonom opisuje modernog čovjeka koji je vikendom sveden na to da se "napije i bude (ne bude) ništa", pretvoren u "mali kompjuterski miš" opčinjen vlastitim učinkom. To je ista ona svijest koja u noveli "Taj čovjek" prati starca s vagom i prolaznika, egzistencija je stiješnjena između rada i umora, a istinska komunikacija ostaje tek kratki preblik pogleda. U tom rasponu, od intimne melanholije putopisnog subjekta do gnjevne lucidnosti ratnog hroničara, leži ono što se u akademskoj literaturi sve češće naziva "poetikom svjedočenja". *Antologija zla* nije samo zbirka ratnih zapisa, nego optički instrument kroz koji se ogleda i historija negiranja bosanskog jezika i identiteta i otpor tom negiranju.

RITAM KULTURNE POLITIKE

Činjenica da *Izabrana djela Alije Isakovića* nastaju tek gotovo trideset godina nakon njegove smrti i više od pola stoljeća nakon prvog romana govori mnogo o ritmovima naše kulturne politike. Dugo smo navikli da se oslanjamo na pojedinačna, rasuta izdanja, da nam klasični tekstovi budu "po antologijama", bez stabilne, referentne edicije na koju se može osloniti i čitalac i istraživač.

Ova edicija, koja dolazi iz institucije kakva je Bošnjački institut – nastale iz vizije Adila Zulfikarpašića o arhivu bošnjačkog i bosanskohercegovačkog naslijeđa – zatvara jednu dugu prazninu. U vremenu "oskudnih nacionalnih projekata", kako je primijetila direktorica Instituta, ona pokazuje da je i danas moguće misliti kulturu ambiciozno, dugoročno i sistemski.

Istovremeno, ova knjigakutija nije namijenjena samo bibliotekama. Za novu generaciju čitatelja ona nudi prirodne ulaze u Isakovićev svijet: roman *Sunce o desno rame* kao priču o poslijeratnom tehnokratskom društvu i "pobuni materije", zbirku *Taj čovjek* kao laboratorij modernističke pripovijetke, *Jednom* kao putopisnu meditaciju o zemlji, slovu i nebu, *Antologiju zla* kao dnevnik grada pod opsadom i lekciju o jeziku usred rata; rječnik i *Neminovnosti* kao podsjetnik da se identitet gradi i istraživačkim trudom, ne samo emocijom.

I napokon, *Izabrana djela* su spomenik jednom temperamentu: mirnom, ali nepokornom, sklonijem ironiji nego patetici, ali uvijek osjetljivom na nepravdu. Danas, kada se osnovne istine o Bosni i bosanskom jeziku ponovno dovode u pitanje, Isakovićev glas – sabran u ovih jedanaest knjiga – djeluje iznenađujuće svježe. U njemu prepoznajemo i književnika i leksikografa, i putopisca i hroničara zla, i čovjeka koji je znao da se "naš jezik" ne brani samo deklaracijama, nego svakom rečenicom koja ne pristaje na laž.

Ovaj komplet je, dakle, poziv da se iznova čita, prepisuje i mijenja naš odnos prema vlastitoj kulturnoj memoriji. U narednim čitanjima, vrijedilo bi se zaustaviti na svakoj od ovih knjiga pojedinačno – od *Sunca o desno rame* do završne bibliografije – i vidjeti kako se, u njima, ustrajno ispisuje jedan isti, tvrdoglavi program: da Bosna i njen jezik imaju pravo na svoju punu, složenu, modernu priču. ●

Novi glasovi

KAMENE zvjezdane suze

Iako su se neke bitke vodile kilometrima daleko, zvjezdane suze znale su pasti baš ovamo, u srce Bosne, gdje šume međusobno šapuću nekim starim jezicima i gdje rijeke još pamte i sve više ispiru u želji da ih razotkriju. U naletu bujica otkine se brdo, ono brdo što ih je ljubomorno čuvalo vijekovima, a one iskaču u korita kao da žele da im speru svo blato s njihove lijepo zaobljene površine.

PIŠE: Mirsada Delić Šerifović

Nekada davno, po njoj su hodali gorostasi veći od borova, nježni kao jutarnje sunce. Igrali su se s oblacima u prolazu, smijali gromovima. Lica bi im se ozarila u toj igri, voljeli su suncu dati više prostora, pa bi oblake jednostavno otpuhali i uživali u raskošnim bojama prirode. Iako su se zbog svoje visine činili nezgrapni, u srcima su nosili nježnost veću od ijedne doline satkane od mekanih zelenih tepiha prosutih poljskim cvijećem. Kako su samo uživali u tim nježnim malenim šarenim točkicama što nisu bile veće od njihovog palca i takve sramežljivo su svojim cvjetnim glavicama provirivale iz bujne rosne trave. Izležavanje im je bio hobi, kad god su mogli ležali bi skriveni u miomirisu poljskog cvijeća.

Zime su tada bile duge, oštre i tihe. Sve bi utihnulo kao da je zaspalo. Snježne bijele pahuljice nečujno su lepršale iz oblaka kao da se i sam oblak odlučio spustiti nošen vjetrom. Veselo bi plesale allegro između stabala i na vrhovima prstića, kao balerine u bijelim haljinicama, gracioznim bi pokretima lepršale danima. Zrake sunca bi ih veselo lovile u letu i stvarale takvo blještavilo kao da se samo sunce spustilo između stabala. Staze što su se našle na njihovom putu bi za tren nestale ispod njihovih haljina. Harmoniju tišine jedino bi narušavale grane što su popuštale pod težinom čistog bjelila pa bi pucketale pod nogama gorostasa.

Njihove su kuće bile čudesno velike, izgrađene od stabala koje su, u tišini svoga umiranja tražila posljednje počivalište. Stabla su zadnjim dahom sama pronalazila put do njihovih vrata, kao da su znala da će u tim kućama dobiti novi smisao. Planine što su ih okruživale bile su njihova zaštita, a kuće tople kao majčin zagrljaj.

U hladnim noćima, toplina ognjišta nije grijala samo ruke. Ona je grijala dušu, budila smijeh i povezivala srca. Tu, oko plamena, okupljali su se stari i mladi, ispripovijedali riječi i poglede, dijelili hranu i tišinu. Plamen što je titrao po zidovima, razlijevao se i u očima mladih, kao da je živ. U svakoj iskri živjela je nada, a u svakom osmijehu čarolija vremena u kojem su gorostasi još hodali svijetom. U tim dolinama oni su stolovali. Branili ih od drugih divova ne želeći se odreći svojih šuma, dolina i najdražih cvjetnih točkica.

Kakve su se tu gorostasne bitke vodile! Šuma bi se zatamnila pod njihovim sjenkama, a zemlja je tutnjala pod teškim koracima kad god bi ubrzavali. Poput potresa, sve se pomicalo kao da želi pobjeći hitro s mjesta bojišta. Oružje im nisu bile ni sablje ni strijele, već gromade stijenja, koje su podizali s lakoćom. Kamenje je letjelo kroz zrak, zviždalo i šibalo vjetar, paralo oblake. Kad bi udarilo o zemlju, sve bi poskočilo pa i drveće što je za nebo priraslo, korijenjem bi iz zemlje iskočilo. Neke gromade kamenja bi se skotrljale niz doline, rušile drveće kao travu, mljele njihove najdraže mirišljave šarene točkice po travi. Kada bi se konačno zaustavile, bile su toliko istrošene i zaglađene kao kugle. Čitava brda su se ponegdje srušila i zatrpala ih pa su neke ostale skrivene pod zemljom. Dok ih rijeke nisu otkrile, ispirući zemlju što ih je skrivala.

Letjelo je kamenje s kraja na kraj svijeta, toliko u visinu da je rušilo gnijezda zmajeva koja su bila skrivena u oblacima. Nezaštićena čarolijom gnijezda, jaja zmajeva padala su skamenjena kao male kamene kugle i ostala razbacana po zemlji. A, one veće, to su bile zvijezde u nastajanju. Kada bi gorostas bacio kamenu gromadu u želji da dospije na drugi kraj svijeta, morala je ići više i više u visinu pa su tamo nastradale i zvijezde. Zarobljene bijesom bacača, padale su u nepoznato. Iako su se neke bitke vodile kilometrima daleko, zvjezdane suze znale su pasti baš ovamo, u srce Bosne, gdje šume međusobno šapuću nekim starim jezicima i gdje rijeke još pamte i sve više ispiru u želji da ih razotkriju. U naletu bujica otkine se brdo, ono brdo što ih je ljubomorno čuvalo vijekovima, a one iskaču u korita kao da žele da im speru svo blato s njihove lijepo zaobljene površine.

Šapatom i s dubokim poštovanjem, su kraj ognjišta uz pucketanje vatre i zavijanje vjetra u tihim noćnim satima, djedovi i nane pripovijedali unučićima, kako je tada drveće hodalo, i zemlja podrhtavala.

Ako se usudiš kročiti u te stare šume, gdje magla dugo spava među krošnjama, prati korita gdje su rijeke i potočići, neumorno ispirali zemlju s njih, tamo ćeš vidjeti kamene kugle, ogromne i nijeme, kako vire iz zemlje. Neke su čiste, glatke već i uglancane od vjetra i vode, a druge obrasle mahovinom prave se važne s zelenim šeširom na glavi.

Jedna među njima je najveća na svijetu i baš je u Bosnu pala. Govori se da su je u srcu borbe divovi iz dalekih zemalja prebacili preko planina i dolina, u naletu bijesa i časti. Možda su pogodili zvijezdu koja samo što nije bila zasjala, ali tu je pala, na točno to mjesto, i zemlja ju je čuvala kao dokaz iz doba kad su gorostasne dobričine hodale po zemlji.

Ako ikad poželiš osjetiti dah tih vremena, pođi utabanim šumskim stazama. Udiši smolu borova i slušaj tišinu koja govori više od riječi. A kad stigneš do te kugle, zastani. Položi dlan na nju. Možda osjetiš otkucaj nečega što je davno prestalo kucati ili tek čeka da ponovno oživi. ●

O AUTORICI

Mirsada Delić Šerifović rođena je u Zagrebu 1975. godine, magistrirala je Menadžment bankarstva osiguranja i financija na Međunarodnom Sveučilištu Libertas u Zagrebu i stekla naziv Magistar menadžmenta bankarstva osiguranja i financija. Dugi niz godina radila je kao bankarska savjetnica u Zagrebačkoj banci d.d. Od 2025. godine zaposlena je kao administrativna tajnica u Nacionalnoj koordinaciji Bošnjaka u Republici Hrvatskoj – „Bošnjaci Zajedno!“

Pisac između zavičaja,
fantastičnog svijeta i Ahireta

IRFAN HOROZOVIĆ (1947 - 2025): ODLAZAK PUTNIKA KROZ VRIJEME I ARHITEKTA BOŠNJAČKE POSTMODERNE

U Sarajevu je na Ahiret preselio Irfan Horozović, bošnjački antologijski pisac, jedan od ključnih romanopisaca i pripovjedača bošnjačke i književnosti naroda BiH. Autor "Talhe ili šedrvanskog vrta" i "Imotskog kadije" spojio je tradiciju i postmodernu, Bosnu i svijet, bošnjački i hrvatski književni kontekst. Posljednjih godina pisao je kolumne za sedmični list "Stav", koji mu je 2017. dodijelio nagradu "25. novembar" za životno djelo. Njegova proza, ukorijenjena u fantastičko, ostaje nezaobilazna tačka i bošnjačkog kanona i južnoslavenske interliteralne zajednice.

PIŠE: Filip Mursel Begović

Smrt Irfana Horozovića, 2. decembra 2025. u Sarajevu, zatvorila je jednu od najvažnijih knjiga savremene bosanskohercegovačke književnosti. Njen autor, međutim, ostaje živ u onome što je najviše volio i najdublje razumio – u riječi, u priči, u Bosni kao neiscrpnom tekstu.

U trenutku kada se pokušava sabrati sve što je ostavio, postaje jasno da je odlazak Irfana Horozovića više od gubitka jednog velikog pisca: to je udarac na samu svijest bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti o vlastitom kontinuitetu.

BANJALUČKI I SARAJEVSKI PISAC JEDNE "BALUKABADSKE BIBLIOTEKE"

Irfan Horozović rođen je u Banjoj Luci 27. aprila 1947. godine, gdje završava osnovnu školu i gimnaziju. Filozofski fakultet – komparativnu književnost i jugoslavenske jezike i književnosti – diplomira u Zagrebu, u onoj živahnoj, "živo obnovljenoj" zagrebačkoj scene sedamdesetih, u kojoj se formira generacija proznih "borgesovaca".

Bio je urednik *Studentskog lista*, časopisa *Pitanja* i *Putevi*, radio kao dokumentarist u Društvu prijatelja banjalučkih starina, potom animator kulturnih programa i odgovorni urednik izdavačke djelatnosti *Novog glasa* u Banjoj Luci. Rat ga 1992. izbacuje iz rodnog grada te godine provodi kao izgnanik u Hrvatskoj i Njemačkoj (Podsused, Korčula, Berlin), da bi se 1997. nastanio u Sarajevu.

U Sarajevu će postati jedan od ključnih urednika bošnjačke književnosti: u Bošnjačkoj zajednici kulture "Preporod" uređuje ediciju *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, vodi časopis *Život*, a karijeru završava kao urednik u Igranom programu RTV Federacije BiH. Njegova biografija, dakle, ucrtava sve ključne tačke bosanskog kulturnog prostora: Banja Luku, Zagreb, egzil, Berlin i Sarajevo.

Žiri nagrade "25. novembar" će, osvrćući se na preko četrdeset objavljenih naslova za djecu i odrasle, pozorišne izvedbe njegovih drama, prevode i nagrade, taj opus nazvati "književnoumjetničkim kosmosom beskrajnog teksta", ili – kako je sam pisac volio reći – beskrajnom "balukabadskom bibliotekom".

U toj biblioteci sabrana je cjelokupna drama jednog grada (Baluk Abad / Banja Luka), jedne zemlje i jednog naroda, prevedena na jezik fikcije koji stalno prelazi granicu između svakodnevice i nadrealnog.

OD "TALHA" DO PROGNANIČKOG OPUSA

Horozovićev književni put počinje pjesničkom zbirkom *Zvečajsko blago* (1969), ali se vrlo brzo pokazuje da je njegov najprirodniji element proza. Postmoderni kanon njegove proze otvara zbirka priča *Talhe ili Šedrvanski vrt* (1972), djelo koje će, kako pokazuje prof. dr. Enes Duraković, spojiti raznolike modele moderne svjetske proze i domaće pripovjedačke tradicije.

Na tamnom fonu povijesno prepoznatljivog prostora Banje Luke, u formi porodične hronike, Horozović iscrtava fantazmagoričnu viziju šedrvanskog vrta koja pripada književnoj, a ne historičkoj slici svijeta. Sav je život, kaže njegov hroničar, u rukopisima na stolu, zato je cjelokupna proza opsjednuta pokušajem da Slovo "zahvati sav život i tako ga spasi od uništavila".

Talhe su zapravo paradigma proze koja, slijedeći Borgesa, otkriva književnost kao beskrajnu biblioteku, kao jedini istinski zavičaj duha. Dakle, kada govorimo o Horozoviću ispred nas je jedan od najplodnijih bosanskohercegovačkih pripovjedača koji je već krajem šezdesetih, u krugu hrvatskih fantastičara, skrenuo pažnju egzotičnim izborom bošnjačkih tema i istančanim osjećajem za tajanstveno i čudesno. Taj svijet uvijek se koleba između naravnog i nadnaravnog, a *Talhe ili Šedrvanski vrt* postaje knjiga kojom je vidno odskočio u odnosu na generacijske suvremenike.

Osamdesete su vrijeme u kojem se, prema *Historiji bošnjačke književnosti* prof. dr. Seada Šemsovića, bošnjačka proza konačno uspostavlja kao zaseban, prepoznatljiv rukavac južnoslavenske postmoderne. U tom procesu ključni su Horozovićev *Kalfa* (1988) i Karahasanov *Istočni divan*: ti romani postaju "novi kanon bošnjačkog romana", istovremeno uronjeni u domaći katalog tema i otvoreni prema najsofisticiranijim narativnim strategijama evropske postmoderne.

Šemsović posebno naglašava "stabilni fenomen postmodernističke fantastike" u romanima i pripovijetkama Irfana Horozovića: odmaknuvši se sasvim od svakodnevice, on gradi vlastiti svijet fantastičnih likova i pojava, što ga uvodi u sam vrh tadašnje jugoslavenske fantastične proze. Ono što ga čini jedinstvenim jeste suptilno baratanje slikama Orijenta, ne kao tuđe egzotike, nego kao vlastitog iskustvenog horizonta, njegova postmodernistička igra oslanja se na evropske postupke, ali materijal uzima iz izmaštanog svijeta *Hiljadu i jedne noći*.

Horozovića su bez sumnje i starije i mlađe generacije historičara književnosti prepoznali kao nezaobilaznu figuru kanona. On je i u Durakovićevim studijama i antologijskim izborima, i u Šemsovićevom preglednom narativu, onaj pisac preko kojeg se može pratiti kontinuitet bošnjačke proze od modernističke do postmoderne i dalje.

IMOTSKI KADIJA I POVRATAK HASANAGINICE

Ako *Talhe* obilježavaju početak, onda *Imotski kadija* (2000) stoji kao kasni, ali centralni stub Horozovićevog opusa. Za Šemsovića, to je možda i njegov najbolji roman: postmodernistička igra izgubljenim rukopisom, strukturirana oko glasovite balade *Hasanaginica*, ispričane sada iz perspektive sporednog lika – nesuđenog muža nesretne žene.

Kombinirajući pronađeni rukopis, avanturistički roman, lirsko pripovijedanje, komprimiranu atmosferu Orijenta i sufijska učenja velikana tesavvufa, Horozović stvara "jedan od najmaštovitijih i najvitalističkijih svjetova bošnjačkog romana 20. stoljeća".

U uvodnoj studiji uz izdanje *Imotskog kadije*, historičarke književnosti Šeherzada Džafić i Irma Marić insistiraju da se Horozovićeva književna, kulturna i identitetska složenost mora posmatrati u okviru bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, ali i "južnoslavenske interliterarne zajednice". On je polivalentan stvaralac – pjesnik, pripovjedač, dramski i dječiji autor, putopisac, dokumentarist, ali se, kako ističu, u najvažnijem segmentu prepoznaje kao romanopisac te interliterarne zajednice. Sagledan u objektivnoj perspektivi, Horozović je "bitna, plodotvorna i nezamjenjiva pojava savremenog glasa naše književnosti", markantno asimiliran u tradicije Borgesa, Camusa, Sartrea, Hessea i Kafke.

Iako je u književnoj javnosti prije svega afirmiran kao romanopisac i pripovjedač, Irfan Horozović je i antologijski pjesnik, s više knjiga poezije koje čine zasebnu cjelinu njegovog opusa. Njegova poezija premošćuje put od modernizma ka postmodernizmu: od magijski nadrealne slike do lirske pjesme snažne narativne gustine, od zavičajnog i tradicijskog iskustva do egzistencijalnog grča prognaništva, od vezanog stiha do slobodnog stiha i intertekstualne igre. U tim se stihovima oglašava pjesnik koji pamćenje pretvara u pseudodokument, a lično iskustvo prelama kroz mrežu aluzija, citata i kulturnih referenci, zbog čega se njegovo pjesništvo, premda nastalo u sjeni velike proze, s pravom ubraja u reprezentativna ostvarenja savremene bošnjačke lirike.

Kao što kritika često ističe, Horozovićev opus je "kompozitno-integralni": pjesnik, pripovjedač, romanopisac, dramatičar, autor za djecu, scenarist, ali i urednik, antologičar, promotor književnog života. On sam će reći da svaku ideju odmah vidi kao pjesmu, pripovijetku ili dramu, bez razlike između žanrova. Teatar je, kaže, bio značajan dio njegova života, iako nikad nije uspio da uradi baš sve što je htio; za djecu je počeo pisati tek kad su došla njegova djeca i počeo im pripovijedati priče.

HOROZOVIĆEVA MISAO O ZEMLJI I NARODU

Na pitanje "šta je Irfanu Horozoviću Bosna", sam pisac odgovorit će da je to "jedna od ključnih riječi" u njegovom rječniku – riječ koja se preobražava od prve do posljednje knjige, od *Zvečajskog blaga* do *Sokolarovog soneta*. Prisjeća se uzbuđenja kada je u *Talhama* napisao poglavlje "Jesen u Bosni": to je bio iskaz koji je podrazumijevao mnoštvo stvari – boje koje postoje samo tada i govore onome ko u tim bojama čita iskustvo bitisanja svoje zemlje. Horozović će u svojim intervjuima nizati naslove – *Bosanski palimpsest*, *Psi od vjetra*, *Imotski kadija*, *Filmofil*, *Berlinski nepoznati prolaznik*, *William Shakespeare u Dar es Salaamu* – kao logičan slijed jedne jedine teme: Bosne koja se piše preko vlastite ranjene kože, preko egzila, preko povratka, preko onoga što se na tekstu prepoznaje kao palimpsest, sloj preko sloja.

Žiri nagrade "25. novembar" s pravom će naglasiti da Horozović aktualizira pitanje individualnog i kolektivnog identiteta u cijelom svom tzv. prognaničkom opusu: u romanima *Filmofil* i *William Shakespeare u Dar es Salaamu*, kao i u knjigama dnevničko-esejističkog karaktera. Ta postmoderna ratna i poratna književnost intermedijalne i hibridne prirode ne mitologizira žrtvu i mučeništvo, nego insistira na ljudskom dostojanstvu, izgnanstvo i egzil, prognani grad i potreba za pamćenjem postaju ključne konstante posljednjih decenija njegova pisanja.

Sead Šemsović će, sumirajući tu fazu, naglasiti da *Imotski kadija* otvara izuzetno bogat period: *Filmofil* (2000), *William Shakespeare u Dar es Salaamu* (2002), porodičnu trilogiju *Psi od vjetra* (2003), *Quadrigu* (2005), romane *Alfir* i *Sokolarov sonet* (2016), uz brojne pjesničke i prozne knjige za odrasle i djecu. Time Horozović postaje "najplodniji bošnjački pisac svoje generacije", zbog čega 2017. godine, uostalom, postaje laureat nagrade "25. novembar" za životno djelo.

POETIKA PREPOZNAVANJA

Kao što kritika često ističe, Horozovićev opus je "kompozitno-integralni": pjesnik, pripovjedač, romanopisac, dramatičar, autor za djecu, scenarist, ali i urednik, antologičar, promotor književnog života. On sam će reći da svaku ideju odmah vidi kao pjesmu, pripovijetku ili dramu, bez razlike između žanrova. Teatar je, kaže, bio značajan dio njegova života, iako nikad nije uspio da uradi baš sve što je htio; za djecu je počeo pisati tek kad su došla njegova djeca i počeo im pripovijedati priče.

Savremenici su često naglašavali da je u doba "radikalne trivijalizacije" književnosti ostao na istoj visokoj poetološkoj liniji. Na pitanje kako uspijeva opstati u vremenu bez udovoljavanja trendovima, Horozović će jednostavno odgovoriti da "nije istraživao promjenu", jer je prostor koji je omeđio dovoljno širok i dubok za svaku priču koju je u njega pokušavao smjestiti.

U jednom kasnom intervjuu za sedmičnik *Stav* formulira možda najpreciznije definiciju vlastite poetike: u pedeset godina književnog stvaralaštva, u više od četrdeset knjiga, on pravi jasnu distancu od mimetičkog prikazivanja stvarnosti i umjesto toga bira figuru prepoznavanja. Užitak u oponašanju, kaže, zapravo je užitak u prepoznavanju, cijela postmodernistička kultura je "nova povijesna kultura mimeze i prepoznavanja", a Horozovićev opus oslonjen je upravo na taj veliki mimezis koji anahrono prepisuje, varira i prepoznaje već postojeće tekstove svijeta.

Čitanje je za njega "vještina da se dokuče mogućnosti zbilje", što svako vidi na svoj način, a zapisano ponekad vapi za novim osvjetljenjem, zato što se samo tako stvari mogu vidjeti višedimenzionalno.

U tom insistiranju na višedimenzionalnosti zbilje – na liminalnosti između fakcije i fikcije, između grada i egzila, između Orijenta i Evrope – krije se i njegova stalna misao o Bošnjacima: da se vlastito iskustvo ne može svesti na jedan jezik, ni na jednu povijest, ni na jednu granicu, nego ga treba stalno iznova prepoznavati.

POSLJEDNJE GODINE: APOKRIFNI FRAZARIJ KAO OTPOR ZABORAVU

U posljednjoj deceniji života Irfan Horozović vodi i jednu sasvim ličnu bitku – sa tijelom i bolešću. U razgovorima ne krije da ga je upravo pisanje održavalo "na površini", da mu je, uz porodicu, darivalo vitalitet. Ta borba je vidljiva i u korpusu *Apokrifnog frazarija*, kolumne koju godinama piše i objavljuje u sedmičniku *Stav*.

Iz tih kolumni nastat će i knjiga *Putnik pred ogledalom*, ali i nešto važnije: osjećaj da se jedan od najvećih bosanskohercegovačkih prozaista još jednom vratio kratkoj formi kao laboratoriju mišljenja. U vremenu kada se književnost trivijalizira, on ostaje, kako ga opisuje kritika, "istaknuti predstavnik poetike magijskog realizma", koji ne pristaje na jednostavna narativna rješenja.

Kada je Alija Isaković nekada davno zapisao da od *Hasanaginice* do Selimovićevog *Derviša* traje emanacija osobite duhovne komponente naše književnosti, mogao je teško naslutiti da će se taj luk jednoga dana nastavljati do Irfanovog *Imotskog kadije*. Upravo tu liniju povlače i tumači njegove proze: od narodne balade do postmodernog romana, od anonimnog pjevača do pisca koji u isti kadar uvodi Kafku, Borgesa i Šeherzadu, ali uvijek iz perspektive bosanskog, bošnjačkog iskustva.

Smrt Irfana Horozovića ne zatvara taj luk – ona ga samo učvršćuje. Njegova "balukabadska biblioteka" ostaje otvorena za nove čitatelje; u red ispred te Biblioteke, kako su primijetili priređivači *Imotskog kadije*, staje čovjek koji traži pristupnicu Znanja, kalfa pred Velikim Majstorom.

Danas, kada ga se prisjećamo, možda je najtačnije reći da je Irfan Horozović bio upravo taj kalfa i taj majstor istovremeno: pisac koji je znao da užitak u književnosti počinje onog trenutka kada u tekstu prepoznamo sebe i vlastitu Bosnu. U tom prepoznavanju će, i nakon njegove smrti, nastaviti da pulsiraju damari istinskog književnog života – onako kako je sam želio. ●

BOSNA Info Broj 6 / 2025

POKRENUTA INFORMATIVNA KAMPANJA O UPISU NACIONALNE PRIPADNOSTI U REGISTAR BIRAČA

U Republici Hrvatskoj započela je informativna kampanja usmjerena na izjašnjavanje o nacionalnoj pripadnosti u Registru birača, s posebnim naglaskom na bošnjačku nacionalnu manjinu. Kampanja je pokrenuta s ciljem pružanja jasnih i točnih informacija o značenju upisa nacionalne pripadnosti, njegovim pravnim posljedicama te mogućnostima koje iz takvog upisa proizlaze u svakodnevnom javnom i društvenom životu.

U sklopu kampanje tiskani su informativni leci, otvorena je posebna mrežna stranica posvećena ovoj temi, a izrađeni su i video sadržaji koji na pristupačan način objašnjavaju razloge i postupak izjašnjavanja, što će uskoro biti dostupno javnosti. Video materijali objavljeni su i dostupni putem mrežne stranice kampanje, gdje su objedinjene sve relevantne informacije namijenjene građanima koji žele provjeriti ili promijeniti svoj upis u Registru birača.

Što kampanja želi postići?

Kampanja je usmjerena na informiranje pripadnika bošnjačke zajednice koji su u Registru birača upisani kao „Muslimani“, a koji se nacionalno smatraju Bošnjacima. U ustavno-pravnom poretku Republike Hrvatske Bošnjaci su priznata nacionalna manjina, dok se upis „Musliman“ ne vodi kao nacionalna manjina, već u kategoriji „Ostali“. Takav upis ima konkretne posljedice kada je riječ o ostvarivanju prava koja su vezana uz status nacionalne manjine.

Cilj kampanje nije nametanje identiteta niti poticanje na određeni oblik izjašnjavanja, već osiguravanje da građani raspolažu potpunim i razumljivim informacijama. Na temelju tih informacija svaka osoba može samostalno odlučiti želi li uskladiti svoj upis u Registru birača s vlastitim nacionalnim identitetom. Kampanjom se naglašava da se prava nacionalnih manjina ostvaruju kroz službene evidencije te da je Registar birača jedan od ključnih izvora podataka za njihovo ostvarivanje.

Što znači preimenovati nacionalnu pripadnost u Registru birača?

Preimenovanje nacionalne pripadnosti u Registru birača podrazumijeva promjenu načina na koji je nacionalna pripadnost evidentirana u toj službenoj evidenciji. U kontekstu ove kampanje riječ je o mogućnosti promjene upisa iz „Musliman“ u „Bošnjak“, za osobe koje se nacionalno identificiraju kao Bošnjaci.

Takav upis važan je zbog ostvarivanja prava nacionalnih manjina, među kojima su pravo birati svoje predstavnike i pravo biti biran u tijela koja djeluju u okviru sustava nacionalnih manjina. To uključuje sudjelovanje u izborima za vijeća i predstavnike nacionalnih manjina te sudjelovanje u radu tijela na lokalnoj i regionalnoj razini samouprave. Ostvarivanje tih prava povezano je s brojem i udjelom pripadnika nacionalne manjine evidentiranih u Registru birača, zbog čega točan upis ima širi značaj, ne samo za pojedinca, nego i za cijelu zajednicu.

Kako promijeniti nacionalnu pripadnost u Registru birača?

Promjena nacionalne pripadnosti provodi se isključivo na osobni zahtjev i ne uključuje nikakve troškove. Zahtjev se podnosi nadležnom upravnom tijelu, a moguće ga je predati osobno, putem sustava e-Građani ili slanjem pisanog zahtjeva poštom. Riječ je o administrativnom postupku koji se može provesti tijekom cijele godine i koji ne utječe na druga osobna prava, državljanstvo ili vjersku pripadnost.

Sve potrebne informacije o postupku, obrascima i načinu podnošenja zahtjeva dostupne su na mrežnoj stranici https://izjasnise.hr, koja je uspostavljena kao središnje mjesto kampanje i informiranja javnosti.

Razlikovanje vjeroispovijesti i nacionalne pripadnosti

Jedna od važnih tema kampanje jest jasno razlikovanje vjeroispovijesti od nacionalne pripadnosti. Izjašnjavanje o vjeri i izjašnjavanje o nacionalnoj pripadnosti dvije su različite kategorije koje imaju različito značenje i pravne posljedice. Kada se osoba izjašnjava o vjeri, može se izjasniti kao musliman, što označava vjersku pripadnost.

Nacionalna pripadnost odnosi se na pripadnost narodu. Izjašnjavanje kao „Musliman“ s velikim početnim slovom ne predstavlja priznatu nacionalnu manjinu u Republici Hrvatskoj. Zbog toga osobe koje se nacionalno osjećaju Bošnjacima, a upisane su kao „Muslimani“, ne ostvaruju prava koja su vezana uz status bošnjačke nacionalne manjine.

Informiranje i pravovremeno izjašnjavanje

Kampanja naglašava važnost informiranja i pravovremenog izjašnjavanja o nacionalnoj pripadnosti. Podaci iz Registra birača koriste se pri planiranju i provedbi politika vezanih uz nacionalne manjine, kao i pri osiguravanju njihove zastupljenosti i sudjelovanja u javnom životu na lokalnoj i regionalnoj razini.

Putem tisknih materijala, mrežne stranice i video sadržaja, kampanja nastoji osigurati da građani imaju pristup jasnim, provjerenim i razumljivim informacijama, kako bi mogli donijeti odluku u skladu sa svojim identitetom i pravima koja im stoje na raspolaganju. ●

Edin Nurkić, predsjednik Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Grada Splita, bošnjački kulturni aktivist

MINISTAR ZA PREVENCIJU SUKOBA, KOJI U ČOVJEKOLJUBLJU I ZAJEDNIŠTVU VIDI RJEŠENJE

U jednom trenutku, kroz šalu, neko mu je rekao da bi bio dobar „ministar prevencije sukoba“. Edin Nurkić je to prihvatio kao ozbiljnu ličnu misiju. Kaže da smo često sami sebi najveća prijetnja. „Skloni smo obračunima i podjelama koje ruše institucije, a poslije ostave prazninu. Ostane samo mrlja“, kaže, „i ostane rupa.“ Njegova formula je jednostavna i glasi: „I kad se ne slažemo, možemo sarađivati. Ne moramo jedni druge promijeniti, ali zajedničkim radom mijenjamo se i razvijamo novi kvalitet.“

Edin Nurkić, predsjednik Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Grada Splita, blaga osmijeha i nenametljive pojavnosti, sjedi kao da se razgovor ne snima za novinu, već je prijateljski susret uz čaj od mente. Takav je i u životu, tih, fine naravi, pozitivan. I danas, dok se hrabro bori s teškom bolesti, u njemu nema patetike. Umjesto toga, ima uporna misao da su kultura i zajedništvo ono što nas drži, i ono što može podići Bošnjake – u Splitu, u Hrvatskoj, svugdje.

Kad govori o Kulturnom društvu Bošnjaka „Preporod“ u Splitu, Edin se ne hvali uspjesima i dugogodišnjim aktivizmom, on slaže činjenice. Djelovanje je krenulo 1993. godine, tada pod drugim nazivom, a 1994. društvo je registrirano kao „Preporod“. Počelo se, kaže, upravo u najtežim vremenima, zahvaljujući grupi entuzijasta koji su uspjeli doći do prostora i organizirati se, često oslanjajući se i na bliskost s Islamskom zajednicom.

U Bosni i Hercegovini tada traje hrvatsko-bošnjački sukob, a u Splitu su Bošnjaci angažirani u odbrani Hrvatske, bez dvoumljenja. „Nije bilo prijepora“, kaže. U njegovom sjećanju to nije ideološka poza, nego jednostavna odluka da se stane uz vrijednosti demokracije i slobode uz zemlju u kojoj živiš.

U VALOVIMA, ALI BEZ ODUSTAJANJA

Mali, manjinski život nikad nije pravolinijski. Edin to opisuje dalmatinski - u valovima. Mladi dođu, unesu energiju, odrade projekte, pa odu, često u Zagreb, pa dalje u zapadne zemlje. Nije to samo bošnjački problem, to je problem vremena u kojemu živimo.

Ipak, „Preporod“ u Splitu drži kontinuitet kroz ono što u kulturi ostaje najživlje, a to je zajednički rad. Imaju zbor koji djeluje više od deset godina, dramsku skupinu, te aktivnosti oko čuvanja tradicije i kulture. Cilj nije „folklor radi folklora“, nego sačuvati nešto što povezuje s Bosnom i Hercegovinom, i sačuvati osjećaj da pripadamo i sebi i gradu u kojem živimo.

Edin svoj profesionalni put počinje kao inženjer tehnike, a kasnije se usmjerio prema radu s ljudima, socijalnom radu i pedagogiji. Poslije rata radio je na projektima s izbjeglicama, a već trideset godina radi s djecom i mladima s poremećajima u ponašanju.

Tu se prepoznaje njegova životna škola te poručuje: „Ne moramo misliti isto da bi mogli raditi zajedno. Ja sam osoba od rješenja“, kaže i dodaje da je u čovjekoljubljubu i ljubavi općenito uvijek najbolje rješenje. I ta rečenica objašnjava njegov aktivizam bolje od bilo koje titule.

UMREŽAVANJE KAO PITANJE ŽIVOTA I SMRTI

Edin bez uljepšavanja govori o stanju Bošnjaka u Hrvatskoj. Umrežavanje, kaže, nije „lijepa ideja“, nego pitanje opstanka – „pitanje života i smrti“. Ako ostajemo otoci, nestajemo. U Splitu se to vidi i kroz brojke: s nekadašnjih oko 660 Bošnjaka u gradu, došlo se na „tristo i nešto“ po popisu. Većina je starija, a mladi se sve češće ni ne izjašnjavaju kao Bošnjaci. Asimilacija je, kaže, realnost koja raste s vremenom.

Zato vjeruje u povezivanje „vertikalno i horizontalno“, od lokalnih udruženja do institucija, od Splita do Zagreba, i nazad, da se cirkulira, razmjenjuje, uči. Koordinacije, zajednički projekti, zajedničke platforme – sve što smanjuje osjećaj da smo „ostavljeni sami sebi“.

Edin voli sitne, gradske dokaze kontinuiteta. U centru Splita postoji Bosanska ulica – trag trgovine i kretanja ljudi iz Bosne još u ranijim stoljećima. Za njega to nije samo naziv, nego poruka da „veza Bosne i Splita nije izuzetak, nego pravilo“.

„Uvijek se išlo tamo-vamo“, kaže. Split ne može pobjeći od svog položaja, kao što ni Bosna ne može pobjeći od činjenice da je Split prirodna tačka susreta. Kada priča dolazi do saradnje s Bosnom i Hercegovinom, Edin svjedoči da više saradnje su imali s manjim sredinama – Bugojno, Donji Vakuf, Travnik, Srebrenik, Zenica – nego s Mostarom, njegovim rodnim gradom. Od Mostara su, kaže, očekivali više, ali se to nije desilo.

Ne govori to kao zamjerku, nego kao propuštenu šansu. Veza Split–Mostar mu se čini ključnom, ali naglašava da to ne može nositi samo splitski „Preporod“. Potreban je ozbiljan, dugoročan projekt na nacionalnoj razini, koji bi dao okvir i trajanje, a Splitu omogućio da bude ono što prirodno jeste – poveznica.

DUG PROCES I MALI KORACI U DIJALOGU

O smanjivanju tenzija između Hrvata i Bošnjaka Edin govori pedagoški, kao o nečemu što nema brzih recepata, nema čarobnog štapića. „Ljudi su desetljećima bili u grču i taj se grč ne opušta preko noći. Prvo treba da oni koji žive tu povjeruju da je moguće drugačije“, objašnjava i predlaže da se polazi od onoga što spaja, od projekata i ljudi koji su već povezani. Odnosno treba početi od zajedničkog cilja, pa onda slijedi strpljivi rad s kvalitetnim ljudima, da se pokaže da saradnja nije prijetnja, nego korist.

U jednom trenutku, kroz šalu, neko mu je rekao da bi bio dobar „ministar prevencije sukoba“. Edin je to prihvatio kao ozbiljnu ličnu misiju. Kaže da smo često sami sebi najveća prijetnja. „Skloni smo obračunima i podjelama koje ruše institucije, a poslije ostave prazninu. Ostane samo mrlja“, kaže, „i ostane rupa.“

Njegova formula je jednostavna i glasi: „I kad se ne slažemo, možemo sarađivati. Ne moramo jedni druge promijeniti, ali zajedničkim radom mijenjamo se i razvijamo novi kvalitet.“ U tome vidi put izlaska iz „enklave“ – iz osjećaja da stalno branimo mali prostor koji smo teško izborili.

Edin Nurkić ne sanja kulturu zato što ne vidi teškoće, nego zato što ih vidi previše jasno. Zna da se ljudi rasipaju, da brojke padaju, da se identitet lahko istanji ako se ne njeguje. Zna i da mu je borba s bolešću teška. Ali u njemu nema gorčine.

„To što jesmo, jesmo“, kaže. „I mi ćemo dati svoj trud da budemo bolji, ali da nikome ne tražimo mjeru i nikome ne nametnemo nešto što mu je zahmet. Mi ćemo i dalje gurati našu kulturnu misiju.“ Kada je to izgovorio shvatili smo da je pred nama čovjek koji, i dok vodi vlastitu bitku, misli na našu zajedničku. Blag, nenametljiv, a tvrdoglavo okrenut budućnosti u kojoj Bošnjaci preživljavaju zdravim dostojanstvom, kulturom i saradnjom. ●

Decembar bošnjačke knjige

"NOVI MILENIJ" I NOVA IZDANJA NACIONALNE KOORDINACIJE

NA PUTU OD GUNJE DO DUBROVNIKA

U dvadeset dana, kroz ukupno dvanaest promocija i pratećih programa, bošnjačka kulturna scena u Hrvatskoj dobila je rijedak osjećaj kontinuiteta. Od poezije i književne kritike do jezika, islamske umjetnosti, epske radionice i rada s djecom. Ciklus je nosilo izdavaštvo Nacionalne koordinacije Bošnjaka u Republici Hrvatskoj, u partnerstvu s vijećima bošnjačke nacionalne manjine i udrugama po gradovima, uz pokroviteljstvo saborskog zastupnika Armina Hodžića.

Sve je počelo 3. decembra u sjedištu Koordinacije u Zagrebu (Gajeva 7), promocijom antologije "Novi milenij – bošnjačka poezija 2000–2025". Autor antologije Almir Zalihić predstavio je knjigu kao najambiciozniji pregled savremene bošnjačke poezije u posljednjih 25 godina. Više od devedeset pjesnika iz Bosne i Hercegovine, Sandžaka, Hrvatske i dijaspore u jednoj "mapi" vremena. Promocija je vođena razgovorno i snimana kao javno dostupan arhiv (BosnaCast), a večer su posebno obilježila čitanja Ibrahima Kajana i Ervina Jahića.

Rijeka je 4. decembra, u prostoru Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Grada Rijeke, otvorila središnju temu antologije, policentričnost bošnjačke književnosti. Domaćin Alen Civić podsjetio je da ovakvi događaji nisu važni samo "za manjinu", nego i kao potvrda kulturne vitalnosti grada. Razgovor je naglasio da bošnjačka književnost ima polazište u Bosni i Hercegovini, ali da se njeni tokovi prirodno granaju kroz sandžački, hrvatski i dijasporski korpus – ne kao periferiju, nego kao ravnopravne centre.

Dan poslije, 5. decembra, Zadar je u prostorijama Bošnjačke nacionalne zajednice Zadarske županije, uz domaćina Ismeta Seferagića, stavio naglasak na identitet i jezik "u praksi", tamo gdje se kultura svakodnevno brani. Istog dana Split je, u saradnji s KDB "Preporod", dočekao antologiju i edicije „Behar", „Biser" i „Ljiljan" uz domaćina Edina Nurkića, s porukom da književni programi moraju postati trajna navika zajednice, a ne povremeni događaj.

Dubrovnik je 6. decembra, u hotelu Rixos, dao ciklusu i simboliku grada susreta kultura. Domaćin Orhan Zubčević istaknuo je važnost da se knjiga koja spaja Bosnu, Sandžak, Hrvatsku i dijasporu predstavi upravo na jugu, dok je pokrovitelj i saborski zastupnik Armin Hodžić naglasio da kultura i obrazovanje nisu trošak nego temelj opstanka. Naime, jezik, pamćenje i samopoštovanje čuvaju se ulaganjima u znanje.

Posebnu toplinu donijela je edicija „Biser" i program za djecu. U Sisku, u Ogranku Caprag Narodne knjižnice i čitaonice "Vlado Gotovac", uz domaćina Asima Kulenovića, promovirana je "Čarobna knjiga" Bajruzina Hajre Planjca. Publika su bila djeca, među njima i učenici bosanskog jezika i kulture po Modelu C, pa je književna večer prirodno postala i živi čas čitanja. Program se 10. decembra nastavio u Gunji, u OŠ "Antuna i Stjepana Radića", uz ravnateljicu Marijanu Lucić, profesoricu Eminu Muminović i zamjenika načelnika Iris Turbića, uz darivanje knjiga učenicima i obogaćivanje školske biblioteke.

Zagreb je 11. decembra otvorio i sloj kulturne baštine. Promovirana je knjiga "Islamska umjetnost u Bosni i Hercegovini"

Kenana Šurkovića (edicija „Behar“), uz recenzenta prof. dr. Harisa Dervišević. Predstavljena kao prvi cjelovit pregled islamske umjetnosti na tlu BiH, knjiga je razgovor usmjerila i prema savremenim pitanjima estetike, kriterija i odnosa prema tradiciji.

Tema jezika, norme i identiteta bila je u fokusu 17. decembra u Zagrebu, na promociji knjige dr. sc. Alena Kalajdžije “Na lahkom i mehkom jeziku bosanskom” (edicija Ljiljan), uz recenzenticu dr. sc. Erminu Ramadanović. Zatim su uslijedile istarske promocije: Labin (18. decembra) i Pula (19. decembra), uz Muhameda Muratagića i lokalna vijeća. U Puli se razgovor proširio na nastavu po Modelu C i potrebu jače podrške nastavnicima, uz isticanje rada profesorice Emine Kahrimanović.

Finale je došlo 20. decembra u Zagrebu. Emir Isović predstavio je “Bošnjačku ilustriranu enciklopediju za mlade: Srednji vijek”, a održana je i epska radionica “Đerzelez”, uz Mirsadu Delić Šerifović, gdje su djeca kroz crtež i priču ulazila u prostor usmene tradicije.

Cijeli ciklus, kao uredničko-medijsku cjelinu, vodio je voditelj Bošnjačkog medijskog centra i glavni urednik Filip Mursel Begović. Promocije su pokazale da se manjinski kulturni prostor gradi susretima, a identitet najpouzdanije čuva znanjem i knjigom. Projektna aktivnost financirana je sredstvima iz Državnog proračuna Republike Hrvatske putem Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. ●

Taekwondo sestre Džamalija iz Gunje

IMAJU TRIDESETAK MEDALJA I NE MISLE STATI

Jedna od njih kaže da ima devet medalja. Druga kaže: „Možda petnaestak“, uz poštenu napomenu da je bila na više takmičenja i da se ne osvoji medalja svaki put, jer takmičenje nije izlet. Na pitanje jesu li se ikad „potukle“ u dvorani, smiju se: „Više puta.“ Naravno, ne kao svađa, nego kao sparing. Ipak, realno, rijetko se susretnu u zvaničnim borbama jer su u različitim uzrastima i kategorijama.

U Gunji se, kad se priča o sportu, najprije pomisli na nogomet. I to nije slučajno jer mala sredina uvijek najbrže prepozna ono što je masovno, ono što se igra na svakom igralištu, ono gdje je „pola sela“ u istoj priči. A onda se, negdje malo sa strane, pojave dvije sestre i promijene očekivani kadar.

Armana Džamalija i Nejla Džamalija iz Gunje imaju zapažene rezultate u Taekwondou. Ne treniraju u svom mjestu, jer klub nije u Gunji, nego u Vrbanji, u Taekwondo klubu „Sajnami“Vrbanja. To

je onih 15 do 20 kilometara koji na mapi ne izgledaju kao ništa, ali u stvarnom životu znače disciplinu. Tri puta sedmično, u dogovoreno vrijeme, bez izgovora.

„Tri puta tjedno“, kažu kratko, kao da je to najnormalnija stvar na svijetu. A onda dođe sljedeće pitanje, ono koje u malim mjestima zapravo govori sve:

– Ko vas vozi?

„Mama, tata, djed… ko stigne, koga nađemo.“

Trening traje sat i pol. U dvorani je tempo ozbiljan. Zagrijavanje, tehnike, rad u parovima, sparinzi – ono što izvana izgleda kao „sport“, a iznutra je škola karaktera. Njihov trener je Ivo Lukić, crni pojas, i s njim su, kako same kažu, od početka.

„Dobar“, kažu o njemu. U njihovom „dobar“ nema dječijeg ulizivanja, to je riječ koja u sportu znači da korektan je, zahtjevan je, zna posao, ima autoritet, drži red. Spomenu i da imaju trenericu, ali je trenutno na porodiljnom.

U sportu je uvijek isti trenutak prekretnice. Onaj kada se shvati da nije sve samo rekreacija, da se može i pobjeđivati, da ti se trud vraća u vidljivom obliku. Kod sestara Džamalija, medalje su došle kao logičan nastavak upornosti.

Jedna od njih kaže da ima devet medalja. Druga kaže: „Možda petnaestak“, uz poštenu napomenu da je bila na više takmičenja i da se ne osvoji medalja svaki put, jer takmičenje nije izlet.

„Bila sam ove godine na državnom, ali tu nisam osvojila medalju“, kaže starija. I to govori bez gorkog okusa, kao da je poraz u njenoj glavi samo lekcija, a ne drama. I onda spomene turnir u Zaprešiću – jače takmičenje, veća konkurencija, veći pritisak. U sportu se to zove „odrastanje“. Nije bitno samo da pobijediš, nego da se pojaviš kad je najjači izazov.

Druga sestra Nejla izdvaja konkretan rezultat. Dva zlata i dvije bronce. Takvi rezultati u maloj sredini nisu „samo sport“, to postaje vijest, ponos porodice, ali i poruka drugim djevojčicama da se može, da uspjeh nije rezervisan samo za

velike gradove.

Na pitanje jesu li se ikad „potukle“ u dvorani, smiju se: „Više puta.“ Naravno, ne kao svađa, nego kao sparing. Ipak, realno, rijetko se susretnu u zvaničnim borbama jer su u različitim uzrastima i kategorijama. Kažu da bi se možda mogle sresti tek kasnije, kad obje budu u seniorskoj konkurenciji. Za sada svaka ima svoju stazu, ali dijele isti put do dvorane.

Najzanimljiviji dio priče nije u medaljama, nego u njihovoj skromnosti. Starija sestra Armana kaže da u školi uopće nije pričala da trenira. Ljudi to saznaju „nakon takmičenja“, kad vide medalje ili kad neko prenese vijest. „U srednjoj… tek nakon godinu dana su možda saznali“, kaže. U osnovnoj je govorila samo najbližima. To je ona vrsta diskretnog ponosa koji Gunja dobro razumije: radi, šuti, pokaži. I tek kad te profesori pitaju, kad neko vidi nastup ili državno prvenstvo, onda priča postane javna.

Armana je učenica drugog razreda, smjer financijski tehničar (ekonomska), u Brčkom. Nejla je petašica osnovne škole. Različite generacije, ali isti ritam obaveza, škola, put, trening, zadaci, spavanje i opet ispočetka.

A početak priče je, kao i obično u porodicama, došao iz jedne jednostavne rečenice.

„Nejla je htjela neki borilački sport, a ja sam morala krenuti jer ona nije htjela sama“, objašnjava Armana.

I tako nastane duet koji danas donosi pehare kući, na ponos roditeljima Ameli i Almiru.

Kad ih pitate o nastavi bosanskog jezika po modelu C, mlađa sestra kaže da ide i da uče o Bosni, jeziku, zanimljivostima. Spominju i putovanja u Mostar, Split i Zagreb kroz te aktivnosti, i dodaju da bi voljele više terenske nastave i druženja s drugom bošnjačkom djecom iz Hrvatske.

Dok Gunja i dalje živi svoj nasušni nogomet, dvije sestre Džamalija pokazuju da se u maloj sredini može stvoriti disciplina i ljubav prema nečemu sasvim drugačijem – samo ako imaš volju, porodicu koja „uskoči kad treba“, i trenera kojem ne želiš doći nespreman. ●

Orhan Zubčević, predsjednik Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Dubrovačko-neretvanske županije

MI SMO MALA, ALI PONOSNA ZAJEDNICA

Orhan Zubčević ističe da dubrovačka bošnjačka manjina broji više od 2.000 ljudi (više nego što pokazuju popisi) i da su četvrta–peta generacija rođena u gradu. Otkriva šta je bošnjački pogled iz Dubrovnika na pitanja suživota, organiziranja manjine, dijaloga Hrvata i Bošnjaka, o potrebi za prostorom koji će Bošnjacima dati osjećaj „da nisu u gostima“

Dubrovnik je grad koji se pamti po velebnim kamenim zidinama, po moru i povijesti, ali Orhan Zubčević u toj slici uporno drži još jednu liniju - Bošnjake. Manjinu je ukorijenjena u gradu generacijama, a zatim u radu i odgovornosti, a ostavila je i značaj trag i kroz kulturu i kroz obranu Dubrovnika tokom agresije. On je predsjednik Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Dubrovačko-neretvanske županije i govori precizno, bez velikih gesti, kao čovjek koji zna da na krajnjem jugu Hrvatske ništa ne dolazi samo od sebe.

„Mi smo mala, ali ponosna zajednica“, reći će za naš časopis. Ta rečenica u Dubrovniku dobija posebnu težinu jer živjeti kao manjina ovdje znači biti dovoljno blizu da se razumiješ sa svima i dovoljno daleko od centara odlučivanja da stalno moraš potvrđivati svoj identitet.

Kada se povede priča o broju Bošnjaka u Dubrovniku, Orhan odmah pravi razliku između onoga što piše na papiru i onoga što se osjeti u stvarnosti. Popis stanovništva 2021. godine, kaže, nije odraz realnog stanja: „Znamo da određeni broj Bošnjaka nije popisan.“ U njihovoj procjeni, u gradu Dubrovniku i okolici živi više od dvije hiljade Bošnjaka, dok je 2011. godine službena brojka bila oko 1.499. Njegov ton nije optužujući – više je to tvrdoglava, građanska ambicija da se na sljedećem popisu „to ispravi“.

Za njega brojke nisu suha statistika nego osnova za vidljivost, prava i planiranje. Ako se manjina ne vidi, lakše se pređe preko njezinih potreba. A Dubrovnik, podsjeća, nije periferija jer historijska težina odnosa Bosne i Dubrovnika, te simbolika juga, čine ovaj prostor važnim i u kulturnom i u političkom smislu.

Orhan posebno ističe jednu specifičnost dubrovačkih Bošnjaka - homogenost porijekla. „Pretežno potičemo iz predjela istočne Hercegovine – Trebinje, Bileća, Gacko“, govori. Ta blizina, teritorijalna i zavičajna, učinila je zajednicu čvrstom, s jakim međusobnim vezama i osjećajem da se u Dubrovniku ne živi „u prolazu“, nego kao kod kuće.

Orhan naglašava: „Bošnjaci u Dubrovniku sebe doživljavaju integralnim dijelom stanovništva. Izjašnjavaju se kao Bošnjaci jer im to omogućava Republika Hrvatska, ali se istovremeno osjećaju građanima ravnopravnim s većinskim hrvatskim narodom.“ Nije to fraza. Orhan podsjeća da su u Dubrovniku već četvrta, čak peta generacija, dakle, priča nije o „novopridošlima“, nego o ljudima koji su grad gradili, radili u njemu, odgajali djecu, ostajali.

Na dubrovačkom jugu ratne rane nisu apstraktne i Orhan o tome govori s ozbiljnošću. Veliki broj Bošnjaka učestvovao je u obrani Dubrovnika i krajnjeg juga Hrvatske. Taj doprinos, kaže, prepoznat je i u odnosu s gradskim i županijskim vlastima: „Imamo vrlo dobar odnos sa službenim predstavnicima grada i županije.“

Ima i dokaz koji stoji u prostoru sjećanja. Spomenik dubrovačkom groblju koji svjedoči o poginulim braniteljima bošnjačke nacionalnosti. Orhan se tu ne nadmeće brojkama, ali naglašava da Bošnjaci nisu bili sa strane, bili su unutra, u obrani grada, u cijeni ranjenih i poginulih branitelja koju su platili slobodu Dubrovnika, riječ koju ovaj grad ima u svojem rodnom listu.

Ipak, jedna tema se vraća kao refrenska potreba - prostor. Dubrovnik je skup i težak grad za „manjinski organizirani život“, a bošnjačke institucije, i na nivou grada i županije, nemaju svoje vlastite prostorije. Islamska zajednica ima svoj prostor, ali Vijeće i bošnjačke organizacije nemaju adekvatan kulturni i društveni centar. Trenutno su u najmu, uz podršku grada i županije, ali ti prostori, kaže Orhan, nisu dovoljni za potrebe manifestacija kulturnog sadržaja, za rad s mladima, za događaje koji traže širinu. „Kad manjina nema svoje mjesto, stalno ima osjećaj da je u gostima, stalno se prilagođava. A Dubrovniku treba više susreta, više programa, više razmjene“, poručuje Orhan.

Orhan snažno podržava ideju da je svaki Bošnjak u Hrvatskoj jednako bitan, bez obzira živi li u Zagrebu, Rijeci, Puli, Splitu, Gunji, Zadru ili Dubrovniku. Zagreb jeste središte, ali Dubrovnik je središte na svoj način – historijski, simbolički, geografski. Zato zagovara stalnu razmjenu programa: folklor, kulturne večeri, promocije, projekti, da nijedna sredina ne ostane izolirana, „slijepo crijevo“ bošnjačkog manjinskog života.

U toj mreži, Dubrovnik vidi kao mjesto koje može dati doprinos i brojnošću i

iskustvom, ali i kao mjesto koje može pomoći širem razumijevanju hrvatsko-bošnjačkih odnosa, jer se „događanja u BiH prelijevaju i na jug Hrvatske“. Orhan vjeruje da treba tražiti više prostora za saradnju, posebno na kulturnom planu, a „odnosi Hrvata i Bošnjaka trenutno nisu zadovoljavajući“.

Orhan sažima ono što na jugu svi instinktivno znaju. Naime, stabilnost Hrvatske i Bosne i Hercegovine je povezana. „Politički dogovor i dijalog Hrvata i Bošnjaka na ovom našem širem području vrlo je bitan“, kaže, i jasno odbacuje svaku sumnju: Bošnjaci nemaju ništa protiv Hrvata – ni u BiH ni u Hrvatskoj. Hrvatsku doživljavaju kao domovinu, a potvrdili su to kroz Domovinski rat i poslijeratni život, i politički, i kulturno, i kroz sport, u svakom planu.

Kad dođe teme mladih, Orhan je realan. Dovođenje mlađih ljudi u rad manjine traži stalni terenski rad i događaje koji imaju smisla za novu generaciju. Tribine, kulturne manifestacije i promocije su, kaže, alati afirmacije bošnjačke kulture i ujedno poziv mladima da se uključe.

Nema iluzija da će se to dogoditi brzo, ali Orhan ima upornost čovjeka koji zna da se zajednica gradi malim koracima. ●

Elmin Fejzić, mlada nogometna nada iz Gunje

OD VRBANJE, HAJDUKA I OSIJEKA DO GOLOVA U CIBALIJI

Mlada nada iz Gunje igra kadetski HNL i već ima konkretan učinak: „Imam dva gola." Igra „veznog", ali je dobar i na drugim pozicijama. Može biti stoper, desni bek (to je igrao u Hajduku), može biti prednji i zadnji vezni. Ta svestranost je često znak ozbiljnog igrača. Razumije igru, zna se prilagoditi, i treneri vole takve. Ima veliku podršku svojih roditelja, ali nedostaje mu menadžer.

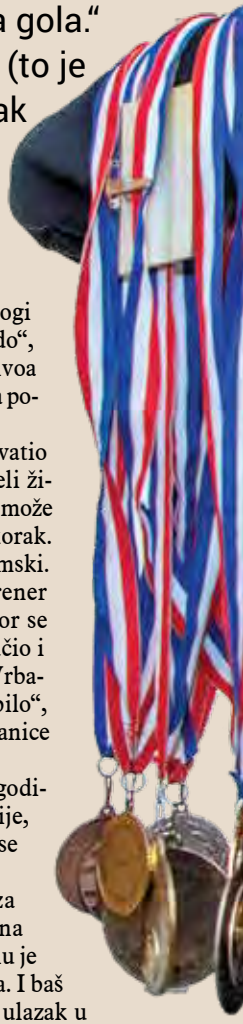

Gunja je mjesto na granici, mjesto gdje se svi znaju i gdje se vijesti šire brže nego što lopta pređe sredinu terena. Ovdje je ujedno nogomet prirođeni sport koji se igra od malih nogu, ali to ne garantira uspjeh. Da bi iz Gunje stigao do omladinskih liga velikih klubova, mora se imati i talent i upornost, i porodicu koja će te voziti i požrtvovno pratiti na putu.

Elmin Fejzić je rođen 2009. godine u Vinkovcima, ali je odrastao u Gunji. Dijete je Slavonije, iz bošnjačke kuće, na granici koja ga je naučila da se predanim radom potvrđuješ više nego riječima.

„Porijeklom su roditelji iz Bosne. Otac je iz Livna, a mama je rođena u Brčkom… ona je od malena u Hrvatskoj", objašnjava. To je tipična dijasporna priča u malom. Granice se prelaze, ljudi se miješaju, ali porodična nit ostaje ista. A kod Elmina, ta nit je danas vezana za travnjak.

Elmin je dijete koje je rano naučio da se teške stvari ne objašnjavaju do kraja. Nogomet nije kod njega krenuo iz hira ili zato što je „svako dijete igralo". Krenuo je iz jedne rane koja je preteška za osam godina.

„Počeo sam se baviti nogometom kada mi je mlađi brat preminuo", kaže. Brat se zvao Inel. Imao je tri i po godine.

„Povukao sam se dosta u sebe. Nisam pričao baš ni s kim", govori. Roditelji su tada uradili ono što roditelji najčešće rade iz intuicije, ne iz teorije. Pokušali su mu dati nešto što će ga vratiti među ljude. Upisali su ga u nogomet.

„U Brčkom se otvorila škola nogometa Šampion. Od prvog dana sam s tim prijateljima… i tako sam opet propričao." Nogomet mu nije samo dao igru. Dao mu je ekipu. Ritam. Obavezu. Razlog da izađe iz kuće. I to je ponekad najveći trofej, onaj koji se ne može okačiti na zid.

Kad priča o početku, Elmin kaže nešto što ne govori svako dijete s rezultatima: „Na samom početku nisam pokazivao neki poseban talent." U toj iskrenosti ima i skromnosti i rada. Jer sport često laže i mnogi se kunu da su „odmah bili čudo", a istina je da većina dođe do nivoa tek kad nauči da trpi trening, da ponavlja, da gubi, pa opet igra.

Roditelji su mu velika podrška i to je, bez pretjerivanja, najvažniji „menadžment" koji jedan šesnaestogodišnjak može imati. Nije mala stvar kad porodica vjeruje djetetu, kad prati, kad ne sumnja pri prvom problemu. Kuća Fejzića je takva. Elmin ima medalje iz nogometa, ali ima i nešto što zvuči kao sasvim drugačiji svijet - pecanje.

Nakon škole nogometa, shvatio je da ne može ostati u njoj cijeli život. „Mislim da se do 12 godina može biti", kaže. Trebao je sljedeći korak.

Taj korak je došao skoro filmski. Prodavao je svoje kopačke, trener je došao da kupi sinu, razgovor se otvorio, Elminov otac se uključio i dobio je poziv da dođe u NK Vrbanja. „To je samo privremeno bilo", kaže, ali takve „privremene" stanice često promijene život.

U Vrbanji je bio oko pola godine. A onda je krenulo ozbiljnije, selekcije, kampovi, pozivi koji se ne dobiju slučajno.

„Išao sam na selekcije za Hrvatsku reprezentaciju… i na kamp", govori. U međuvremenu je prešao u NK Graničar Županja. I baš iz tog perioda došao je njegov ulazak u najveću omladinsku pozornicu.

„Poslije tog kampa ušao sam u Hajduk", kaže.

Jednu sezonu je bio dio Hajdukovog omladinskog pogona, igrao je pionirsku ligu i HNL mlađih kategorija. Takav prelaz, iz manjih sredina u veliki klub, nije samo promjena dresa – to je promjena čitavog svijeta. Tempo, konkurencija, očekivanja, novi grad, ali imao je podršku roditelja, kao i uvijek.

„Teško mi se bilo prilagoditi… vuklo me nazad, navikao sam živjeti ovdje u Slavoniji.“

Nekad se povratak ne dešava zato što si slab, nego zato što znaš gdje možeš rasti bez da izgubiš sebe.

Nakon Hajduka došao je u NK Osijek. I tu je osjetio jedan problem koji mnogo mladih talenata prešuti jer zvuči „kao izgovor“, a zapravo je realnost omladinskog nogometa: „Nisam imao menadžera… a svi ostali imaju“, objašnjava.

Ne govori to da bi se žalio, nego da objasni kakav je teren. Pored treninga i igre, postoji svijet veza, zastupanja, kontakata. A kad nemaš nikoga „iza sebe“, često moraš biti dvostruko bolji da bi bio jednako vidljiv. Danas je u Cibaliji u Vinkovcima. Igra kadetski HNL i već ima konkretan učinak: „Imam dva gola.“

Igra „veznog“, ali dobar je i na drugim pozicijama. Može biti stoper, desni bek (to je igrao u Hajduku), može biti prednji i zadnji vezni. Ta svestranost je često znak ozbiljnog igrača. Razumije igru, zna se prilagoditi, i treneri vole takve.

Elmin trenira svaki dan. Nekad jednom, nekad dvaput. A kad se vrati kući – trenira i sam.

„Kad sam kući, ja treniram“, skromno govori. Paralelno ide u srednju školu u Vinkovcima – ekonomsku. Usklađivanje škole i nogometa je, naglašava, teško jer tu su putovanja, utakmice, treninzi.

Ali ima formulu: „Škola mi dobro ide i stalno mi je dobro išla. Kad ne mogu u nju ići, moram kod kuće dobro naučiti.“

Elmin zapravo pokazuje mentalitet sportiste koji želi uspjeti jer ne traži alibi, nego sistem u kojemu će funkcionirati i napredovati.

Roditelji su mu velika podrška i to je, bez pretjerivanja, najvažniji „menadžment“ koji jedan šesnaestogodišnjak može imati. Nije mala stvar kad porodica vjeruje djetetu, kad prati, kad ne sumnja pri prvom problemu. Kuća Fejzića je takva. Elmin ima medalje iz nogometa, ali ima i nešto što zvuči kao sasvim drugačiji svijet - pecanje.

„Prije sam se i pecanjem bavio. Kad je brat bio bolestan, s djedom sam išao stalno na pecanje… išao na takmičenja i stalno nešto osvajao.“ Pecanje je u njegovoj priči više od hobija. To je vezanost za djeda i za strpljenje. A strpljenje je, u nogometu, možda najveća vještina. Danas više ne ide na takmičenja kao prije, ali ode kad ima slobodno – „s prijateljima“. Kao da čuva jedan dio sebe koji nije samo teren i svlačionica.

Kad ga pitate gdje sebe vidi u budućnosti, Elmin govori: „Planiram da uspijem u nogometu… težak je put. Ali meni nije bitno gdje sam, bitno mi je samo da igram.“

Elmin Fejzić je nogometaš iz Gunje, ali njegov put je priča o dječaku koji je, nakon gubitka, našao put da opet progovori. O mladiću koji je prošao selekcije, kampove, veliki klub, povratak, novu borbu. O igraču koji trenira i kad niko ne gleda, i koji školu ne pušta niz vodu.

I zato je najpoštenije završiti onako kako se u sportu završava, bez obećanja, ali s podrškom. Talent se ne može sakriti. Ne može ga uzeti niko, ali se mora hraniti radom, strpljenjem i pravom šansom. A Elmin, po svemu što govori i kako živi, zna tačno šta mu je posao, svaki dan biti bolji nego jučer. ●

Asim Kulenović, predsjednik Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Grada Siska

NISMO RAZJEDINJENI, RASIPAMO SE PO PREVIŠE UDRUGA, KLJUČNA RIJEČ JE SARADNJA

Asim Kulenović upozorava da Bošnjaci u Sisku nisu razjedinjeni nego se „rasipaju“ po previše udruga i neadekvatnim prostorima, te da je ključ opstanka saradnja i zajedničko okupljanje. Prioritet mu je rad s mladima, vidljivost na popisima i jačanje mreže Sisak–Zagreb.

Sisak je grad u kojem se posljednjih godina prelomilo previše toga odjednom, potres, odlazak ljudi, umor, novi početci. U takvom gradu i manjinske zajednice osjete sve – brže i jače – jer svaki odlazak je i manje ruku, manje djece, manje glasova, manje ljudi koji će sutra povući neku ideju.

Asim Kulenović, predsjednik Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Grada Siska, u svemu tome inzistira na jednoj riječi - saradnji. I kad ga pitate šta je najveći problem bošnjačke scene u Sisku, on prvo razbija jednu čestu, pogrešnu pretpostavku: „Nije to da smo mi podijeljeni. Mi komuniciramo jedni s drugima, sve je tu pod kontrolom, ali mi se rasipamo po udrugama, po neadekvatnim prostorima. Pritom nas je sve manje.“

Odnosno, u njegovoj slici Siska, Bošnjaci nisu posvađani, ali su „razbacani“ i udaljeni po udrugama i organizacijama, što onda ispadne neuštimana cjelina. Jedna udruga je na jednom kraju Siska, druga na drugom, jedno vijeće djeluje u jednom prostoru, drugo u drugom. I onda, iako svi rade, energija se troši na hodanje jednih do drugih, na paralelne rasporede, na preklapanja ili praznine.

„Jedno vijeće je na jednom mjestu, drugo vijeće je na drugom. Nema dovoljno koordinacije među nama“, objašnjava i pohvaljuje rad Armina Hodžića i Nacionalne koordinacije koji pokazuju volje da se to popravi.

Kulenović ne govori o gašenju udruga i „ukidanju viška“, nego upravo suprotno. Po njemu ima prostora za sve, samo ako se

posao raspodijeli, ako se programi dogovore i ako se zna ko šta nosi.

„Ne možemo mi gasiti… jer ako gasimo, gubimo dio ljudi. Svaka asocijacija ima svoj dio ljudi, svoj program, neko to prati i podržava. Glavna riječ je saradnja – ništa drugo."

To nije floskula. To je praktična politika opstanka u manjinskom životu, pa je bolje imati više tačaka okupljanja nego nijednu, ali bez zajedničkog dogovora i kalendara, sve postaje napor.

Kulenović vrlo direktno kaže ono što mnogi izbjegavaju, generacije se mijenjaju, a s njima i mogućnosti. „Stariji polako odlaze. Nama je prioritet sada – mladi."

Iduća godina, kaže, treba biti godina u kojoj će se Vijeće snažnije „bazirati na mlade" – kako ih privući, kako ih zadržati, kako im objasniti da identitet nije nešto što se dobije jednom zauvijek, nego nešto što se živi i potvrđuje.

Posebno mu je važno, kako objašnjava, da se ljudi prestanu mjeriti po tome ko je „važniji", koja udruga je „jača", ko je „glavni". Jer takva hijerarhija je luksuz koji male zajednice ne mogu platiti. U manjinskoj priči, svako ko dođe, važan je.

Potres, ekonomska nesigurnost, odlazak mladih porodica, sve to se, kaže, osjeti i među Bošnjacima. Ljudi se odjavljuju ili se ne odjavljuju, pa ostaju „na papiru", dok u stvarnosti nisu više tu. Zajednica se tako nađe između dvije istine, jedna je na papiru, druga na ulici.

Kulenović spominje i brojke kao alarm. Sjeća se vremena kad je bošnjačka manjina u Sisku bila osjetno brojnija.

„Prije par godina nas je bilo preko 2.500… mogli smo ići do 10%", govori, podsjećajući da broj nije samo statistika, nego prag koji otvara druga prava i drugačiji politički položaj.

Danas je slika složenija. Na popisu i u registrima postoje razlike, dio ljudi se izjašnjava kao Bošnjaci, dio kao Muslimani, a dio uopće nije ažurirao podatke. Kulenović navodi da je po popisnim podacima bilo oko 970 Bošnjaka, dok je Muslimana oko 1.500, te da su naknadno uspjeli upisati još pedesetak Bošnjaka, što pokazuje da je aktivnim radom moguće vratiti vidljivost zajednice, makar korak po korak.

Ali onda dolazi i drugi udar - odlazak stanovništva. Potres, ekonomska nesigurnost, odlazak mladih porodica, sve to se, kaže, osjeti i među Bošnjacima. Ljudi se odjavljuju ili se ne odjavljuju, pa ostaju „na papiru", dok u stvarnosti nisu više tu. Zajednica se tako nađe između dvije istine, jedna je na papiru, druga na ulici.

Jedna od tema koju Kulenović posebno ističe je administrativna nelogičnost koja, po njegovom iskustvu, najviše pogađa mlade - punoljetnost. On upozorava da dijete može biti upisano kao Bošnjak, ali da nakon 18. godine često mora ponovno potvrđivati nacionalnost, jer se u suprotnom gubi ona vidljivost koja je važna i za politička prava i za manjinsko organiziranje. Njegova poruka nije usmjerena protiv države, nego protiv rupe u sistemu jer mladi o tome često ne znaju, odu na fakultet, u posao, u život i niko ih ne „vrati" da formalno potvrde ono što već jesu.

„Ko će ga natjerati s fakulteta da dođe da se izjasni?", pita se. A onda daje i praktično rješenje. Najlakše je, ustvrđuje, povući mlade u zajednicu, da dođu u vijeće, u udruge, u programe. Jer tada im je lakše objasniti i identitet i proceduru. U njegovom iskustvu, upravo su tako uspjeli „pedesetak" ljudi motivirati i riješiti papirologiju.

Kulenović govori i o saradnji s većinskim institucijama u Sisku. Naglašava da imaju korektne odnose, da im se izlazi u susret oko prostora i organizacije, te da se, kad dođe do potrebe, obraćaju gradu i dobiju podršku.

Ipak, realnost vijeća je finansijski skromna. Kulenović navodi da Vijeće raspolaže s oko 2.500 eura godišnje. To je budžet koji ne može pokriti ozbiljan kulturni program, edukacije, putovanja, rad s mladima – ne bez partnera.

Zato se u praksi oslanjaju na mrežu, saradnju sa županijskim vijećima, povezivanje s bošnjačkim organizacijama u Zagrebu, te pomoć saborskog zastupnika Armina Hodžića kada je potrebno. Kulenović otvoreno kaže da se s Hodžićevim dolaskom osjetila nova energija, ne samo u Sisku nego i šire, jer se sada neke stvari lakše guraju prema institucijama.

Jedna od njegovih slikovitijih rečenica je ona o Zagrebu. Ne govori to kao prigovor glavnom gradu, nego kao podsjetnik da je Sisak tu, blizu – pola sata, četrdeset pet minuta vožnje. I upravo zato, kaže, nema opravdanja da se bošnjački programi i inicijative zadržavaju samo u centru.

„Bitno je da Zagreb ne bude otok. Ono što se proizvodi u Zagrebu, treba biti i u Sisku."

To je njegova ideja mreže: Zagreb i Sisak se trebaju međusobno hraniti programima, ljudima, energijom. Sisak može dati svoju zajednicu, svoje ogranke, svoje udruge i iskustvo, a Zagreb može dati logistiku, vidljivost i jaču institucionalnu podršku.

Kad Kulenović govori o budućnosti, on se opet vraća na početak u kojemu nije problem postojanje više udruga – problem je što nisu pod istim krovom i na istom kalendaru.

Zato je njegova vizija jednostavna i vrlo „terenska": zajednički Bošnjački kulturni centar, koji je kupljen od Nacionalne koordinacije Bošnjaka i u kojemu vidi veliku nadu da će stvari krenuti nabolje..

„Kad su udruge na jednom mjestu, moraju naći zajednički jezik. Moraju se koordinirati, raditi zajedno ako imamo zajednički prostor."

U toj ideji je sadržana i ideja kulturnog centra kao načina da se ljudi češće vide, da lakše dogovore, da se manje rasipaju. A kad se manje rasipaju, ostane više vremena za ono najvažnije: djecu, mlade, identitet i programe.

Na kraju, Kulenovićev ton nije ni slavodobitan ni defetistički. On zvuči kao čovjek koji zna da manjinski život nema luksuz velikih pauza. I zato stalno ponavlja istu riječ, kao uputu, kao opomenu, kao recept: Saradnja. ●

Emina Muminović, profesorica bosanskog jezika i kulture u Gunji

UČIONICA JE NA GRANICI, IDENTITET JE U BILJEŽNICI, A UDŽBENIKE **ČEKAMO SA NESTRPLJENJEM**

U podne, kad školsko zvono u Gunji obično označi kraj jedne i početak druge obaveze, tog 10. decembra dogodilo se nešto što djeca pamte duže od ocjena. U Osnovnoj školi „Antuna i Stjepana Radića“ klasičnu nastavu je na sat vremena zamijenila priča i grlati smijeh, jer školska knjižnica je postala mjesto susreta s piscem. Učenicima je stigao bošnjački književnik Bajruzin Hajro Planjac, a predstavila ga je i profesorica bosanskog jezika i kulture Emina Muminović.

Model C, bosanski jezik i kultura, u manjim sredinama poput Gunje opstaje trudom profesorice Emine Muminović.

„Bošnjačke djece koja pohađaju nastavu bosanskog jezika i kulture po modelu C, u našoj školi trenutno ima 15“, govori Emina. Podijeljeni su u dvije skupine, od prvog do četvrtog razreda i od petog do osmog. Nastava je organizirana po dva puta sedmično za svaku skupinu – i tako već godinama.

A kad je pitate koliko je stvarni potencijal, ne razmišlja dugo: „Puno više učenika.“ U školi, kaže, ima mnogo više djece bošnjačke nacionalnosti nego što ih je trenutno u programu. Razlog nije ni „nebriga“ ni „inati“, nego ono što Emina naziva nepoznanicom. Roditelji i djeca često ne znaju šta tačno znači model C, šta donosi, kako se uklapa u raspored, hoće li biti preteško.

„Ja ne bih krivila ni roditelje ni djecu“, kaže. „To je jedan nepoznati put.“ I dodaje iskustvo koje je svima u prosvjeti

poznato - kada jednom krenu, rijetko odustaju. Ima roditelja koji upisuju treće dijete, jer su s prvim vidjeli da to nije teret nego dobitak.

Zanimljivo je i to što se, prema njenom iskustvu, više učenika priključi od petog razreda. U nižim razredima djeca su opterećenija osnovama svih predmeta i rasporedima, pa se roditelji i djeca teže odlučuju na još jedan izborni predmet. Kasnije, kad malo „sazriju“, lakše uđu u priču.

U Gunji se Bosna ne doživljava kao daljina. Granica je tu, svakodnevica je tu, Brčko je tu preko puta. Emina objašnjava da je i ravnateljica škole odrasla u Brčkom i da su mnogi su vezani za taj grad – od kupovine do ljekarskih usluga. U tom smislu, bosanski jezik u Gunji nije „strani predmet“, nego dio kućnog govora.

Ali tu nastaje i najveća zabluda. „Ok, svi mi kažemo: mi bosanski pričamo i kod kuće. Međutim to je daleko više od jezika – to je i kultura i puno više“, objašnjava Emina. Model C, dakle, nije samo potvrda da „znamo govoriti“, nego sistematsko učenje – kako se piše i čita standard, šta je bošnjačka književnost, geografija, običaji, muzika, likovna umjetnosti i historijski slojevi.

Upravo zato, susreti poput onog u školskoj dvorani imaju posebnu težinu. Kada pisac dođe „iz knjige“ među djecu, nastava prestaje biti apstraktna. Djeca dobiju dokaz da njihova kultura nije samo nešto što se „čuva kod kuće“, nego nešto što ima svoje autore, izdanja, biblioteku, razgovor.

Na događaju u Gunji djeca su dobila pakete knjiga, a školska biblioteka kompletnu seriju izdanja Nacionalne koordinacije Bošnjaka iz 2025. godine, uz poruku da je ulaganje u djecu najvažniji dio rada bošnjačkih udruženja.

Emina posebno naglašava da bez podrške škole nema ni stabilnog modela C. U Gunji tu podršku ima od rasporeda do prostora, od logistike do razumijevanja. „Jako veliku podršku imam od ravnateljice Marijane Lucić, jer kad je škola ‘na istoj strani’, učenici dobiju predmet koji nije na rubu, nego u punom školskom životu.“

No posao nastavnika u modelu C je često nevidljiv. O čemu je riječ?

„Ja imam četiri sata bosanskog jezika, ali puno vremena treba da se pripremim za taj sat“, kaže. Razlog je jednostavan jer dugo nije bilo standardizirane literature i udžbenika prilagođenih nastavi bosanskog jezika i kulture u hrvatskom obrazovnom sistemu. Emina se snalazi. Živi u Brčkom, koristi materijale, traži tekstove, prilagođava ih, preuređuje, prevodi didaktički – i tek onda pravi čas.

„Nije isto učiti bosanski u Bosni i učiti bosanski jezik u Hrvatskoj“, objašnjava. U Hrvatskoj predmet mora obuhvatiti

širi krug: jezik, kultura, identitet, i sve to u okruženju gdje su djeca istovremeno i Bošnjaci i hrvatski đaci, gdje treba graditi i samopouzdanje i interkulturno poštovanje.

Ovdje dolazi i jedna važna novost. Republika Hrvatska je u Narodnim novinama objavila Odluku o donošenju kurikula za nastavni predmet „Bosanski jezik i kultura“ (model C), a primjena je predviđena od školske godine 2025./2026.

Za Eminu i kolege to znači da se napokon otvara prostor za ono što je godinama bio najveći problem: udžbenici i materijali koji prate jasne ishode i domene učenja, umjesto improvizacije koja troši i energiju i vrijeme.

Emina posebno naglašava da bez podrške škole nema ni stabilnog modela C. U Gunji tu podršku ima od rasporeda do prostora, od logistike do razumijevanja. „Jako veliku podršku imam od ravnateljice Marijane Lucić, jer kad je škola ‘na istoj strani’, učenici dobiju predmet koji nije na rubu, nego u punom školskom životu.“

U Gunji je Emina praktično nosilac nastave po modelu C. Kada je bila na bolovanju, mijenjala ju je Emina Durmić – još jedan važan podatak koji pokazuje kako je mreža nastavnika tanka, a potreba velika. Emina Muminović kaže otvoreno da bi im dobro došla osoba ili struktura koja bi „poredala“ školsku administraciju, nastavne planove, materijale, koordinaciju – da učitelj ne bude i profesor i urednik i bibliotekar i logističar.

U razgovoru se otvara i pitanje srednje škole, mnogo učenika iz Gunje nastavlja školovanje dalje, a model C bi, u idealnom scenariju, trebao pratiti dijete kroz čitav obrazovni put.

Zato je susret s bošnjačkim piscem u školi bio više od promocije. Projekat su organizirali Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Republici Hrvatskoj i Udruga Bošnjaka Vukovarsko-srijemske županije, uz podršku zastupnika Armina Hodžića, a djeca su dobila knjige koje su odmah počela listati.

Pisac Planjac je djeci pričao o tome kako je dobio dva imena i kako iz „dvostrukosti“ može nastati priča, pa i književnost – i to je bila metafora koju će ta djeca razumjeti na svoj način, živjeti uz granicu, biti dio dvije kulturne obale, a ostati svoj.

Emina, s druge strane, taj trenutak prevodi u svakodnevni rad učenja djece da je čitanje vježba identiteta, da je bosanski jezik i kultura predmet koji ih ne odvaja od okruženja, nego ih jača da u tom okruženju budu sigurniji. Petnaest učenika danas mogu biti trideset sutra, ako se roditeljima objasni, ako djeca vide smisao, ako dobiju udžbenik, ako nastava dobije potporu i prepoznatljivost. ●

Alen Civić, bošnjački aktivist, predsjednik Vijeća bošnjačke nacionalne manjine Grada Rijeke

TREBA NAM DA IDEMO MAKSIMALNO SVI KAO JEDAN

Posebno važna tema za riječku zajednicu je najava osiguravanje Bošnjačkog kulturnog centra, odnosno ideja prostora u bošnjačkom vlasništvu koje djeluje umreženo. Rijeka već ima tri prostora koja Bošnjaci koriste, ali Civić naglašava da bi jedan centralni prostor značio nešto drugo, objedinjavanje rada više bošnjačkih asocijacija Primorsko-goranske županije „u jedan prostor", gdje bi se mogli još bolje povezati i „ići maksimalno svi kao jedan" u projektima, planovima i potrebama.

„Ja sam Alen Civić, predsjednik Vijeća bošnjačke nacionalne manjine grada Rijeke", kaže jednostavno, bez velikih uvoda. Odnosno, funkciju koju obnaša doživljava radno i konkretno.

Kada govori o stanju bošnjačke nacionalne manjine u Rijeci, kaže da „posla ima dosta", a stvari se često rješavaju strpljenjem, upornošću i stalnim kontaktima. Kao važnu prednost ističe ulazak saborskog zastupnika Armina Hodžića u Hrvatski sabor, jer se, kako kaže, „preko njega dosta stvari rješava", a važni su i njegovi savjeti i dostupnost, odnosno to da nije odvojen o terena i naroda. Civić ističe da je ta podrška u praksi velika pomoć manjinskim vijećima na terenu.

U Rijeci se bošnjačka svakodnevica gradi preko okupljanja, promocija, manifestacija, razgovora. „Pokušavamo proizvoditi događaje, jer tako okupljamo Bošnjake u Rijeci. Zajednica se ne podrazumijeva, nju treba stalno dozivati, držati na okupu, vraćati joj povod da bude zajedno", objašnjava Civić.

Posebno važna tema za riječku zajednicu je najava osiguravanje Bošnjačkog kulturnog centra, odnosno ideja prostora u bošnjačkom vlasništvu koje djeluje umreženo. Rijeka već ima tri prostora koja Bošnjaci koriste, ali Civić naglašava da bi jedan centralni prostor značio nešto drugo, objedinjavanje rada više bošnjačkih asocijacija Primorsko-goranske županije „u jedan prostor", gdje bi se mogli još bolje povezati i „ići maksimalno svi kao jedan" u projektima, planovima i potrebama.

Kao kriznu tačku izdvaja problem identiteta u statistici jer mnogi se izjašnjavaju kao muslimani s velikim M, a ne kao Bošnjaci, što, kaže, nije samo riječki, nego problem na razini čitave Hrvatske. Upravo zato naglašava koliko je važno ljude ohrabriti da se nacionalno izjasne: „Osobno sam petoricu upisao u novije vrijeme, jer je procedura sada jednostavnija – dovoljno je popuniti jedan zahtjev i predati ga." Na brojkama se, podsjeća, vidi i politička i društvena snaga zajednice.

Po njegovim riječima, u gradu Rijeci ima oko 3.200 Bošnjaka, dok ih je u Primorsko-goranskoj županiji oko 7.600. A

iza tih brojeva stoji svakodnevni rad: sjednice, manifestacije, saradnja s drugim sredinama (Sisak, Zagreb, Dubrovnik, Zadar…), ali i uređivanje vlastitog prostora. Civić otvoreno kaže da je, otkad je preuzeo dužnost prije dvije godine, prvo cilj bio „srediti prostor" koji je ranije izgledao poput skladišta, uspostaviti red i učiniti ga dostojnim mjesta susreta i promocija. U tome je ovaj vrijedni Bošnjak i uspio. ●

Amila Škorić, profesorica bosanskog jezika u Sisku

IMAMO PAD BROJA DJECE, BOŠNJACI ODLAZE IZ SISKA

Amila Škorić je dugogodišnja prosvjetna radnica u Sisku, a posljednjih šest godina vodi nastavu bosanskog jezika i kulture po Modelu C. Naglašava da predmet nije samo jezik, nego tradicija, povijest i kultura, te upozorava da depopulacija i raspored sati najviše smanjuju broj učenika.

Kad se školski hodnici isprazne i kad većina djece krene kući, u Sisku nekoliko učenika ostaje još malo. Ne zato što su kažnjeni, nego zato što čekaju nastavu bosanskog jezika i kulture po Modelu C. Tu priču već šest godina nosi Amila Škorić, profesorica koja je u sisačkim školama zaposlena 25 godina, a bosanski po Modelu C preuzela je, kako kaže, „otprilike“ prije šest.

Kad je Amila prvi put roditeljima i djeci ponudila izborni predmet bosanskog jezika i kulture, dobila je rečenicu koju su mnogi nastavnici Modela C čuli u svojim sredinama: „Što će na bosanski, to svi znaju.“

Ljudi zaista misle da je dovoljno što kod kuće govore „naški“, što je hrvatski srodan jezik. Ali Model C nije nastao da potvrdi kućni govor. Nastao je da napravi ono što kuća često ne može sama. Da tradiciju, povijest, geografiju i kulturnu sliku pretoči u znanje, kontinuitet i samopouzdanje.

„Pokušavamo objasniti da nije toliki naglasak na jeziku, nego da je tu više naglasak na tradiciji, na našoj povijesti, na geografiji… sve ono što bi trebali znati o svojoj matičnoj domovini“, kaže.

Ako se Model C želi shvatiti ozbiljno, onda se mora izgovoriti naglas da raspored je često najveća prepreka. „Jako je teško uklopiti u nastavu još ta dva sata izborne nastave. Djeca su dulje u školi“, kaže Amila. Roditelji rade, djeca imaju svoje obaveze, neki putuju, neki imaju treninge, neki su već iscrpljeni od redovne nastave. U teoriji, Model C je prava mogućnost. U praksi, Model C je često organizacijska borba.

Ove godine broj učenika je pao.

„Nažalost, ove godine je broj pao… osmaši su mi izašli. Prvašići se rijetko uključuju u te nove izborne predmete. Sad smo trenutno na broju sedam.“

Sedam djece. Nekome to zvuči malo, ali u manjinskom radu sedam djece je sedam priča koje nisu odustale. Sedam porodica koje su odlučile da identitet vrijedi još dva sata sedmično.

„Ovdje imamo taj pad učenika. Vide se naši odlasci u inostranstvo… mlade porodice školuju djecu u Njemačkoj, u Austriji. Izgubili smo jako, jako puno djece.“

Ovo nije samo bošnjački problem, ali za manjinske programe je posebno bolan jer kad ode porodica, ne ode samo broj učenika. Ode i budući član zajednice, budući nositelj jezika, kulture, običaja.

Amila procjenjuje da bi se, u najboljem slučaju, možda moglo doći do „dvadesetak“ učenika, ali naglašava da je to ukupno na pet škola. To je važno jer pokazuje koliko je nastavnik Modela C često i logističar, i koordinator, i putnik između škola, a ne samo osoba koja „drži čas“.

Jedno od pitanja koje se u praksi uvijek otvara jeste: da li djeca biraju vjeronauk ili „nacionalno-kulturni“ predmet, da li se to doživljava kao konkurencija.

Amila je vejroučiteljica te nema dilemu: „Ne vjerujem da bi to trebalo ikako biti u sukobu. Njegujemo vjerski identitet koji nam je važan, ali djeca trebaju njegovati i našu nacionalnu stranu.“

„Zadnje dvije godine je bolje, dobili smo izlete, najavljuju se udžbenici, to su sad neke stvari kojima ih možete dobiti i motivirati“, kaže svjesna da djeca žive u vremenu konkurencije pažnje, putovanja, ekrana i brzih sadržaja. Ako želimo da ostanu u programu, moramo im dati iskustvo koje pamte, a to je terenska nastava i zajednički događaj. I tu se vidi važnost Nacionalne koordinacije i organizovanijeg pristupa na nivou Hrvatske.

Kad slušate Amilu Škorić, shvatite da je Model C u Sisku istovremeno i školski predmet i mala, uporna borba protiv zaborava, protiv rasporeda, protiv umora, protiv odlazaka, protiv ravnodušnosti. Sedam učenika je sadašnja stvarnost. Dvadesetak je za sada mogući maksimum na pet škola. A Amila ne obećava čuda. Ne govori o velikim planovima bez pokrića. Govori o onome što je vidjela vlastitim očima, kad se roditeljima objasni, kad se raspored nekako složi, kad djeca dobiju iskustvo izleta i zajedništva – stvari krenu na bolje. U manjinskom radu, to „krene na bolje“ je često najveća pobjeda. ●

Škola za mlade Bošnjake, Opatija, predavanje Armina Hodžića

Škola za mlade u Opatiji

BITI PONOSNA BOŠNJAKINJA

Opatija u oktobru zna biti tiha, more još miriše na ljeto, ali se grad već presvlači u sporiji ritam. Ove je godine je u to vrijeme održana druga Škola za mlade Bošnjake u organizaciji Bošnjačkog nacionalnog vijeća (BNV), uz suorganizaciju Turske agencije za međunarodnu saradnju i koordinaciju – TIKA. Bilo je tu petnaestak mladih Bošnjakinja i Bošnjaka iz različitih krajeva Hrvatske, neki iz velikih gradova, neki iz manjih sredina. Razgovorali smo tim povodom sa tri studentice o identitetu, njihovom položaju u društvu i budućnosti.

Adna Modronja

Lajla Hadžić

Kad se uđe u prostoriju u kojoj sjede mladi ljudi koje povezuje ista riječ, Bošnjak, shvati se da ta riječ u Hrvatskoj ne znači isto za svakoga. Nekome je to miran, ponosan opis. Nekome je to stalno objašnjavanje. Nekome je to „ne budi previše vidljiva“. Nekome je to borba da ga se ne svede na stereotip.

Zato je i program Škole za mlade bio posložen da odgovori na pitanja ljudskih prava i identiteta, zatim radionica (fotografija i video), do političkog i društvenog okvira u kojem će mladi Bošnjaci živjeti „jučer, danas, sutra“.

Uvodno su se mladima obratili Armin Hodžić, saborski zastupnik i predstavnik Bošnjaka u Hrvatskom saboru, Bermin Meškić, predsjednik Nacionalne koordinacije Bošnjaka i Fadila Bahović, državna tajnica u Ministarstvu uprave i pravosuđa, s porukom da je svaka bošnjačka sredina u Hrvatskoj važna i da se identitet ne čuva „na daljinu“, nego u praksi, kroz znanje, povezivanje i samopouzdanje.

Poslije predavanja, Škola se prelila u nešto što je mladima jednako važno: neformalni dio. Da razmijene brojeve, dogovore saradnju, ili samo prvi put osjete: nisam sama. Upravo su taj osjećaj najbolje izgovorile tri djevojke koje su pristale razgovarati o onome što obično ostane između redova - Adna Modronja, Lajla Hadžić i Sumeja Rejdžić. Tri glasa i tri iskustva. I potreba da identitet ne bude teret, nego oslonac.

ADNA MODRONJA: „UVIJEK SAM OSJEĆALA BOSNU U SEBI“

Adna ima 21 godinu i studentica je Ekonomskog fakulteta u Zagrebu. Rođena je i odrasla u glavnom gradu, tu i danas živi s porodicom. Pa ipak, dok govori o sebi, prvo kaže ono što se u Zagrebu često kod nekih prešućuje: „Osjećam se kao Bošnjakinja.“

Njen otac Sanel je iz Prijedora, u Zagreb je došao tokom rata. Majka Sakin joj je Zagrepčanka. Ta kombinacija u nekim porodicama otvori pitanje „šta si ti“, a kod Adne je, čini se, samo učvrstila odgovor.

„Rođena sam i odrasla u Zagrebu, ali osjećam se kao Bošnjakinja. Nisam se nikad osjećala kao Hrvatica. Uvijek sam jednostavno osjećala Bosnu u sebi“, kaže. Ne izgovara to kao prkos, nego kao nešto prirodno, nešto što se nosi iz kuće, iz jezika, običaja, sjećanja, mirisa hrane i načina kako se ljudi raduju ili tuguju.

U Prijedor odlazi često i rado. Tamo su rođaci, dio prijatelja, „dio doma“ koji se ne mora objašnjavati. „Osjećam se kao kod kuće čim prijeđem granicu“, naglašava.

Zanimljivo je da Adna, kad priča o Zagrebu, ne govori o problemima nego o – normalnosti. „Uvijek su reakcije bile pozitivne“, objašnjava. Ljudi je pitaju odakle je, voli li Bosnu, koliko često ide. Neki joj kažu da imaju dalju rodbinu iz Bosne. Neki se zainteresiraju za Sarajevo, kažu da bi voljeli doći s njom. U njenom iskustvu, Bosna nije stigma nego tema razgovora, čak i radoznalosti.

Adna smatra da je njen identitet snažno povezan i s vjerom. „Većina mojih prijatelja Bošnjaka su ujedno i muslimani. Naša kultura i običaji imaju taj vjerski štih“, govori. Tokom Ramazana s prijateljicama organizira iftare – tradicionalna hrana, druženje, osjećaj zajednice. Posebno ističe Islamsku gimnaziju koju je pohađala, govori da je to jako utjecalo na njen ponos i sigurnost, jer je u školi dobila okvir u kojem je „biti Bošnjakinja“ bilo nešto što se živi, a ne opravdava.

Kad je pitate po čemu se Bošnjaci razlikuju, Adna kaže da je razlika ponajviše u otvorenosti i društvenosti – u osjećaju da se lakše razumiju, lakše prihvataju. Iako danas na fakultetu ima mnogo hrvatskih prijatelja, najbliži krug joj je i dalje bošnjački i to zbog godina provedenih u islamskom školskom i vjerskom okruženju. „Uvijek se osjećam ugodnije s Bošnjacima“, kaže. „Ako upoznam nekoga porijeklom iz Bosne, odmah se lakše sprijateljim. Čak i ako nemamo puno zajedničkih tema, poveže nas Bosna.“

LAJLA HADŽIĆ: „U ZADRU NIJE BILO LAHKO“

Lajla Hadžić studira očnu optiku i optometriju u Velikoj Gorici. Dolazi iz Zadra, porijeklom je iz Bosne i Hercegovine. Rođena je u Sanskom Mostu, u vrijeme kada je njena majka bila u posjeti tetki. Otac joj je iz Sanskog Mosta, a majka iz Donjeg Vakufa. Roditelji su u Hrvatsku došli nakon rata, a Lajla je cijeli život provela u Zadru – do odlaska na studij.

„Jako je teško. Iz osobnog iskustva – nimalo nismo prihvaćeni“, kaže. I onda počne niz događaja koji zvuče kao da pripadaju nekom davnom vremenu, a zapravo su dio njenog djetinjstva. U vrtiću su

roditelji govorili djeci da se ne druže s njom. U petom razredu su je dječaci udarali, vrijeđali, ciljali u ono najranjivije, porijeklo, ime, ocjene.

Govori i o pokušajima da joj se umanje ocjene, da joj se oduzmu testovi, o osjećaju da škola ne stane uvijek na stranu onoga ko je žrtva. Njena porodica je više puta morala intervenirati. Neke profesore opisuje kao nezainteresirane ili pristrane, a sistem kao spor i hladan kad treba zaštititi dijete koje je „drugačije“.

Lajla Zadar opisuje kao sredinu u kojoj se razlika naglašava. Spominje i današnje napetosti oko gradnje džamije, atmosferu na portalima, komentare koji se puštaju „da stoje“ i tako postaju društvena poruka. U njenom iskustvu, mržnja nije bila sofisticirana – bila je otvorena, dnevna, u hodniku škole.

„To dolazi iz kuće“, kaže. „Kako roditelji odgajaju djecu – tako se i ponašaju.“ I tu dolazi jedan detalj koji govori mnogo: ona je, kaže, kod kuće učena poštivanju svih. Zato se nikad nije spuštala „na njihov nivo“. „Uvijek sam se uzdizala, i to ih je još više boljelo. Boljelo ih je što sam imala dobre ocjene. Htjela sam pokazati da nisam ono što mi govore.“

Posebno je potresno kako govori o imenu. „Čim kažem da se zovem Lajla, ili nastave pričati sa mnom ili odmah skrate priču“, kaže. Kao da je ime postalo test tuđe tolerancije. Priča i o bratu, o diskriminaciji koja se prelijevala i na njega, o jednoj profesorici koja ga nije voljela, o osjećaju da su neke nepravde bile očigledne, a ipak se nisu rješavale.

Kada govori o bošnjačkoj manjini u Zadru, kaže da je slabo povezana, s malo omladine. „Stariji ne vole novitete i forsiraju da se sve radi po starim načinima“, objašnjava, i u to je možda jedan od ključnih razloga zašto su škole poput ove u Opatiji važne: mladima treba prostor koji nije „stari način“, nego jezik njihovog vremena.

Ipak, Lajla ne dovodi u pitanje svoj identitet. Naprotiv.

„Biti Bošnjakinja za mene je ponos. Mi smo dobri, pošteni ljudi, spremni pomoći svakome. Nikad se toga nisam sramila“, kaže. Bosna joj je mjesto rasterećenja: „Gdje god dođeš, osmijeh, kahva, razgovor.“ Govori o kulturi, hrani, običajima i o tome kako joj „dolje srce bude puno“. Zaručnik joj je iz Bosne, često putuju. A povratak u Bosnu vidi kao mogućnost kasnije: „Kad ostarim, voljela bih živjeti dolje.“

Za sada karijeru gradi u Hrvatskoj, a dolazak u Zagreb opisuje kao olakšanje: „Kad sam došla u Zagreb preporodila sam se.“ U velikom gradu, kaže, ljudi su od svuda, manje je važno ko si i odakle si, više kako se ponašaš. Diskriminacija postoji, ali je manje gušeća nego u sredini gdje te svi već „imaju u ladici“.

Sumeja Redžić

SUMEJA REJDŽIĆ: „S PONOSOM NOSIM SVOJ HIDŽAB“

Sumeja Rejdžić je studentica novinarstva na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Rođena je u Zagrebu, kao i njena majka, otac Hasan potječe iz Teslića u Bosni i Hercegovini. Govori brzo, precizno, s energijom nekoga ko zna šta želi i ko je već navikao da bude vidljiv – i kad to nije najlakši izbor.

„Sebe smatram Bošnjakinjom, tako su me roditelji naučili. To su njihovi korijeni i prema njima i ja jesam Bošnjakinja“, kaže. A onda dodaje važan detalj koji mnogi ne znaju dok ne dođu u sličnu situaciju. Kad je napunila 18, ponovo je službeno upisala svoju nacionalnost. „Otišla sam u općinu i promijenila naziv u Bošnjakinja, jer nam pri punoljetnosti uklone nacionalnost koju su nam roditelji dali pri rođenju.“

To se direktno nadovezuje na ono što je Fadila Bahović govorila na svojem predavanju o identitetu koji nije samo privatna stvar, nego i pravna. A Sumeja pokazuje kako izgleda kad mlada osoba zna proceduru i odradi je. Uz studij je aktivna u studentskoj udruzi Publikar, bavi se društvenim mrežama, fotografijom i snimanjem, osmišljava sadržaj, radi u timu. Redovito prati predavanja i aktivnosti bošnjačkih udruga: „Trudim se biti na svemu što organiziraju, čisto da razvijem znanje o našoj nacionalnosti i o tome kako je biti Bošnjakinja u Zagrebu.“

Sumejino iskustvo Zagreba je izrazito pozitivno. „Biti Bošnjakinja u Zagrebu je predivno. Nisam doživjela nikakve predrasude. Pokrivena sam, na meni se vidi otprilike što sam i s ponosom nosim svoj identitet“, kaže. Pri tome je hidžab za nju i vjerska obaveza i lični izbor, ali nipošto prepreka.

„To je slobodna volja“, objašnjava. Opisuje hidžab kao nešto što je drži „podalje od loših stvari“, kao okvir, ne kao kafez. Ne doživljava ga kao zid prema društvu: „Ne odvaja me od društva. To me stavlja u kategoriju gdje mogu druge poticati da se lakše osjećaju s hidžabom.“

Sumeja je od malena uključena u vjerski život. Predavanja u džamiji, vikend aktivnosti, natjecanja iz islamskog vjeronauka i učenja Kur'ana. Spominje učiteljicu vjeronauka iz osnovne škole koja je bila pokrivena i koja joj je „otvorila ljubav prema hidžabu i vjeri“. Novinarstvo je prati od djetinjstva, osnovna škola, novinarska grupa, školski časopis, Lidrano. U Islamskoj gimnaziji nastavila je s videima i tekstovima, a imala je i javne govore u Hrvatskom saboru – pokrivena, s ponosom, kao simbol da je moguće biti vidljiv u institucijama, bez da se sakriješ.

Svjesna je da će zapošljavanje možda biti izazovno. „Sigurno je teško s mahramom pronaći posao“, kaže, ali neće odustati. „Kad tad ću se pronaći u nekom području.“

Sumeja, u ovoj reportaži, stoji kao treći ugao bošnjačkog iskustva u Hrvatskoj: identitet koji je svjestan, organiziran, aktivistički i koji ne čeka da ga društvo „prihvati“, nego ga mirno živi, uz znanje i samopouzdanje.

Opatija je, na kraju, bila samo mjesto. Ali ono što je važnije bila je tačka susreta. A susreti su ono od čega zajednica nastaje. U Hrvatskoj, gdje je bošnjački identitet često rasut po gradovima i opterećen teškim sudbinama, takve tačke služe da razviju osjećaj da identitet nije teret već dom u kojem se uči, raste i ide dalje. ●

Jusuf Brković, predsjednik Udruge Bošnjaka branitelja Domovinskog rata Hrvatske – Ogranak Grada Rijeke

PREVIŠE JE UDRUGA, PREVIŠE JE TAŠTINA, PREVIŠE JE „SVAK' BI SVOJE"

Jusufu Brkoviću najvažnije je zajedničko okupljanje u jednom centru te čuvanje sjećanja na Vukovar, Srebrenicu, Škabrnju i Nadin. U razgovoru upozorava i na bošnjačke manjinske boljke i odlazak mladih.

Jusuf Brković, predsjednik branitelja Bošnjaka Domovinskog rata – ogranak Rijeka, govori poput onih ljudi koji su navikli da se stvari ne dokazuju riječima nego djelima. Uz tu funkciju, Brković je i vijećnik u Gradu Rijeci te vijećnik u Županijskoj skupštini Primorsko-goranske županije, pa je logično da je u stalnoj, praktičnoj saradnji s Alenom Civićem i manjinskim strukturama koje u Rijeci nose bošnjački život.

Iznosi nam da bez prostora, bez okupljanja i bez zajedničkih dodirnih tačaka, svako vuče na svoju stranu. Zato Brković odmah ističe ono da mu je prioritet ideja jedinstvenog Bošnjačkog kulturnog centra, mjesta gdje bi bili zajedno vijeća grada i županije, branitelji i druge bošnjačke asocijacije. „Apsolutno bi nam dobro došlo", kaže, bez zadrške. U izgovorenom je i stvarna potreba, jer Brković zna kako izgleda kada se energija raspršti na previše adresa.

Govoreći o umrežavanju, spominje Istru kao prostor gdje postoji „jako aktivno članstvo i dobra volja", te otvoreno kaže da su „već razgovarali o udruživanju branitelja Istre i Rijeke, da se taj krug proširi". U praksi se to najbolje vidi kroz zajedničke odlaske na komemoracije, kada idu u Srebrenicu 11. jula, organizuju se branitelji iz Pule, Labina i Rijeke, sastanu se u Zagrebu, popune mjesta i nastavljaju put. Ipak, slika nije idilična, pa Jusuf opominje: „Članstvo stari, ljudi umiru, interes slabi. Teško mi je ovo izgovarati i ne želim sada dramatizirati, ali svaki dan smo sve stariji… ljudi umiru." I dodaje realnost organizovanja: „Ponekad jedva popunite jedan autobus."

Kao predsjednik udruge, kaže da ima programe koja uvijek prati: Vukovar, Srebrenica te Škabrnja i Nadin. To su tačke pamćenja koje ne dopuštaju zaborav – ni hrvatski ni bošnjački – i preko kojih branitelji iz Rijeke održavaju osjećaj odgovornosti prema prošlosti.

Brković nije čovjek koji se gura u prvi plan. Kaže da još dvije godine ima mandat i da nakon toga želi završiti, uz napomenu koja zvuči i kao umor i kao poštenje: „70 godina imam, gospodo." A kad govori o slabostima zajednice, pogađa u srž: „Previše udruga, previše 'svako bi svoje', previše taštine. Svak' hoće da bude baja u svojoj udruzi, i to ti je naša boljka."

Na kraju, njegova briga ide prema mladima jer internet je potisnuo knjigu, kultura čitanja slabi, omladina odlazi. Brković to govori lično, bez glume jer dva sina su mu vani – jedan u Njemačkoj, drugi u Danskoj. I upravo zato, njegova poruka nije samo veteranska, ona je poruka opstanka, da se okupljamo, da se ne dijelimo i da ostavimo mladima nešto što ima smisla preuzeti. ●

Ismet Seferagić, Bošnjačka nacionalna zajednica Zadarske županije

NEMA NAS MNOGO, ALI BITNO JE DA NE ODUSTAJEMO, **RADUJEMO SE SVAKOM NOVOM ČLANU**

Ismet Seferagić je dugogodišnji organizator i prepoznatljivo lice bošnjačkih okupljanja u Zadru. Već više od deset godina vodi hor „Šeher“ i kroz kulturu čuva bošnjaštvo. Iz Bihaća je došao 1985., dragovoljac je Domovinskog rata, živi na Pagu. Njegova program je sadržan u riječima: „Imam dvije zemlje – jednu izvornu, drugu izbornu – i obje volim.“

U prostorijama Bošnjačke nacionalne zajednice Zadarske županije u Zadru nema glamura, ali ima ono što je u manjinskom životu najrjeđe, kontinuiteta. „Trajemo trideset godina“, kaže Ismet Seferagić, bošnjački aktivist i čovjek čiji se rad prepoznaje po upornosti.

„U ovaj prostor preselili smo prije sedam godina“, govori. „Učvrstilo je stalne članove, poboljšalo druženja i dovelo nove ljude.“ Prostor, kaže, daje sigurnost jer zna se gdje se dolazi, gdje se vježba, gdje se razgovara, gdje se planira.

– Ali prostor ne vrijedi ništa bez ljudi?, ustvrđujemo

„Pa naravno. Ne bismo ni trajali da nisu vjerni onome što radimo i načinu kako to radimo“, odgovara Ismet koji već više od deset godina vodi hor. Zove se „Šeher“ i nosi posebnu boju bošnjačkog glasa i kulture, a u Zadru ih vole slušati.

„Nemamo nijednog muzičara, niko se nije pojavio deset godina“, kaže, bez ljutnje. „Mi smo amateri, ali odrađujemo dobar posao. Putujemo, nastupamo, dočekujemo goste.“

Iz Zadra na bošnjačke manifestacije širom Hrvatske obično putuje osamnaest članova. „Bilo je perioda kad se broj smanjio, pa se opet vraćamo“, kaže. „Bitno je da se ne odustaje.“

Kad ga pitate za broj Bošnjaka u Zadru, Ismet je oprezan: „Tačan broj ne znam, ali negdje 250 do 300.“ I odmah dodaje ono što često stoji iza svake manjinske statistike, ako se ljudi ne izjašnjavaju, manjina je slabije vidljiva, a s vidljivošću dolaze i prava, i programi, i snaga.

„Trudimo se živjeti pristojno, mirno, nenametljivo.“ Ismet ne pamti ozbiljnije incidente na nacionalnoj osnovi.

Ismet, doduše, živi na otoku Pagu već četrdeset godina. Došao je iz Bihaća 1985, bio dragovoljac Domovinskog rata, zasnovao porodicu. „Imam dvoje djece, unuku. Dobro sam prihvaćen u sredini“, kaže.

„Ne čujem da ljudi danas imaju problema, ali svi su oprezni – zbog napetih vremena u kojem živimo.“

Na pitanje o umrežavanju Bošnjaka u Hrvatskoj, Ismet govori s opreznom nadom: „Imamo mogućnosti rasta, ali treba raditi.“ Posebno ističe saborskog zastupnika Armina Hodžića: „Vidimo to kao veliku šansu. Vjerujemo da može ići na bolje.“

Zadar, kaže, ne gleda prema Splitu ili Rijeci: „Mi smo sami za sebe.“ Ne znači to izolaciju, nego želju da se i ovdje gradi vlastita vidljivost.

A prema Bosni i Hercegovini? Najviše veza je s Krajinom. „Možda Unsko-sanski kanton, i nešto ljudi iz Srednje Bosne.“

Govoreći o novim doseljavanjima, kaže da dolaze ljudi „na desetke“. Bilo je i onih koji nisu izdržali prilagodbu i vratili se. Ali

ono što Ismet ne prihvata jeste unutrašnja podjela na „ovdašnje“ i „one iz Bosne“.

„Ja pitam čovjeka: kad si došao iz Bosne? 1994. I onda priča o ‘našima’ i ‘njihovima’. Kako možeš? Mi to ovdje ne radimo“, kaže. „Svi su dobro došli.“

I da se manjinski život ne svede samo na sastanke, u zajednici su oformili i plesnu grupu, naručili nošnje. „Radujemo se svakom novom članu“, kaže, i to kod Ismeta zvuči kao stvarno uvjerenje.

U Zadru postoji molitveni prostor, a efendija je Ćamil ef. Bašić. Bajram je bio posebno posjećen: „Nikad nije toliko ljudi bilo“, dodaje Ismet. Dolaze i strani radnici,

„Da nam se ponudi bilo kakvo pitanje ili dilema, izašli bismo u susret“, kaže. Ismet pritom nosi cijelo iskustvo ratnih i poratnih godina: „Za dvadeset godina u udruzi nisam čuo nijednog Bošnjaka da je rekao nešto krivo protiv Republike Hrvatske. Nikad.“

a Ismet tu vidi priliku i za Islamsku zajednicu i za bošnjačke udruge – da pomognu gradu u komunikaciji, u integraciji „novih susjeda“, u smirivanju nesporazuma.

„Da nam se ponudi bilo kakvo pitanje ili dilema, izašli bismo u susret“, kaže. Ismet pritom nosi cijelo iskustvo ratnih i poratnih godina: „Za dvadeset godina u udruzi nisam čuo nijednog Bošnjaka da je rekao nešto krivo protiv Republike Hrvatske. Nikad.“

Ismet se sjeća i susreta s generalom Antom Gotovinom, slučajnog i ljudskog. Rekao mu je ko je i odakle dolazi te ga pozvao da bude gost udruge. Ismet mu je tada izgovorio: „Imam dvije zemlje. Jedna je izvorna, a druga izborna i ja ih obje isto volim.“

Gotovina mu je, kaže, odgovorio: „Ovako srčano nisam nikad čuo. Ovo ću zapamtiti.“

Kad razgovor odmakne Ismet upozorava i na asimilaciju jer bez zajedništva, bez kulture, bez jezika, sve se razvodni u dvije-tri generacije. Ne zagovara zatvaranje: „Opasno je ući u geto.“

Zato insistira na vidljivosti i prostor udruge je dobar za probe i seminare, ali ono što je „reprezentativno“ treba početi pokazivati u centru grada. „Da se pokaže da smo narod savremene književnosti, umjetnosti i kulture“, kaže. Folklor je važan, ali nije dovoljan.

„Narod nam je strašno zapušten“, govori otvoreno. „Nama u Zadru fali akademskih građana među članovima. Nemamo priliku slušati takve ljude, dijeliti mišljenje.“

I možda je baš u tome njegov najjači vapaj. Dođite, donesite znanje, razgovor i ideje. Jer prostor su zidovi, ali zajednicu drže ljudi koji vjeruju u zajedničku misiju. ●

Merhum Ahmed Ikanović (1944 – 2025)

ŽIVOT POSVEĆEN ISLAMU I ISLAMSKOJ ZAJEDNICI

Na ahiret je preselio hadži Ahmed Ikanović, dugogodišnji tajnik Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj, predani službenik i aktivista. Dženaza-namaz klanjao se u ponedjeljak, 22.12.2025. godine, ispred Zagrebačke džamije i 24.12. 2025. u džamiji Aziziji u Bosanskoj Kostajnici gdje je obavljen i ukop.

Hadži Ahmed Ikanović rođen je 20. juna 1944. godine u Bosanskoj Kostajnici. Gimnaziju je završio u Bosanskom Novom 1963. godine, a u Zagrebu je studirao medicinu i pravo.

Od 1970. godine radio je u sarajevskom Interšpedu, potom u Japri i Srednjoškolskom centru u Bosanskom Novom, te je i tada bio aktivan u radu Islamske zajednice u Bosanskom Novom i Kostajnici.

Početkom 1977. godine doselio je u Zagreb, ponovo se zaposlio u Interšpedu i snažno se uključio u rad Islamske zajednice u Zagrebu, posebno nakon prelaska u Mešihat iste godine. U Odboru Islamske zajednice vodio je humanitarne aktivnosti od 1981. godine, a taj je rad nastavio do osnivanja Merhameta u Hrvatskoj (1991.), kada je izabran za predsjednika (tu je dužnost obnašao i 1995. i 2000. godine).

Poseban doprinos ostavio je i u vjersko-obrazovnim aktivnostima: organizirao je i rukovodio vjeronaučnim procesima u mektebu, te organizirao natjecanja učača Kur'ana i natjecanja iz vjeronauka Islamske zajednice u Hrvatskoj. Godine 1990. izabran je za prvog tajnika Mešihata Islamske zajednice za Hrvatsku i Sloveniju, a od 1995. godine bio je tajnik samostalnog Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj, na toj dužnosti sve do umirovljenja 2012. godine.

Bio je i član predstavničkih tijela Islamske zajednice: član Sabora IZ u BiH, Hrvatskoj i Sloveniji (1982–1986), član Sabora prvog Mešihata za Hrvatsku i Sloveniju (1990–1995), član Sabora IZ u BiH (1998–2002). Od 2003. godine bio je predsjednik Odbora za izgradnju džamije Azizije u rodnoj Bosanskoj Kostajnici, porušene u ratu 1993. godine.

Pored vjerskog i humanitarnog angažmana, aktivno je sudjelovao i u društveno-političkom i kulturnom organiziranju: bio je uključen u organiziranje Stranke demokratske akcije u Sarajevu, Hrvatskoj i dijaspori, te angažiran u osnivanju i radu Kulturnog društva Bošnjaka "Preporod" u Hrvatskoj i Sloveniji, kao i Bošnjačke nacionalne zajednice Hrvatske, u kojoj je bio član prvog Glavnog odbora.

Tokom ratnih godina, od 1991., bio je predsjednik Kriznog stožera muslimana Hrvatske i koordinator pomoći Bosni i Hercegovini, kao i koordinator islamskih humanitarnih organizacija iz svijeta. Godine 1996. predvodio je prvu skupinu hodočasnika iz Hrvatske na hadž.

Taziju povodom preseljenja je uputio predsjednik Mešihata, muftija Aziz ef. Hasanović. ●

Merhum Adem ef. Smajić (1952 – 2025)

IMAM KOJI JE ISPISIVAO DUHOVNU POVIJEST BOŠNJAKA U HRVATSKOJ

Na Ahiret je preselio rahmetli Adem ef. Smajić, jedan od najznačajnijih imama u Hrvatskoj, čovjek čiji je rad oblikovao cijele generacije vjernika. Dženaza namaz Ademu ef. Smajiću se klanjao u utorak, 09.12.2025. na groblju Drenova u Rijeci, nakon čega je upriličen ispraćaj za Tešanj – Novi Miljanovci, gdje je Adem ef. Smajić bio spušten u zemlju svojih predaka.

Adem ef. Smajić rođen je 11. augusta 1952. u Miljanovcima kod Tešnja. Njegov put služenja započeo je u Sarajevu, u Gazi Husrev-begovoj medresi (1972), a nastavio se na jednom od najvećih islamskih univerziteta svijeta – Al-Azharu u Kairu, gdje je diplomirao 1978. godine.

Nakon službe u Srebrenici kao vjerskoprosvjetni referent, 1980. započinje poglavlje koje će obilježiti povijest Bošnjaka u tom dijelu Hrvatske: imenovan je glavnim imamom u Rijeci, gdje ostaje sve do umirovljenja 2000. godine. Upravo u tom razdoblju Rijeka postaje jedno od ključnih središta islamskog života u Hrvatskoj, a Adem ef. Smajić jedan od njegovih najupečatljivijih stubova.

Njegov doprinos bio je višeslojan i trajno upisan u institucionalnu i društvenu arhitekturu zajednice. Imamsko-hatibsku dužnost obnašao je do 2014. u džematu Dramalj–Crikvenica. Bio je član Sabora Islamske zajednice Jugoslavije (1988–1992) i Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (1992–1996). Obnašao je dužnost predsjednika Udruženja ilmije Hrvatske. Učestvovao je u utemeljivanju džemata u Splitu, Malom Lošinju, Crikvenici i na otoku Krku, čime je snažno proširio institucionalnu prisutnost Islamske zajednice. Bio je vanjski predavač Zagrebačke medrese (1994–2007), oblikujući generacije mladih imama. Dao je nemjerljiv doprinos izgradnji Islamskog centra Rijeka, jednog od najvažnijih simboličkih i arhitektonskih projekata muslimana u Hrvatskoj. Bio je među osnivačima SDA Hrvatske u Rijeci i muslimanskog dobrotvornog društva Merhamet – Crveni polumjesec, čiji je predsjednik bio u ključnim ratnim i poratnim godinama. Kao aktivni sudionik javnog života pisao je za „Bošnjački glas" i surađivao s „Novim listom".

Poznavali su ga kao čovjeka blage naravi i nepokolebljive službe. Njegovim odlaskom nestao je jedan od posljednjih velikih pionira bošnjačkog i islamskog institucionalnog života koji su 1980-ih i 1990-ih izgradili temelje današnje snažne i organizirane zajednice. Rijeka ga pamti kao prvog glasnika džemata, kao voditelja prve hutbe u ranim danima institucionalnog ustrojavanja, kao učitelja i savjetnika, i kao čovjeka koji je svojim radom ostavio čisto i prepoznatljivo djelo.

Taziju povodom preseljenja uputio je hrvatski muftija Aziz ef. Hasanović. ●

VAŽNO JE ZNATI: Ako želite ostvarivati manjinska prava, potrebno je da se izjasnite kao jedna od 22 nacionalne manjine priznate Ustavom RH.

Primjerice, ako želite ostvarivati prava kao bošnjačka nacionalna manjina – potrebno je izjasniti se kao Bošnjak.

Ostvarivanje velikog broja prava nacionalnih manjina – kao što su: izbor pripadnika nacionalnih manjina u Hrvatski sabor, izbor vijeća i predstavnika nacionalnih manjina, izbor članova predstavničkih i izvršnih tijela jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave iz reda pripadnika nacionalnih manjina, ravnopravna službena uporabu jezika i pisma nacionalnih manjina te drugih prava koja imaju pripadnici nacionalnih manjina, vezano je uz udio pripadnika nacionalnih manjina ukupnom broju stanovnika u Republici Hrvatskoj odnosno u pojedinim jedinicama lokalne i područne (regionalne) samouprave.

VAŽNO JE ZNATI: Ako želite birati Bošnjaka kao svog predstavnika u Hrvatskom saboru, županijama, gradovima ili općinama, ili ako želite i sami biti birani, uvjet je da u *Registar Birača* budete upisani kao Bošnjak.

Detaljnije informacije o registru birača i načinu na koji možete upisati svoju nacionalnu pripadnost u Registar Birača možete pronaći na mrežnoj stranici Ministarstva pravosuđa, uprave i digitalne transformacije:

www.izjasnise.hr

Kako promijeniti nacionalnost iz "Musliman" u "Bošnjak" u Registru birača?

1. U UPRAVNOM TIJELU ŽUPANIJE

Osobno posjetite nadležno upravno tijelo županije i podnesite pisani zahtjev za promjenu svoje nacionalne pripadnosti

2. PUTEM SUSTAVA E-GRAĐANI

Prijavite se u sustav e-Građani i elektronički podnesite zahtjev za promjenu nacionalnosti

3. SLANJE ZAHTJEVA POŠTOM

Preuzmite obrazac na našoj web stranici, ispunite ga i pošaljite poštom upravnom tijelu županije

Za više informacija obratite se na kontakt:

Vlada Republike Hrvatske

Povjerenstvo za provedbu Operativnog programa za bošnjačku nacionalnu manjinu

IZJASNI SE!

Vlada Republike Hrvatske

Povjerenstvo za provedbu Operativnog programa za bošnjačku nacionalnu manjinu

IZJASNI SE!

Znate li razliku između Bošnjaka i Muslimana (pisano velikim početnim slovom M)?

VAŽNO JE ZNATI: Ustav Republike Hrvatske navodi 22 nacionalne manjine:

„**Republika Hrvatska ustanovljuje se kao nacionalna država hrvatskoga naroda i država pripadnika nacionalnih manjina:** Srba, Čeha, Slovaka, Talijana, Mađara, Židova, Njemaca, Austrijanaca, Ukrajinaca, Rusina, **Bošnjaka**, Slovenaca, Crnogoraca, Makedonaca, Rusa, Bugara, Poljaka, Roma, Rumunja, Turaka, Vlaha, Albanaca i drugih, koji su njezini državljani, **kojima se jamči ravnopravnost s građanima hrvatske narodnosti i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama OUN-a i zemalja slobodnoga svijeta.**" (Iz Ustava RH)

VAŽNO JE ZNATI: Bošnjaci su priznata nacionalna manjina u RH, Muslimani nisu priznata nacionalna manjina u RH već se svrstavaju u kategoriju „Ostali".

VAŽNO JE ZNATI: Treba razlikovati vjeroispovijest od nacionalne pripadnosti. Kada osoba želi izjasniti svoju vjeroispovijest, može se izjasniti kao **musliman *(vjeroispovijest se piše malim početnim slovom „m")*. Kada se osoba izjasni kao Musliman *(pisano velikim početnim slovom „M")*, to ne predstavlja vjeroispovijest, ali ni nacionalnost.**

VAŽNO JE ZNATI: Bošnjaci i Muslimani ne ostvaruju ista prava:

Vrsta prava prema Ustavnom zakonu o pravima nacionalnih manjina	Prava koja ostvaruju Bošnjaci	Prava koja ostvaruju Muslimani
Pravo na odgoj i obrazovanje u školskim ustanovama na bosanskom jeziku i pismu	DA	NE
Pravo na služenje bosanskim jezikom i pismom, privatno i u javnoj uporabi te u službenoj uporabi	DA	NE
Pravo na zastupljenost u predstavničkim tijelima na državnoj i lokalnoj razini (npr. pravo na zastupljenost u Hrvatskom saboru, u županijskim, gradskim i općinskim vijećima)	DA	NE
Pravo na uporabu svojih znamenja i simbola	DA	NE
Pravo na kulturnu autonomiju (očuvanje svoje kulturne tradicije, osnivanje muzeja, knjižnica i drugo)	DA	NE
Pravo na očitovanje svoje vjere te na osnivanje vjerskih zajednica	DA	DA
Pravo na sudjelovanje pripadnika nacionalnih manjina u javnom životu i upravljanju lokalnim poslovima putem vijeća i predstavnika nacionalnih manjina	DA	NE
Pravo na pristup sredstvima javnog priopćavanja (pravo na emitiranje programa na bosanskom jeziku na radio i TV postajama)	DA	NE
Pravo na zapošljavanje u tijelima državne uprave, pravosudnim tijelima te u tijelima uprave jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave, prednost pod istim uvjetima imaju predstavnici nacionalnih manjina	DA	NE

Bošnjačko
Nacionalno
Vijeće

Irfan Horozović

(Banja Luka 27. aprila 1947.
– Sarajevo, 2. decembra 2025.)

KUĆA NA ČETIRI VODE ZOVE DA JE PONOVO IZGRADIMO

Stara bosanska kuća. Gledam je na fotografiji. Sjećam se kako diše u prozračnosti na bosanskim brdima, u gradovima i selima, u kasabama, nalik na zbijena čovjeka u bijeloj odori kojem je tamna kapa navučena sve do očiju. Kroz pendžere je gledala svijet i svijet je kroz pendžere gledao nju. Bijeli gornji boj nešto širi i prostraniji, poput grudnog koša, donji boj opasan ogradom s kapidžikom kao kopčom, a noge duboko u zemlji, odakle se nisu pomjerale čak ni kad je bio potres.

Čuvala je svoju privatnost i tajanstvenost, svoj strah i otpor, svoje priče i svoje vezove. Čuvala je sve dok je mogla. Jer, sve je bilo u njoj. Snijeg je klizio niz njen šiljat krov, tuča se odbijala, a kiša je nekad čavrljala, nekad rogoborila s tom postojanom kućom na četiri vode. Unutra su bili basamaci, unutra je bio hamam, drvena bešika je bila, unutra je bio saz. Vrijeme koje nagriza i jede sve (legenda kaže naročito svoju djecu), gutalo je njene srodnice i sestre, kao gljive.

Povlačila se pred njim, skrivala, sve dok doba zločina nije zabolo svoje noževe u njenu najdublju intimu, dok joj tenkovi nisu razrušili kapidžik i grudi i nagnali njenu čeljad u izgnanstvo, dok joj avioni nisu tukli u tjeme i od njenog krova na četiri vode načinili krov na četiri vjetra. I tek tad se vidjelo koliko je ukućana bilo u toj maloj kući. I tek tad se vidjelo koliko je ta kuća bila primjerena njihovim snovima. Jer, svi su ukućani ostali bez svojih starih snova.

I nije čudo da se mnogi od njih, raseljeni po bijelome svijetu, osjećaju tjeskobno. Traže basamake da se popnu na gornji boj – nema ih, traže pendžere da kroz njih vide zavičajni krajolik – nema ni pendžera; kad negdje odlutaju, pa se vrate, dugo traže kapidžik kako bi mogli ući u svoju kuću, ali kapidžika nigdje nema. Nema ukućana. Ni komšija nema. I u san kad zakorače, prazninu zateknu. San se ispraznio od života. Stoji samo ta stara kuća, negdje u Bosni s nogama na zemlji, nevidljiva, kuća koju pamtimo i koja sa svoje četiri vode zove da je ponovo izgradimo. A san je poput lastavice.